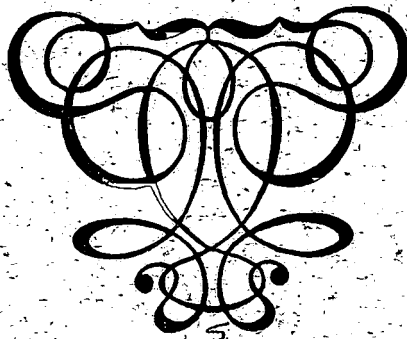

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFT

FÖR
POLITIK · STATISTIK · EKONOMI
NY FÖLJD UTGIVEN AV
FAHLBECKSKA STIFTELSEN

INNEHÅLL

Martin P:n Nilsson, Handels- och industristater i förntiden. — Harald Wigforss, Fosterländska förbundet. — Oscar Bjurling, Kris och krisprogram. — Översikter och meddelanden i Rättelse. — Frågor rörande grundlag och kommunallag vid 1932 års riksdag. — Av B. Hjelmqvist. — Lunds Universitets Statistiska Institution: Den differentiella nativiteten. Av S. D. Wicksell. — Litteraturgranskningar: Rob. Malmgren, Sveriges Författning. En lärobok i svensk statsrätt 1:2. Anm. av C. A. Reuterskiöld. — Gabriel Thulin, Register till Regeringsrättens Årsbok 1909—1929. Anm. av C. A. Reuterskiöld. — Gunnar Hesselén, Statskänskap. Anm. av E. Thermanius. — L.-M. Blåth och Arne Munthe, Kungl. Statskontoret 1680—1930. Anm. av H. Rosengren.

ÅRG. 35

AUGUSTI 1932

HÄFT. 3

LUND · STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFTS EXPEDITION · LUND

DISTRIBUTÖR: C. W. K. GLÉERUP

Lösnummer av detta häfte kostar kr. 3:50.

SMANDA är liksom hittills innehålla dels vetenskapliga uppsatser i politik — ordet taget i sin äldre och mera omfattande bemärkelse — statistik och ekonomi, dels en avdelning översiktet och meddelanden, avsedd att hålla läsaren å jour med vad som händer och skrives å hithörande områden, dels slutligen mera ingående granskningar av utkommande, framför allt svensk, men jämväl annan nordisk samt utländsk statsvetenskaplig litteratur. Tidskriften vill framträda som ett organ för vetenskaplig orientering och diskussion i de ämnen, vilka falla inom den angivna ramen.

Tidskriftens redaktion handhåves, under överinseende av Fahlbeckska Stiftelsens kollegium (professorerna FR. LAGERROTH, R. MALMGREN, S. WICKSELL, E. SOMMARIN, L. WEIBULL, G. CARLSSON och M. P. NILSSON), närmast av professor MALMGREN som redaktionssekreterare och ansvarig utgivare, under medverkan av professor SOMMARIN (nationalökonomi), professor WICKSELL (statistik), professor A. BRUSEWITZ, Uppsala (litteraturgranskningar: politik) och biblioteksamanuens BENGT HJELMQVIST (översikter och meddelanden: politik).

Tidskriften utkommer som hittills i 5 häften om året, omfattande tillsammans minst 20 ark. Prenumerationspriset är 10 kr. pr år. Lösa häften säljas i mån av tillgång till ett pris av c:a 75 öre pr ark.

Prenumeration kan ske antingen genom postverket eller direkt hos »Statsvetenskaplig Tidskrifts Expedition, Lund».

Eftertryck av tidskriftens artiklar och övriga innehåll utan angivande av källan förbjudes.

Lund i december 1931.

FAHLBECKSKA STIFTELSEN.

Av Skrifter utgivna av Fahlbeckska Stiftelsen har utkommit:

- I. SVEN HELANDER: Marx och Hegel. En kritisk studie över socialdemokratisk världsåskådning. 1920. Pris kr. 4:—.
- II. CURT WEIBULL: Lübeck och Skånemarknaden. Studier i Lübecks påndtullsböcker och påndtullskvitton 1368—1369 och 1398—1400. 1922. Pris kr. 3: 50.
- III. HALVAR G. F. SUNDBERG: Bidrag till frågan om besluts verkställbarhet enligt kommunhallagarna. 1924. Pris kr. 3:—.
- IV. ISRAEL MYRBERG: Om tjänstemäns oavsättlighet. En redogörelse för svensk praxis. 1925. Pris kr. 5:—.
- V. ERIK LINDAHL: Arbetsdagens förkortning. Några nationalekonomiska synpunkter. 1925. Pris kr. 1:—.
- VI. HERBERT TINGSTEN: Konstitutionella fullmaktslagar i modern parlamentarism. 1926. Pris kr. 4: 50.
- VII. CURT RÖHTLIEB: Johan Fischerström. En studie i upplysningstidens tankeliv. 1926. Pris kr. 1: 50.
- VIII. BIRGER WEDBERG: Nädefrågor historiskt belysta. 1926. Pris kr. 2: 75.
- IX. FREDRIK LAGERROTH: Indelnings- och grundskatteväsendets avveckling. Ett systemskifte inom svensk statshushållning. 1927. Pris kr. 8:—.
- X. GEORG ANDRÉN: Huvudströmningar i tysk statsvetenskap från tyska rikets grundläggning till 1900-talets början och deras förberedelse i 1800-talets tidigare politiska tänkande. 1928. Pris kr. 12:—.
- XI. FREDRIK LAGERROTH: Statsreglering och finansförvaltning i Sverige till och med frihetstidens ingång. 1928. Pris kr. 10:—.
- XII. GUNNAR BOMGREN: Sekretä utskottet 1723—1756. En rättshistorisk undersökning. 1928. Pris kr. 4: 50.
- XIII. GUSTAF OLSSON: Den indiska författningskrisen. 1929. Pris kr. 10:—.
- XIV. ERIK LINDAHL: Penningpolitikens mål. 1929. Pris kr. 3:—.
- XV. HERBERT TINGSTEN: Regeringsmaktens expansion under och efter världskriget. Studier över konstitutionell fullmaktslagstiftning. 1930. Pris kr. 7:—.
- XVI. ERIK LINDAHL: Penningpolitikens medel. 1930. Pris kr. 6:—.
- XVII. Studier över den svenska riksdagens kontrollmakt. Utgivna av Statsvetenskapliga Föreningen i Uppsala genom AXEL BRUSEWITZ. 1930. Pris kr. 12:—.

HANDELS- OCH INDUSTRISTATER I FORNTIDEN

AV PROFESSOR MARTIN P:N NILSSON, LUND

De fakta, som framläggas på följande sidor, äro till större delen välbekanta, synpunkterna äro ej heller nya utan återfinnas åtminstone i antydningar i de verk, som behandla antikens historia, men de äro där inbäddade i en framställning, som sammanfattar alla historiska företeelser, och bli därför lätt undanskymda, då de ej följas som en sammanhängande linje. Det kan därför måhända icke vara ur vägen att med hjälp av vissa fakta ur antikens historia illustrera ett historiskt förlopp, vilket icke kan undgå uppmärksamheten hos den, som överskådar den historiska utvecklingen under längre perioder. All historisk storhet är förgänglig, lättast förgänglig synes en industriell och kommersiell stormaktsställning vara, blomstringen är ofta relativt kortvarig och på blomstringen följer, vad som mindre beaktas, en period av avveckling, som medför svåra misräkningar och många lidanden för stat och enskilda genom de krampaktiga försöken att återställa vad som förlorats och tillfredsställa invanda anspråk, för vilka täckning ej längre finnes, — vilket beror på den sociala struktur och därmed sammanhängande idéströmningar, som utvecklas i samhällen av denna art, — tills man äntligen på grund av krafternas uttömning finner sig i det oundvikliga, ett reducerat folketal och reducerade livsvillkor på alla områden.

Antikens ekonomiska liv är utsatt för missförstånd härrörande ur teoretisk spekulation. Den famösa hypotes, som framställdes och upprätthölls av framstående nationalekonomer, att antiken endast kände den lägsta formen av hushållning i små ekonomiskt av varandra oberoende enheter, den s. k. oikoshushållningen, har genom konfrontation med fakta måst ge vika för en mindre verklighetsfrämmande och mera realistisk uppfattning. För närvarande står striden därom, huruvida man under antiken har rätt att tala

om industri eller icke. För att rätt bedöma denna fråga måste två synpunkter noga hållas i sär, den tekniska och den nationalekonomiska. Om man definierar industri som en produktion, i vilken maskinella hjälpmedel spela en huvudsaklig roll, är det självklart, att man knappast kan tala om industri i antiken. Snarare var produktionen hantverk i detta ords bokstavliga betydelse. Kraften var människokraft och hjälpmedlen av samma enkla slag, som hantverkare alltid använt. Ibland har man också åberopat de antika företagens litenhet, det relativt ringa antal arbetare, som var sysselsatt i vart och ett av dem, men denna synpunkt är av allt för underordnad betydelse och de antika företagens organisation allt för otillräckligt känd för att tillerkännas utslagsgivande betydelse.

Den andra synpunkten är nationalekonomisk. En produktion kan ske på beställning och dess avsättning således vara säkerställd, innan den påbörjas. Å andra sidan kan produktionen vara spekulativ, d. v. s. den arbetar för en marknad, som endast finnes i förhoppningen, avsättningen kan beräknas ur vissa kända omständigheter men är ej säkerställd på förhand. Distinktionen mellan dessa båda principiellt skilda slag av produktion var skarpare i antiken än i vår tid, då den mycket kapitalkrävande utrustningen av anläggningar och maskiner inför ett starkt spekulativt moment i den produktion, som arbetar på order. Om man med industri menar en spekulativ produktion, d. v. s. en produktion, som arbetar för en beräknad, icke på förhand säkerställd marknad, så fanns industri i stor utsträckning i antiken. I denna mening kommer ordet industri att användas här, utan att jag därmed vill yttra mig därom, huruvida detta är den lämpligaste beteckningen för saken. Kan en bättre finnas, som undanröjer den antydda dubbeltydigheten av ordet, vore det lyckligt.

Det ligger i förhållandenas natur, att en industriell stormaktsställning, vilken alltid beror på spekulativ produktion, är av labil art. Råvarorna äro naturprodukter bundna vid jorden. En råvara kan genom teknikens utveckling undanträngas av en annan, t. ex. trä och tegel av järn och betong eller för att anföra ett antikt exempel vid tillverkning av finare kärl lera av glas och metall. En dylik ändring i produktionens naturbundna förutsättningar drager undan grunden för en Orts eller ett lands industriella stor-

maktsställning, ett förhållande som just nu är synnerligen kännbart på vissa håll.

En annan fara, som icke är mindre aktuell även i våra dagar, innebäres i industriens strävan efter expansion. Jag menar icke överproduktionen utan ett mera komplicerat förhållande. En industriell stormakt är den, som har en stor, till och med sin huvudsakliga avsättning i utlandet; i kultur efterblivna och industriellt utvecklade länder erbjuda den tacksammaste marknaden, därför att möjligheten för en stegring av behoven där är störst. Men denna stegring sammanhänger med en höjning av kulturen, och förr eller senare kommer en tid, då man börjar att eftergöra de importerade varorna med användande av de råmaterial, som finnas till hands. Kvaliteten blir väl icke densamma, men denna brist uppväges av varans billighet; ty arbetets pris är lägre än i ett utvecklat industriland, transportkostnader och mellanhandsförtjänster bortfalla till stor del. Det finns även i antiken exempel på att en importerad vara blivit utkonkurrerad av inhemska efterbildningar.

En tredje faktor, som bidrager till ställningens labilitet, kan sammanfattande betecknas som den kommersiella. Varje betydande industristat måste för att trygga den avsättning, av vilken dess välfärd är beroende, eftersträva att själv besitta de transportmedel, med vilka dess produkter forslas till avsättningsorterna, och vidare att äga inflytande över de länder, vilka utgöra dess huvudsakliga marknad, för att hålla borta och undanröja de hinder, som främmande makter kunna uppställa mot dess varor och handel. Härmed komma vi in på det handelspolitiska området och dess intressekonflikter, vilka sammanflätas med det politiska maktspellet. De äro väl beaktade även i antiken. Det skall blott anmärkas, att en industriell maktsställning alltid strävar efter en handelspolitisk maktsställning, eller rättare sagt, att det mellan båda råder ett nära samgående och en intim växelverkan, men att det också finns handelsstater av annan typ, som icke huvudsakligen handla med egna produkter utan mera tjäna som transitoplatser och mellanhänder. Även deras ställning är labil. Utom de handelspolitiska risker, som redan antytts, tillkommer en synnerligen allvarlig, under omständigheter dödlig fara, handelsvägarnes omlägg-

ning, vilken kan bero på transportmedlens förändring men i all synnerhet åstadkommes genom den geografiska utvidgningen, tillkomsten av nya konkurrenskraftiga producentländer och nya köpkraftiga marknader. Ett exempel härpå av djupt ingripande art är orientens inträde i varuutbytet vid den hellenistiska tidens början. Jämte Greklands politiska vanmakt var det den främsta orsaken till dess kommersiella och industriella nedgång.

Exempel på städer, vilkas blomstring berott på handeln men som ej synas ha haft en betydande egen varuproduktion, äro Aegina och Rhodos. Deras politiska ställning samt än mer deras sociala struktur synas äga vissa karakteristiska egendomligheter i jämförelse med de industriella staterna. Vi skola återkomma därtill längre fram. Vad Karthago beträffar, äro dess inre förhållanden sorgligt litet kända. Karthagisk industri är knappast gripbar för oss, och det är kanske försiktigast att ej yttra sig därom. Däremot förefaller det, som om Karthago haft en stark grund för sin maktställning i en betydande agrarisk produktion på sitt område. Åtminstone har den åsikten alltmera gjort sig gällande, att den verkliga grunden till de farhågor, som ledde Rom till det tredje puniska kriget och Karthagos förstöring, var den starka utvecklingen av jordens odling, en utveckling, som naturligtvis stärkts, sedan Karthago inskränkts till sitt eget landområde och lagts i politisk vanmakt och beroende, men säkerligen hade äldre rötter. Ett bevis därpå är utbredningen och fortlevandet av puniskt språk i Tunis och angränsande trakter.

*

*

*

Efter denna erinran om vissa enkla, allmänna förhållanden och om vissa antika exempel, som belysa dessa såväl som de olikheter, vilka antiken erbjuder i jämförelse med modern tid, skrida vi till en översikt över de mest betydande kommersiella och industriella makterna i forntiden och deras öden.

Om orienten kunna vi fatta oss kort. Lika väl som penningen, det präglade myntet, är en grekisk uppfinning, är en statlig maktställning grundad på handel eller på industri i förening med handel först skapad av greker. Egypten levde alltid huvudsakligen i na-

turalhushållning. Ända in i romartiden användes spannmålsgiro, d. v. s. man betalade med anvisning på en viss kvantitet i ett offentligt lagerhus förvarad spannmål. Den första handelsstaden var ett av grekiska främlingar omkring 650 f. Kr. grundat och bebott handelsfaktori, Naukratis. Alexander den store, som upprättade grekernas välde över landet, grundade också den stad, som blev dess enda betydande handels- och industristad, Alexandria, en av antikens världsstäder. Befolkningen bestod till största delen av främlingar, greker och judar; den inhemska lantbefolkningen förbjöds att bosätta sig i staden. Alexandria är en av de få städer, som har ett läge med sådana naturliga fördelar, att de ej kunna upphävas. Grundat vid den enda goda hamnen på Egyptens kust är det utskeppningsorten för ett rikt uppland och ligger på samma gång tillräckligt nära en viktig världssamfärdselväg för att alltid kunna draga dess trafik till sig. I våra dagar går den genom Suezkanalen, i antiken gick den på grund av den besvärliga sjöfarten på Röda havet uppför Nilen och sedan över land till en hamn vid Röda havets södra del. Den betydliga industrien byggde dels på transitovaror dels på landets resurser, av vilka åtminstone en, papyrus, var ett naturligt monopol, som gav upphov till en mycket betydande produktion. Ty papyrus, som var antikens motsvarighet till papperet, hade en mycket stor användning, även om den icke på långt när kan jämföras med papperets, i synnerhet nu för tiden. Alexandria var en främmande växt inplantad i den egyptiska samhällsorganismen men i avsaknad av självständig styrelse förbunden med denna. Dess blomstring stiger och sjunker med landets blomstring, men denna beror icke av stadens blomstring. Trots sin ställning som handels- och industrimetropol ligger Alexandria därför egentligen utanför vårt tema, som gäller stater beroende av industri och handel.

Babylonien plägar med skäl anses hava varit mera framskridet i ekonomiskt avseende än Egypten. Sedan ganska gammal tid användes silver i vissa vikter som värdemätare, och bland kilskriftsfyndnen befinna sig ett stort antal affärsdokument. Den mest överraskande upptäckten var väl den som visade, att Assur i slutet av det tredje årtusendet f. Kr. varit huvudplatsen för en omfattande och väl organiserad handel i Kappadokien. Om det fanns en in-

dustri i ovan angivna bemärkelse, är ovisst. Handeln var betydande såväl inom landet som med de kringliggande länderna, men det finns intet som tyder på att den var av vital betydelse för landets existens. Denna var fast grundad i dess egna, stora hjälpkällor.

Som ett utrerat exempel på den andra ytterligheten må Palmyra nämnas, ökenstaden i en liten oas i den syriska öknen på vägen mellan Babylonien och Syrien. Oasens naturliga resurser ge levnadsmöjlighet för kanske ett par hundra människor, och här växte upp under den romerska kejsartiden en stad, vars ruiner slå med häpnad genom sin vidsträckthet och prakt, en stad, som under upplösningen i det romerska riket på 260-talet e. Kr. upphävde sig till härskare över Roms orientaliska provinser. Grundvalen för all denna rikedom och makt var den omständigheten, att karavanhandeln mellan det romerska riket och Asien på andra sidan Eufrat-Tigrisdalen den tiden tog vägen över Palmyra, vartill det bidrog, att palmyrenerna förmådde giva karavanerna ett effektivt skydd mot överfall. Innan handelsvägarna hunnit omläggas, fick Palmyras storhet ett brått slut på grund av dess politiska aspirationer. Det föll offer för återställandet av det romerska rikets enhet, förstördes av kejsar Aurelianus för att aldrig mera resa sig och blev åter en öde och övergiven fläck i öknen, som först på 1700-talet återupptäcktes av vågsamma resenärer.

I den antika historiens början och länge därefter intogo städerna på Fenikiens kust, Sidon, Tyros och andra, en framträdande plats som handelsstäder. För ett halvt århundrade sedan gällde de som de huvudsakliga förmedlarna av orientens kultur till Grekland och västerlandet. Genom de sista årtiondenas stora arkeologiska och historiska upptäckter har deras betydelse i detta avseende i högsta grad inskränkts, men fast står, att dessa städer vid den historiska tidens början behärskade de grekiska farvattnen och utsträckte sin handel över Medelhavet. Den första importen hos Italiens äldsta kulturfolk, etruskerna, är fenikisk. På Nordafrikas kust i Tunis grundade fenikerna ett par kolonier, av vilka Karthago växte upp till en av antikens främsta handelsstäder och behärskade handeln i västra Medelhavet. Eljest nöjde de sig med anläggning av handelsfaktorer.

Vi känna så gott som ingenting om de fenikiska städernas inre

organisation och historia, endast deras yttre öden; därtill komma vissa arkeologiska fakta, som visa utbredningen av deras export. Deras ekonomiska historia är oss således på det hela taget obekant, vi kunna endast giva vissa yttre drag. De synas mera ha varit exporthamnar, mindre industriella centra. De föremål, som fenikiskt ursprung tillskrives, förete en osjälvständig blandning av assyriska och egyptiska stilelement; deras fabrikationsort är okänd. Ett land med så rika naturliga resurser som Syrien kräver hamnstäder; på grund av naturliga förhållanden kommer denna ställning att tillfalla städerna på den fenikiska kusten, i våra dagar Beirut, men å andra sidan äro dessa städer beroende av de politiska förhållandena i sitt uppland. Så länge Egypten politiskt behärskade Syrien, behärskade det också handeln på Syrien, men då i samband med de stora folkvandringarna dess vanmakt inträdde omkring 1200 f. Kr., blev banan fri för fenikerna. Det måste ha tagit någon tid, innan folkvandringarnas oro lade sig och medgav utvecklingen av en blomstrande handel. Uppsvinget torde kunna dateras till 1000-talet. Just då voro de politiska omständigheterna också gynnsamma. Den tidens stormakter befunno sig alla i ett svaghetstillstånd, som ej tillät dem några ingrepp, icke blott Egypten utan även Babylonien och Assyrien. Fenikerna hade full självständighet och stodo i förbund med det mindre betydande judiska riket. Med den assyriska erövrarstatens framträngande på 700-talet förlorade de fenikiska städerna sin politiska självständighet och kommo efter det kortvariga nybabyloniska rikets fall under persiskt välde. De bevarade alltjämt sin av naturen företecknade ställning som de asiatiska rikenas viktigaste hamnstäder.

Under århundradena närmast efter 1000 f. Kr. behärskade fenikerna handeln i de grekiska farvattnen och utsträckte den över hela Medelhavet. På 800- och 700-talen uppstodo farliga rivaler till dem i grekerna, vilka först drevo ut dem ur sina egna farvatten och sedan uppträdde som konkurrenter även i västra Medelhavet. I motsats till fenikerna, som grundat endast en verklig koloni, eljest blott faktorier, gingo handel och kolonisation hand i hand hos grekerna. Medelhavet och Svarta havet kransades med grekiska kolonier, i vilka greker slog sig ned för att finna sin utkomst, främst genom jordens odling, leva och bilda familj. Så skaffade sig grekerna icke

blott replipunkter för sin handel utan också pålitliga marknader, som voro vana vid grekiska produkter och kunde utbreda dem vidare. Det finnes vissa luckor i den grekiska kolonisationen, kuster som tillhörde ett starkare organiserat statsväsen, vilket icke tillät grekerna att slå sig ned och ta jord för sig. I Italien voro dessa Latium och Etrurien, vilket beboddes av det dåtida Italiens mäktigaste och mest kultiverade folk. Ehuru etruskerna ej tillät grekisk kolonisation, mottogo de gärna grekiska köpmän. Fyn den i Etrurien visa, huru efter 600-talets slut den fenikiska importen fullständigt undanträngdes av den grekiska. I början av 500-talet riktade grekerna sina färder ända bort till Spanien och djärva sjöfarare foro ut genom Gibraltars sund till Tartessos. Karthagerna voro hotade i sin egen intressesfär och trädde i förbund med etruskerna, som icke gärna sågo utbredningen av grekernas politiska makt i sin närhet genom kolonisation. Då greker från Fokaia gjorde ett försök att kolonisera Korsika, kom det till det första sjöslaget av världshistorisk betydelse vid Alalia på Korsikas sydostkust omkring 540 f. Kr. Grekerna tillskrev sig segern, men det var en Pyrrhusseger, de måste uppgiva sin expansion västerut, och Medelhavet mellan Spanien, Nordafrika och de stora öarna blev ett karthagiskt *mare clausum*, där karthagerna monopoliserade handeln och ansatserna till grekisk kolonisation försvunno. Så åvägabragtes efter två till tre århundraden av tävlan och rivalitet den uppdelning av Medelhavet i intressesfärer, som ligger till grund för den senare historiska utvecklingen och var stabil ända till landmakten Roms ingripande. Karthago växte upp till en stormakt, stödd icke blott på en omfattande och indräktig handel utan även på sitt eget närmaste områdes naturliga resurser. Det mötte sitt öde, då Roms politiska expansion korsade dess väg. Städerna i Fenikien återgingo till sin blygsammare men säkra ställning som Främre Asiens hamnar.

Betraktelsen av den forna orientens handelsstäder har icke varit givande. De synas icke ha haft en industriell produktion av massartiklar. Det ekonomiska livet var ännu outvecklat. Deras största historiska betydelse faller före den tid, då penningen uppfanns, den mäktigaste hävstången för det ekonomiska livets utveckling. Handeln försiggick i den primitiva formen av byteshandel. Vilken

verksamhet, dess vidsträckt handel, i vilken textilierna intogo en framträdande plats, och de våldsamma politiska striderna, i vilka aristokrater, demokrater och tyranner omväxlande avgingo med seger. Om vi kände Miletos' historia bättre, skulle vi säkerligen i den finna förspelet till de företeelser, som senare möta oss i Greklands historia. Dess rörelsefrihet hämmades redan kort efter 550 f. Kr. genom underkastelsen under perserriket, och det tyckes som om perserna av politiska skäl gynnat de fenikiska och missgynnat Mindre Asiens grekiska handelsstäder. Däri ligger möjligen den djupare förklaringen till jonernas uppror mot sina persiska överherrar, vilket utbröt i Miletos 500 f. Kr. och slutade med stadens förstöring och deporteringen av dess invånare till Tigris' stränder. Grekernas stora segrar över perserna och jonernas befrielse åstadkom ingen väsentlig ändring, ty Athen, som skördade lönen för segern och anträdde arvet efter Miletos, strävade efter att hålla de joniska städerna nere för att koncentrera handeln i sin egen hamn, och dessutom voro dessa städer numera avskurna från sitt uppland genom en politisk gräns mellan två fientliga makter. Först när denna gräns definitivt utplånats genom Alexander den stores erövring av det persiska riket, återuppblomstrade de joniska städerna, men Efesos efterträdde Miletos som den viktigaste hamnstaden på Mindre Asiens kust. I våra dagar är det Smyrna, men det har varit nära att röna sina föregångares öde, att kvävas genom flodens uppslamning av den havsvik, vid vilken det är beläget.

Bortsett från den anomali, som krigarestaten Sparta bildade i Greklands statsliv — men det förlånade också en fast ryggrad däråt för en tid —, intages under tiden före perserkrigen den ledande platsen av en grupp stater belägna inom ett ganska begränsat område. På det näs, som förenar Peloponnesos med Centralgrekland, låg Megara, strax söder om näsets smalaste sydliga del Korinth, ej långt väster om detta Sikyon, på en ö i Saroniska viken strax öster om näset Aegina, på andra sidan viken Athen och längre bort på Euboea vid det smalaste stället av det sund, som skiljer denna ö från fastlandet, Chalkis. Att dessa, den tidens mest framskridna städer ligga så nära varandra, är icke tillfälligt; över Isthmos, som med en landbrygga av endast några få kilometers bredd skilde haven öster- och väster om Grekland från varandra, gick en handelsväg, som

alltid varit viktig, ända till dess sjöfartens ändrade tekniska utrustning omlade vägarna, men då framtvingades också kanalen genom Isthmos, vilken i sin tur gjorde mellanstationer onödiga.

Vissa likheter finnas mellan dessa städer, men också karaktäristiska olikheter. Vi ha att betrakta handelsstäder, utvandringshamnar och industriorter; i politiskt och samhälleligt avseende utgör tyrannstyrelsen med allt vad därtill hör ett framträdande drag i tiden.

Chalkis ligger längst borta av dessa städer. Det har grundat många kolonier, d. v. s. det var under kolonisationstiden en betydande utvandringshamn; spår tyda på att det även haft en betydande handel, vilket för övrigt var en nästan nödvändig förutsättning för att kunna förse utvandrarerna med fartyg. Men Chalkis råkade tidigt i ett långvarigt och segt krig med grannstaden Eretria, vilket uttömde dess krafter. Redan före 500 f. Kr. var det så försvagat, att Athen kunde sätta sig fast på dess område. Chalkis' blomstring tog slut, innan den fas i Greklands historia inträdde, som benämnes tyranntiden. Därför undgick det tyrannstyrelse.

Detsamma gjorde Aegina men av helt andra orsaker. Under 500-talet ansågs Aegina vara Greklands rikaste stad. Dess betydelse kan mätas därpå, att det givit sitt namn åt det ena av de båda i Grekland vanliga mynt- och viktsystemen, — det andra är det euboeiska, som emanerade från Chalkis. Det anmärkningsvärda är, att denna betydande handelsstad icke grundat en enda koloni. Aeginetisk industri är okänd, det finns knappast en gång keramik. Allt detta tyder med bestämdhet därpå, att Aegina var en ren handelsstad utan avsevärd egen produktion. Det var transitohamn och dess köpmän ägnade sig åt mellanhandel. Därmed stämmer också den omständigheten, att det bevarade sitt aristokratiska stats- och samhällsskick. Den anhopning av en talrik befolkning med homogena sysselsättningar och intressen, som industrien medför, åstadkom en lämplig gromark först för tyrannstyrelsen och sedan för demokratien. I en ren handelsstad är befolkningen vida mera differentierad till levnadssätt, arbete och intressen. Köpmännen, vilkas yrke medför ett visst psykologiskt förstånd i konsten att hantera människor, förstå att genom lämpliga eftergifter hålla de lägre klasserna i gott lynne men på samma gång bevara det väsent-

liga i statsledningen för sig. Ett begrepp därom, att alla sitta i en båt och att allas väl är den enskildes väl, torde också lättare tränga igenom i en handelsstat av denna typ än i en industristat, ty även de lägre folkklasserna komma i något närmare beröring med det ekonomiska livets villkor och drivkrafter. Rena handelsstater visa därför ofta en anmärkningsvärd politisk stabilitet och konservativ ledning. Så i senare tid t. ex. Venedig. Den här lämnade karakteristiken är närmast tecknad efter det, som den antika traditionen berättar om Rhodos, men bekanta förhållanden visa, att den också torde någorlunda passa in på Aegina.

Handelsstäder av denna typ hotas av två stora faror, handelsvägarnas omläggning och handelspolitisk rivalitet. Den förra blev aktuell först långt efter Aeginas undergång, som bereddes det av dess konkurrenter. Den mäktigaste och farligaste var tillsvidare Korinth, som låg på andra sidan Isthmos vid den Korinthiska viken. Korinth sökte att skada sin rival genom att gynna Athen, som då ännu var en i kommersiellt avseende obetydlig stat, vars storhet ingen kunde förutse. När Athen efter tyrannernas fördrivande kände krafterna växa, grep det trots den från perserna hotande faran till vapen för att befria sig från den aeginetiska handelstryckande övermakt, och när det blivit ledare av sitt sjöförbund, bragte det Aegina till underkastelse med vapenmakt och tvingade det att inträda som medlem i detta förbund och betala en ovanligt hög tribut. Därmed försvinner Aegina ur historien, ty reellt sett hade det ringa betydelse, att Athen senare drev bort invånarna och ersatte dem med athenska borgare; även dessa blevo i sin tur fördrivna utan att Aeginas välstånd återkom.

De övriga av de nämnda städerna ha alla under en period av något mer eller mindre än ett århundrade stått under styrelse av tyranner. Av dem är Sikyon minst känt. Dess läge och fruktbara omnejd göra det troligt, att denna stat varit mer agrariskt betonad än de övriga. Om dess handel veta vi ingenting, ej heller om dess industri, sedan hypotesen, att de s. k. protokorinthiska vaserna tillverkats i Sikyon, måst uppgivas.

Megara är bättre bekant. Dess område var inskränkt och föga fruktbart och dess läge inbjöd till handel. Att den var ganska betydlig, kan man sluta därav, att Megara utsänt åtskilliga betydande

kolonier. Industrien nämnes som betydande men först på 300-talet. Över de inre striderna kastas ett slagljus genom aristokraten Theognis' förbittrade utfall mot motståndarna, människor, som förr levde på landet klädda i getskinn och nu spelade herrar i staden. Möjligen ha vi att räkna med en befolkningskoncentration i staden på grund av näringarnas uppblomstring. Att en sådan ägt rum, bekräftas i viss mån därav, att tyrannen Theagenes byggde en vattenledning för att tillgodose stadens behov av vatten. I den hellenistiska tiden sjönk Megara ned till en obetydlig ort. När en av Ciceros vänner färdades på den Saroniska viken, utbrast han: »Hur många lik av städer!» Liken voro Aegina, Megara och Athen.

Den viktigaste staden och den som tilldrager sig lejonparten av intresset är Korinth, som på grund av sitt läge alltid förblev en betydande handelsstad. I tre generationer stod Korinth under styrelse av tyranner av Kypselos' ätt; Kypselos, Periandros och Psammetichos; märkligt är, att denne bar ett egyptiskt konungannamn. Härskaren i tredje generationen blev störtad kort efter sitt regeringstillträde. Den traditionella dateringen av tyranntiden till 657—585 har blivit betvivlad, men vissa förhållanden i stadens kommersiella och industriella utveckling visa, att den torde vara ungefärligen riktig. Korinth har grundat många kolonier; det var således en stor emigrationshamn, om dess handel och industri vittna både litterära källor och arkeologiska fynd.

De litterära källornas spridda och korta notiser ge oss emellertid ingen verklig uppfattning av Korinths industri; vi måste hålla oss till en enda industrigen, som är väl bekant genom arkeologiska fynd, lerindustrien, men denna synes också ha varit synnerligen viktig under den äldre tiden. Fynd i Kalydon visa, att de arkitektoniskt målade terrakottor, med vilka de arkaiska templen smyckades, färdiga exporterades från Korinth till platsen, där de uppsattes. Allra viktigast äro emellertid vaserna, vilka uppträda i stor myckenhet. Korinthiska vaser bilda en särskild grupp av det orientaliserande vasmåleriet, vilket tillhör slutet av 600-talet och början av 500-talet, och övergå därefter till vaser med mytologiska bildframställningar. De påträffas i stora massor även i Italien och äga en karakteristisk lätt igenkännlig dekor. Proveniensen är bestämd genom alfabetets form på de vaser, som ha inskrifter, och

lertavlor i samma stil från en helgedom vid Korinth visa bilder från fabrikationen, lertaget, kärkens drejning och bränning, exporten på fartyg. Helt nyligen ha amerikanska arkeologer i Korinth påträffat stora avfallslager och andra rester av krukmakarverkstäder. Detta fynd visar, att de s. k. protokorinthiska vaserna, om vilkas ursprungsort man tvistat så länge, också tillverkats i Korinth. Dessa äro de äldsta grekiska vaser — bortsett från de mykenska — som påträffas i Italien, där de följa den grekiska kolonisationen i spåren och i ganska stora mängder även importerades till Etrurien och Latium. De äro stilistiskt äldre än de korinthiska (därav det övliga namnet), utgå från den geometriska stilen och bilda en övergång till den orientaliserande. Däremot är deras stiluppfattning så fullständigt skild från de korinthiska vasernas, att de icke kunna sättas som ett förstadium till dessa; de representera en äldre parallellutveckling. Därav förklaras arkeologernas motvilja mot att antaga korinthiskt ursprung för dessa vaser, innan fynden visat detta. Samma oförmedlade uppträdande av en ny stilart kan iakttagas i andra fall, t. ex. i de chalkidiska vaserna, som varken ha förstadier eller fortsättning. Det attiska vasmåleriet samlade sig med en strängt disciplinerad stil kort före den tid, då Peisistratos tillvällade sig makten, medan den omedelbart föregående perioden visar det jämmerligaste förfall i teckning och målning.

Härtill kommer en annan välkänd omständighet. I vissa stilarter dominera vissa kärllformer. De protokorinthiska kärnen äro t. ex. nästan undantagslöst mycket små, mest s. k. lekyther. Detta förklaras därav, att dessa kärll varit emballage förmodligen för parfyper. Form och dekor gjorde samma tjänst som ett varumärke.

Det oförmedlade uppträdandet av en viss stilform, ett förhållande, som strider mot den genetiska stilutveckling, som arkeologien gärna arbetar med, innebär ett problem, som är av vikt för vårt ämne. Språnget i dekorens art synes nämligen endast kunna förklaras genom ingrepp av en bestämmande individ. Men då vaserna i fråga framställdes genom massfabrikation, måste vi antaga, att denne man varit en tongivande industriledare, som satt en viss vara i marknaden, för den uppfunnit en viss dekor och bevarat den av kommersiella skäl. Av samma skäl efterapades den av andra. Om

vi betänka de väldiga mängderna av denna uniformerade massvara — jag tänker särskilt på de protokorinthiska och korinthiska vaserne —, finna vi en bekräftelse för existensen av storföretagare i den tidens skala. Om arbetarnas förhållande till företagaren veta vi intet; det är mycket möjligt, att fabriker i vår mening med ett stort antal arbetare icke existerat utan i stället mindre företag, åt vilka storföretagaren varit förlagsman och som han kontrollerat efter sina intentioner.

Viktigare är arbetarnas borgerliga ställning. Den vanliga uppfattningen, att de voro slavar, är riktig för Athen under 400- och 300-talen men icke för den tid, med vilken vi här sysselsätta oss. Periandros utfärdade ett förbud mot förvärv av slavar. Under denna tid var folkökningen stark och befolkningsöverskottet kunde icke finna sitt levebröd på landet. Ett bevis därför är den kraftiga kolonisationen, som avlastade överskottsbefolkningen till främmande länder. En annan del därav drog till städerna för att där söka sin utkomst och försåg industrien med den billiga och talrika arbetskraft, som den behövde för sin blomstring. Karakteristisk för tiden är den uppskattning av arbetet, som framträder t. ex. i Solons stadgande, att den, som ej lärt sin son något yrke, ej hade anspråk på underhåll av honom, och i anekdoter om tyrannerna Periandros och Peisistratos, som berätta, hur de höllo folket till arbete. En ny uppfattning riktade sig mot den grekiska genomsnittsmeningen, enligt vilken det ej hövdes en gentleman att arbeta med sina händer och den, som förrättade dylikt arbete, var en bracka (*banausos*). Angreppet lyckades ej; den athenska demokratin lutade mera åt den senare uppfattningen.

Man har antagit, att tyrannerna voro storföretagare, som stödda på den talrika av dem beroende arbetarbefolkningen grepo maktens tyglar. Riktigare torde vara att säga, att ansamlingen av en stark befolkning med homogena intressen, låg levnadsstandard och föga utsikt att komma sig upp beredde marken för revolution. Tyrannerna bemäktigade sig statens ledning stödda på denna massa, som i dem såg beskyddarna av sina intressen mot aristokraterna, vilkas hållning de väl kände. Tyrannerna sökte också se massan tillgodo, vi höra om anläggandet av vattenledningar, inrättning av fester och andra åtgärder till massans bästa, men det ligger i sakens

natur, att de icke kunde höja levnadsstandarden i kapp med de växande anspråken. Den sammansättning av samhället, som sammanhängde med industrialismen, medförde oundvikligen missnöje och labilitet i de politiska förhållandena. Efter ett par generationer vände massan sitt missnöje mot tyrannerna och deras verkliga eller föregivna missbruk och störtade dem med hjälp av deras gamla fiender.

Detta om den inre samhällsstruktur, som vi ha skäl att antaga i Korinth samt även i Megara och i viss mån Athen. Några ord böra tillfogas om de korinthiska tyrannernas yttre politik. Den bestämdes av handelsintressena och kan utan omsvep kallas imperialistisk. Karakteristiskt är, att Korinth under denna tid är den enda grekiska stad som försökt att hålla sina kolonier i politiskt beroende. Helt naturligt måste en kraftig och målmedveten ledning av en handelsstads politik söka hålla vissa viktiga punkter i sin hand för att trygga handelsvägar och marknader. För Korinth var vägen till Italien den viktigaste; den gick norrut till Korkyra och därefter tvärs över det smalaste stället till södra Italien. Kypselos tvang Korinths koloni, den viktiga och betydande staden Korkyra, att böja sig och gjorde den till sekundogenitur inom sitt hus. Hans son Gorgos satte sig i besittning av ön Leukas; genomgrävde sandrevlarna mellan denna ö och fastlandet och grundade Ambrakia vid viken med samma namn. Periandros' son Euagoras grundade Potidaia på Chalkidike, vilken stad ännu länge mottog en från Korinth utsänd högste ämbetsman.

Detta kolonialväldé sönderföll med den revolution, som störtade Korinths tyranner. Om resultatet meddela de historiska underättelserna endast, att en mildrad aristokratisk styrelse infördes. Denna torde ha varit av den typ, som påträffas i andra handelsstäder och karakteriserats på tal om Aegina. Det finns nämligen vissa skäl att antaga, att Korinths industri gått tillbaka efter tyrannväldets störtande. Dess vaser utkonkurrerades fullständigt i Italien i senare delen av 500-talet av de attiska. Lerindustrien försvann; det är möjligt att andra industrigrenar upptogs; korinthiska bronser voro berömda; deras tid är tyvärr okänd. På det hela vill det synas, som om ett omslag inträtt, som lade huvudvikten på handeln och icke på industrien.

till att jordens avkastning ej räckte till att försörja befolkningen. Detta bör ha bidragit till att framdriva någon industriell produktion. Tyrannstyrelsen i Athen började några år efter det den störtats i Korinth och räckte bort mot århundradets slut (560—510). Tydligt sänkades förutsättningar därför tidigare. Även Athens tyrann Peisistratos stödde sig på en arbetarbefolkning, ty de s. k. diakrierna, som utgjorde hans trogna partigångare, voro sannolikt icke de fattiga herdarna och bönderna i bergstrakterna utan befolkningen i bergverksdistriktet omkring Laurion, vars silvergruvor nu öppnats. Tyranntiden medförde en stark initiativkraft och aktivitet inom industri och handel. Därom vittnar det förhållandet, att under denna tid den attiska keramikexporten konkurrerade ut den korinthiska ur Etrurien; vid århundradets slut var den allena-rådande.

Athens tyranner följde sina korinthiska kollegers exempel i att med politiska maktmedel trygga och understödja handeln. Trots det att Athens handelsintressen i väster voro betydande, vände det sig närmast till det Aegeiska havet; det hade ingen hamn i väster vid den Korinthiska viken, en stor nackdel, som det senare försökte men ej lyckades att undanröja. Peisistratos skaffade sig inflytande på Cykladerna; han besatte Pangaion i Thrakien med dess givande guldgruvor och, vad viktigast var, han bragte vattenvägen till Svarta havet i sina händer. Själv besatte han Sigeion på södra sidan av Hellesponten nära dess mynning, medan en attisk adelsman, Miltiades d. ä., grundade ett furstendöme mitt emot på den thrakiska Chersonnesos (Gallipolihalvön). Hans efterkommande ha visserligen påstått, att Miltiades flytt för Peisistratos, men de hade anledning att beslöja familjens förhållande till tyrannen. Miltiades kan icke ha inlåtit sig på sitt företag utan Peisistratos' stöd.

Peisistratos' söner blevo störtade med utländsk, spartansk hjälp; ty den spartanska krigarstaten var fientlig mot tyrannerna. Det är icke osannolikt, att den moderna utveckling, vars främsta representanter dessa voro, var osympatisk för Sparta och syntes det farlig. Den viktigaste anledningen till tyrannväldets fall var emellertid den, att marken drogs undan dess maktställning genom persernas framträngande. Perserna bemäktigade sig Hellespontens stränder och Thrakien med Pangaion och kastade sina blickar på

Cykladerna. Athens expansion över det Aegeiska havet, som Peisistratos inlett, kastades tillbaka, men tanken gick i arv till folket. De stora segrarna, som drevo bort perserna från det Aegeiska havet och dess stränder, sjömaktens nödvändighet för värnandet av de asiatiska grekernas frihet och den spartanske överbefälhavarens egoistiska politik och missgrepp samverkade för att låta den återuppstå som en fågel Fenix ur branden. Jag syftar på det deliska förbundet av år 477.

Det deliska förbundet var ursprungligen ett försvarsförbund stiftat för att värna grekerna i Mindre Asien och på det Aegeiska havets öar mot perserna, men Athen, som var den ledande makten, utnyttjade det för sina syften. Det blev den fasta basen för dess handelspolitik. De orsaker, som leda en handelsstat till en imperialistisk politik, ha redan antytt. De verka desto kraftigare, ju större den rådande osäkerheten för handeln är, och den var betydande i antiken. Athen har fullständigt undertryckt sjööveriet, det höll också främmande makter borta, och det Aegeiska havet blev Athens hav och den athenska handels domän. Dess inflytande sträckte sig ännu längre, till Svarta havet och i enstaka framstötningar till havet i väster. Athens export till Italien var betydande.

Athen drog allt mer åt tyglarna och ombildade det deliska förbundet till ett attiskt rike, i vilket bundsförvanterna blevo undersåtar under Athen. Därtill bidrog i hög grad Athens strävan att koncentrera det ekonomiska livet i Athen och handelsrörelsen i dess hamn, Piraeus, som växte med amerikansk fart och blev Medelhavets livligaste hamnstad. För detta ändamål vidtogos en rad åtgärder. Det förordnades, att alla processer, som icke rörde sig om obetydliga värden, skulle anhängiggöras inför athensk domstol. Synnerligen intressanta äro de bestämmelser, genom vilka Athen sökte koncentrera spannmålshandeln i Piraeus. Medborgarna i Athens rike voro vid dödsstraff förbjudna att föra spannmål till någon annan hamn än Piraeus. Lån mot säkerhet i fartyg och last medgavos endast för fartyg, som förde spannmål till Athens hamn. Av den till Piraeus importerade spannmålen fick endast en tredjedel åter exporteras.

Dessa förordningar kasta en bjärt belysning över Athens läge. Det kunde icke på långt när försörja sig själv med livsmedel utan

var fullständigt beroende av import och betalade denna import med inkomsterna från sin industri och handel. I detta hänseende var det den enda moderna av antikens stater, en stat, som grundade sin existens på industri och handel. Detta var en sårbar punkt liksom alltid, men ännu mera i en värld, i vilken nästan alla stater voro självförsörjande och självförsörjningen upphöjdes till politisk dogm. Athens fiender funno också den svaga punkten. De sista striderna i det peloponnesiska kriget ända sedan 410 f. Kr. stodo i nordvästra Mindre Asien och vid Hellesponten. Fiendens mål var att avskära Athen från den för staden viktigaste spannmålsproducenten, Svarta havets nordkust, och betvinga det genom hungerblockad. Sedan Athens stormaktsställning krossats, måste det delvis använda andra medel för att trygga sin livsmedelsförsörjning, ehuru det ingalunda avstod från tvångsåtgärder, där de voro möjliga. Det ser ut, som om spannmålsimporten delvis råkat i händerna på främlingar, mot vilka man måste gå till väga med lämpor. Bekymren om spannmålsimporten spelade en framträdande roll på 400-talet. Den vänliga och tillmötesgående hållning, som furstar på Svarta havets nordkust intogo mot Athen och dess behov, har säkerligen icke varit osjälvisk. Ehuru nästan blott deras välgärningar mot Athen omtalas, ha de säkert fått substantiellt vederlag. Ett faktum kan anföras. De attiska vaserna från 300-talets början, som tillhöra vasmåleriets slutskede, då lerkärnen började utträngas av kärn av glas och metall, påträffas isynnerhet och i stora kvantiteter i södra Ryssland. Detta visar icke blott, att dessa trakter voro efterblivna, utan vittnar också om livligheten av Athens handelsförbindelser med dessa trakter under denna tid.

Ovan har påpekats, att Athen i början låg efter i den kommersiella och industriella utvecklingen. Denna tvingade emellertid de agrariska intressena allt mer tillbaka, men ännu under de första tjugo åren efter segern över perserna voro de konservativa politiskt ledande. De strävade efter att uppbygga Athens maktställning och gjorde därmed ett värdefullt förarbete för handelsimperialismen. Den stora partivälningen omkring 460 f. Kr. lade makten i händerna på demokratien. Den nya tiden bröt in även i politiken och gjorde de folkskikt härskande, som uppbyro industri och handel. Athens samhällsstruktur gör det klart, att reaktionen var utsiktslös

och endast för en kort tid kunde segra med yttre hjälp, men härpå skola vi ej ingå.

Det har skrivits mycket om den athenska demokratien, dess trångsynta uppfattning av staten som ett medel att tillgodose den härskande klassens intressen och därur härflytande politiska missgrepp, främst den högdragna och avvisande hållningen mot bundsförvanterna, vilken lossade statsskeppet i fogningarna och seglade det i sank. Denna diskussion skall ej återupptagas här, den athenska demokratien hade sina fel men också sina förtjänster. För vårt ämne är det av intresse att nämna några företeelser, som belysa verkan av statens industrialisering och kommersialisering.

De korinthiska tyrannerna hade byggt sin handelsimperialism på Korinths kolonier, Athen byggde den på främmande stater, som det bragte i beroende av sig, men det förstod mycket väl de fördelar, som med moderstaden nära förbundna kolonier erbjödo. Det försökte också att anlägga kolonier på ett par viktiga platser, där ännu tillfället stod öppet, Thurioi nära det förstörda Sybaris i södra Italien och Amfipolis i Thrakien ej långt från Pangaions bergverk. Den senare orten låg inom det av Athen behärskade området och var viktig både ur politisk och ekonomisk synpunkt. Men Athen kunde icke uppbringa folk för kolonisationen. Med befolkningens koncentrerung i staden och övergång till industri och handel hade nativitetsöverskottet tydligen sjunkit; det räckte ej till för de anspråk, som stormaktsställningen ställde. Ökning genom upptagande av metoiker och undersåtar till borgare, som romarna gjorde, avvisade demokratien fullständigt för att slippa att dela med andra de fördelar, som makten medförde. Således inbjöd man kolonister från hela Grekland; det athenska elementet blev så obetydligt, att båda kolonierna vid första lägliga tillfälle övergingo till motståndarna.

Under sin stormaktstid grundade Athen också ett annat slags kolonier, som kallas kleruchier. I motsats till de grekiska kolonierna äro dessa av samma art som de romerska, en grupp medborgare, som med bevarande av sin athenska medborgarrätt slog sig ned på jord, som den athenska staten tillhandahöll dem på en bundsförvantstads område. De avsågo försörjning av fattiga medborgare men säkerligen ännu mera skapandet av pålitliga halv-

militära poster för bundsförvanternas övervakande. Efter någon tid visade det sig, att syftet förfelades; det berättas, att klerucherna föredrogo att utarrendera sina jordlotter och leva i Athen. En verklig storstadsmänniska ger sig ej till tåls med det enformiga livet och tunga arbetet på landet. Industrialism och kommersialism hade gjort athenarna till en storstadsbefolkning, som hängde fast vid livet i staden med dess eggelser, lockelser och förströelser.

Dessa fakta tåla att övervägas. Ett industrialiserat och kommersialiserat folk kan icke öppna ett obebyggt land genom kolonisation. Jag tänker därvid icke närmast på ett bristande befolkningsöverskott utan på ett annat förhållande. Endast den, som är född och uppvuxen på en landsbygd, där livet går i enkla former, som är van vid hårt arbete och van vid att försörja sig med det, som landsbygden erbjuder och kan anskaffas genom eget arbete, förmår underkasta sig det arbete och det liv, som äro nödvändiga för att bryta bygd i främmande land och finna sin försörjning med vad som där finnes och eget arbete kan frambringa. Stadsborna varken kan eller vill bli nybyggare. Om den amerikanska kontinenten blivit tillgänglig för kolonisation i vårt århundrade, hade den icke kunnat befolkas av väst- och nordeuropéer; nu öppnades den, medan största delen av befolkningen i Nord- och Västeuropa ännu levde kvar i de gamla lantliga förhållandena. Den tiden hade athenarna försuttit av skäl, som vi ej känna; sedan de övergått till industri och handel, förmådde de icke genomtränga sitt rike, endast behärska det. Lantstaten Rom förmådde däremot genomtränga Italien med sin nationalitet. Häri ligger en av de djupare orsakerna till kortvarigheten av Athens storhet, så ståtlig den än tedde sig.

Korinths handelsrivalitet och Spartas politiska avund i förening mobiliserade det peloponnesiska förbundet mot Athen, men utgången av det första kriget (Nikias' fred 421 f. Kr.) visade, att dess krafter ej förslogo för att bringa Athen på knä. Katastrofen vållades av den imperialistiska politikens överspänning. Demokratins benägenhet för överskattning av möjligheterna att realisera sina aspirationer hade redan framträtt i krigen omedelbart efter det demokratiska genombrottet 460 f. Kr., men Athen hade då kunnat draga sig ur leken, om också med rätt kännbara uppoftningar.

Projektet att erövra Sicilien, som var förspelet till Athens katastrof, var ej så improviserat, som det ofta framställs. Det sammanhänge med Athens livliga handel och starka intressen i väster, men det var utförbart med de resurser, som stodo till buds. De klokare insågo detta, men de överröstades av agitation och stämningar, som ej sågo avgrunden mellan önsknings och möjlighet. Den athenska flottans undergång vid Syrakusa medförde krigets återupptagande av Sparta och Athens bundsförvanters avfall, det jordskred, som drog grundvalarna undan för Athens makt. Orsaken var åter den imperialistiska politikens överspänning, eller riktigare den naturliga reaktionen mot denna hos de undertryckta bundsförvanterna.

Efter den slutliga katastrofen, Athens intagande 404 f. Kr., och den därpå följande villervallan, hämtade Athen sig så småningom. Det förblev Greklands mest betydande industri- och handelsstad. Så länge de naturliga förutsättningarna ej ändras, följer handeln gärna de kända vägarna, uppsöker de kända hamnarna och för de kända varorna. Det tar tid att skapa en ny kommersiell och industriell organisation. Athen var ännu en aktningssjudande makt i de växlande politiska konstellationer, som avlöste varandra i början och mitten av 300-talet, men försöket att med avvisande av all imperialism bygga upp ett nytt sjöförbund båtade icke till mycket. De sista besittningarna på det Aegeiska havets nordkust gingo förlorade till konung Filip av Makedonien på 340-talet. Man kan förstå Demosthenes' förbittrade agitation mot den store konungen utan att överskatta Athens möjligheter att realisera sina önsknings.

Athens rike och stormakt voro förbi, men det levde allt jämt av handel och industri, dess samhällsstruktur förblev densamma och utvecklades vidare på den en gång inslagna vägen. Demokratiens anspråk växte men blevo svårare att tillfredsställa med minskade maktmedel.

Man har nyligen uppfunnit slagordet 'understödstagareanda'. Om därmed enbart menas anspråket, att en arbetslös skall försörjas av staten, så fanns något sådant ej i antiken. Ej heller finnas några tecken till försök att monopolisera arbetet för en viss grupp. Vid denna tid voro en stor del av arbetarna slavar, och den levnadsstandard, som kunde medgivas en slav, bestämde lönerna för de fria arbetarna. Trots alla olikheter fanns det dock något liknande

i Athen, vilket är ett resultat av den demokratiska, industrialiserade samhällsstrukturen.

Under Athens stormaktstid hade en avsevärd del av medborgarebefolkningen levt på staten, som det brukar heta, d. v. s. mot betalning på ett eller annat sätt sysselsatts i statens tjänst, vartill även vissa allmänna politiska funktioner hörde. Den athenska staten erkände sina plikter mot de behövande i motsats till alla andra antika stater, som läto dem reda sig bäst de gitte eller gå under. Under de sista svåraste åren av det peloponnesiska kriget utdelades nödhjälpsunderstöd; orkeslösa och lytta erhöles också litet understöd.

Den grundläggande idén var emellertid en annan och utgångspunkten en för vår tid främmande. Antika stater hade en bestämd motvilja mot upptagande av direkta skatter, vilka ansågos vara tecken på ofrihet, och om de upptogos, betraktades de ibland som lån. Däremot svarar, att överskott i statskassan utdelades bland medborgarna. Som bekant förmådde Themistokles athenarna att bygga krigsfartyg för överskottet från silvergruvorna i Laurion i stället för att dela ut det. Staten betraktades på sätt och vis som ett affärsföretag, vars eventuella vinst skulle utdelas till aktionärerna. Om man fasthåller detta, förstår man den athenska demokratiens krav bättre.

Utgångspunkten är att finna i mycket speciella, egendomliga förhållanden. Skådespelen, athenarnas förnämsta nöje, krävde utrustning av åskådarenum m. m. De entreprenörer, som åtogo sig detta, upptogo för att täcka sina kostnader inträdesavgift. Men skådespelen voro en gudstjänsthandling; från vilken ingen borde utestängas av oförmåga att erlægga entré. Begäret efter förlustelsen understödde detta krav, och så infördes utdelning av 'skådespelspengar' (*theorikon*) till de fattiga för att sätta dem i stånd att bevista skådespelen. Efter det peloponnesiska kriget, då de tillfällen till förtjänst, som staten erbjöd sina medborgare, högst avsevärt minskats, blev detta utgångspunkten för en ödesdiger utveckling. Penningutdelning infördes även vid andra fester. Det beslöts, att alla överskott skulle inflyta i en särskild *theorikon-kassa*, och förvaltaren av denna kassa blev tidvis Athens viktigaste finansämbetsman. Därigenom blev det ytterst svårt att övertyga folkförsamlingen om nödvändigheten av andra statsutgifter, ty de inkräktade

på *theorikon*-kassan och minskade utdelningen. Demosthenes klagar bittert över den försumlighet och saktfärdighet i nödvändiga krigsförberedelser, som blev en följd av denna ordning, och man har anmärkt, att den athenska staten, som eljest slösat så mycket på konsten, under tiden mellan det peloponnesiska kriget och Alexander den store icke uppfört en enda större byggnad eller uppställt något betydande konstverk.

Denna egendomliga inrättning har blivit föremål för den skarpaste fördömelse, vartill själva dess namn bidragit, men vi måste försöka att bakom den tidsbestämda formen finna dess verkliga innebörd. Som ovan antytts, bestämdes arbetslönerna av kostnaderna för det yrkesskickliga slavarbetet, de medgåvo således endast den lägst möjliga levnadsstandard, även om man ej får glömma att till slavens levnadskostnader lägga ränta och amortering av det i slaven nedlagda kapitalet, d. v. s. inköpssumman. De allra flesta fria athenare måste leva av sina händers arbete. Det är förklarligt och begripligt, att dessa, som voro fria medborgare i staten, strävade efter en något högre levnadsstandard än denna, som icke mycket höjde sig över existensminimum, och att de, då löne marknaden icke medgav något tillägg, använde sin makt som röstberättigadé medborgare och majoritetsparti att skaffa sig detta på statens bekostnad. Den ovan antydda statsuppfattningen lade detta nära.

Å andra sidan har det med full rätt påpekats, att det omtalade förhållandet skapade en motsättning mellan statens intressen och deras intressen, som med sina röster behärskade statens ledning. Statskassan åderläts mer än tillbörligt och saknade penningar för vitala uppgifter. Statens effektivitet äventyrades, varpå vi ha bevis övernog i Demosthenes' upprepade klagan och lidens athenska politik. Att det athenska affärslivet tog skada av den svaghet staten visade, torde man med skäl kunna antaga. Jag skall icke gå in på de betänkliga medel, som emellanåt användes för att avhjälpa penningbristen, utan inskränka mig till att konstatera, att Athen trots sin starka kommersiella och industriella aktivitet, sedan det förlorat de inkomster, som stormaktsställningen medfört, i längden knappast kunde bära de indirekta kostnader, som industrialiseringen medförde. I detta stycke fick det emellertid aldrig löpa linan ut.

Slaget vid Chaeronea, underkastelsen under Makedonien och

Alexanders erövring av det persiska riket kommo nämligen emellan. Förlusten av fullt oberoende medförde närmast en lättnad för Athens finanser, ty det var avskuret från självständig politik och därmed befriat från de kostnader en sådan medförde. Detta underlättade den stränga och framgångsrika finanspolitik, för vilken Lykurgos är berömd under sin långa ämbets tid 338—327, ehuru Athen aldrig släppte tanken på revansch mot Makedonien. Tillfället syntes vara kommet vid Alexanders död, men upproret slutade med ett fullständigt nederlag. Sjöslaget vid Amorgos år 322 f. Kr. har med rätta kallats den athenska sjömaktens grav. Athen utplånades ur raden av de stater, som hade något att betyda i politiken, och måste böja sig för den makedoniske riksföreståndaren. Efter ett revolutionsförsök insattes Demetrios från Faleron som faktisk regent stödd på makedoniska trupper. Det är icke underligt, att hans förvaltning var framgångsrik, då demokratien beskars och därmed de utgifter, som den förorsakade. Lika naturligt är, att det athenska folket hatade honom och längtade efter friheten, sådan som det tänkte sig den. Det hälsade Makedoniens fiende Demetrios Poliorketes med översvallande hyllningar som befriare men märkte snart, att man blott bytt herre. Athens vidare politiska öden intressera oss icke; efter den sista krampryckningen i det chremonideiska kriget på 260-talet måste Athen finna sig i rollen av en obetydlig landsortsstad först under Makedoniens och därefter under Roms skyddsherravälde.

Erövringen av Asien var emellertid ett dödligare slag för Athens industri och handel än de antydda politiska förvecklingarna. Därigenom uppväxte övermäktiga konkurrenter i den nu av greker behärskade och exploaterade orienten, vars befolkning var fogligare och hade ännu mindre anspråk på livet. Därigenom omlades handelsvägarna och Athen kom att ligga vid sidan av dem. Piraeus' en gång så livliga hamn blev tyst och stilla och Athens industri tynade bort och dog.

Athens stormaktstid var kort; fränsett det peloponnesiska krigets tid varade den ett halvt århundrade. Om man tillfogar den tid av 300-talet, då Athen ännu var en betydande industri- och handelsstad, räckte dess blomstring i ett och ett halvt århundrade, och med inräkning av begynnelsen under tyranttiden i något över två århund-

raden. Under denna tid har Athen utfört ett verk på det andliga och konstnärliga området som ingen annan tid och intet annat folk, och det var detta som alltjämt gav Athen en aktad och ärad plats till antikens slut. De summor, som den demokratiska ledaren under 400-talets mitt, Perikles, nedlade på tempelbyggnader och konstverk, ett slöseri, för vilket han angripits och smädats av många, icke blott politiska motståndare utan också moderna skriftställare, visade sig i längden vara bättre kapitalplacering än de penningar, som nedlagts i rederilån och fabriker. Det arbete, som utfördes av tänkare och skalder, visade sig i tidens längd-medföra en säkrare lön än den, som industriledare och affärsmän inhöstade. Det var dessa andliga och konstnärliga värden, som upprätthöllö Athens liv under den hellenistiska och romerska tiden, och ännu efter två årtusenden var deras makt så stor, att de gjorde Athen till huvudstad i det rike, som nu omfattar det gamla Grekland och det Aegeiska havets öar och norra kust och genom denna ställning ånyo gjort det till en storstad med betydande handel och industri.

*

*

*

Samma orsaker, som dödade Athens handel och industri, bragte en annan grekisk stad till blomstring, den sista stora grekiska handelsrepubliken Rhodos. Staden Rhodos grundades på nordspetsen av ön med samma namn 408 f. Kr. genom en frivillig sammanslutning av de tre äldre städerna på ön. Den framträder i en historisk roll för första gången vid Demetrios Poliorketes' berömda och fåfänga belägring vintern 306/5. Orsaken till fientligheterna visar också Rhodos' betydelse; den var dess vägran att avbryta sina handelsförbindelser med Egypten.

Rhodos ligger nära korsningspunkten av de vägar, som leda från Egypten norrut och från Syrien västerut. Efter orientens inträde i världssamfärdseln var det därför predestinerat till transitohamn. Transitohamnar och omlastningsplatser hade på grund av sjöfartens tekniska betingelser en helt annan betydelse i forntiden än i vår tid, då de helst undvikas. Ett företagsamt och skickligt köpmansstånd visste att utnyttja lägets fördelar. Rhodos blev rikt och blomstrande.

Det hade icke och kunde i denna tid, då stora kontinentalriken spelade huvudrollen, icke ha stormaktsaspirationer, men det visste, innan Rom kom för nära, att upprätthålla sin fulla självständighet och hade en liten men utmärkt örlogsflotta, med vilken det tryggade säkerheten på det omgivande havet och vid tillfälle inskred, då samfärdselns frihet hotades.

Rhodos var en utpräglad handelsstad, som icke synes ha haft någon betydande industri. Över hela Medelhavet finner man stora grova lerkärl, vars grepar bära stämplarna med namn på rhodiska fabrikanter och ämbetsmän, de senare ditsatta som datering. På sina ställen, särskilt i södra Ryssland, förekomma de i väldiga mängder. De äro vittnesbörd om storleken och vidsträcktheten av Rhodos' handel men knappast om egen produktion. Tyvärr veta vi ej, vad de innehållit; man har gissat på olja eller vin. Om dessa framställdes på Rhodos, vittna de om en högt uppdriven och ensidig agrarisk produktion. Troligast är kanske, att kärnen varit emballage för transiterade och omemballerade varor, flytande eller fasta. Den aristokratiska styrelsens politik mot småfolket berördes ovan sid. 197 f. Det framhäves särskilt, att man sörjde för dess intressen genom anskaffande av rikliga och billiga livsmedel. Eljest veta vi tyvärr mycket litet om den blomstrande stadens inre förhållanden.

Rhodos' politik var inriktad på balansering mellan de närliggande hellenistiska stormakterna. När Rom började att ingripa i det grekiska statssystemet, slöt det sig därför till denna makt, som var avlägsnare och därför syntes mindre farlig. Denna anslutning medförde den största utvidgningen av Rhodos' besittningar på det mitt emot liggande fastlandet efter Roms seger över Antiochos III 190 f. Kr., men ledde snart till dess ruin. Katastrofen kom som en följd av romarnas krig mot konung Perseus av Makedonien, i vilket Rhodos till sin olycka sökte medla. Efter segern beslöt Rom att förödmjuka Rhodos. Orsakerna äro ej fullt klara, politiskt farligt kunde Rhodos icke vara. I allmänhet antages det, att Rom ville på Rhodos' bekostnad gynna den handel, som romare och italiker börjat att bedriva i dessa trakter. De hade slagit sig ned på Delos och Rom förklarade 166 f. Kr. Delos för frihamn. Detta var ett dråpslag för Rhodos, ty dess inkomster bestodo till stor del i hamnumgälder och transitoavgifter. De klagade bevekligt inför

den romerska senaten och anförde, att de nämnda inkomsterna nedgått från en million till 150,000 drachmer. Därav kan man göra sig en föreställning om olyckans vidd för handelsstaten. Det hjälpte icke, Rhodos var dömt, och om det icke genast nedsjönk i obetydlighet utan ännu länge bevarade en aktad och ärad ställning, så berodde detta liksom för Athen på de omsorger det nedlagt på konst och vetenskap. Den rhodiska bildhuggarskolan tävlar i ryktbarhet med den pergamenska, och Rhodos var närmast efter Athen det förnämsta lärdomssätet, där många av den hellenistiska tidens ledande filosofer och talare verkade.

Delos' blomstring var helt och hållet konstlad; det bildade ej heller ett eget statsväsen. Romarna voro icke något handelsfolk och försvunno från den merkantila skådeplatsen, när den rovdrift, som republiken övade i provinserna, stävjades. Innan dess återföll Delos emellertid i ödslighet. Det förstördes i kriget med Mithradates och reste sig ej åter. Handeln fann andra vägar och hamnar. Städerna på Mindre Asiens kust, särskilt Efesos, togo sin naturliga anpart under den kommande tiden.

* * *

Härmed har vår framställning egentligen nått sitt slut. Ty i det romerska kejsarriket är det icke längre fråga om tävlan mellan självständiga stater utan mellan städer och provinser inom samma rike. De industriella och kommersiella problem, som här uppstodo, kunna på grund av rikets väldiga utsträckning och heterogena beskaffenhet i någon mån kanske förebåda problemen i den drömda världsrepubliken. Tävlan mellan olika handelsstäder och industriorter upphörde ej, de naturliga betingelsernas olikheter och föränderlighet gjorde sig fortfarande gällande, användning av maktmedel upphörde ej, men de bestodo ej längre i krig och hot om krig utan i regeringens påbud och i förekommande fall deras verkställande med maktmedel. Några korta antydningar om företeelser, besläktade med de förut behandlade kunna vara av intresse.

I viss grad känna vi de olika provinsernas naturtillgångar och produkter samt de olika yrkena. Nyare framställningar ha skänkt

stor uppmärksamhet åt det ekonomiska livet och på ett synnerligen välkommet och värdefullt sätt kompletterat våra kunskaper genom indragande av arkeologiskt material. Trots detta består vår kunskap huvudsakligen i spridda underrättelser, och vi veta mycket litet om det, som här intresserar oss, tävlan och successionen mellan olika produktionsorter. Åter är det lerkärnen som förhjälpa oss att överskåda utvecklingen i en enda bransch.

I början av kejsar Augustus' regering ser det ut, som om Italien rustat sig att övertaga det andliga och ekonomiska ledarskapet jämte det politiska inom sitt rike. Mycket tyder på att en livlig industri vid denna tid växte upp i Italien. Det finns t. ex. fabrikanter, vilkas bronskärl exporterats över gränsen mot germanerna och påträffas i hela Mellaneuropa och till och med långt upp i Sverige. Fynden av bronskärl äro emellertid för fåtaliga för att kunna användas som bevis för massfabrikation; bronzen var alltid relativt dyrbar och blev vanligen omsmält till nytt bruk, då föremålen blevo söndriga.

Ett sönderslaget lerkärl är däremot oanvändbart, bortkastas och bitarna äro nästan oförstörbara, om de ej pulveriseras. Därpå beror den stora betydelse av keramiken, som ofta framkommit i dessa rader. Under kejsar Augustus' regering använde man som bättre vardagsvara ett slags i formar pressade, med dekoration och figurframställningar i relief prydda och med en vacker, glänsande röd fennissa överdragna lerkärl. De kallas efter den ursprungliga och förnämsta produktionsorten, staden Arretium i Etrurien, arretinska vaser, men detta namn bör inskränkas till den verkliga arretinska varan. De framställdes även på andra ställen i Italien och provinserna. Det generella namnet är *terra sigillata*.

Under Augustus' tid exporterades den arretinska varan i stor utsträckning till provinserna. I Westfalen t. ex., som hölls besatt av romarna till nederlaget år 9 e. Kr., finner man endast detta slag av *terra sigillata*. Varan blev populär, och man började snart göra efter den i provinserna. Under Tiberius uppstodo fabriker i södra Frankrike, vilkas produkter norr om Alperna snart undanträngde den italiska varan. De påträffade resterna av dessa fabriksanläggningar visa, att de särskilt i århundradets senare hälft levererade en verklig massproduktion med stor export. Emellertid uppstodo

under samma tid mindre fabriker i det övriga Gallien och i Germanien; i början av det följande århundradet avstannade driften vid de sydgalliska fabrikerna och produktionen flyttades norr ut isynnerhet till Centralgallien. Mindre fabriker funnos även på andra håll, tills terra sigillata ersattes av andra varor. Fabrikationen av lerlampor behärskades under Augustus av Fortis, som hade sin fabrik nära Modena; hans lampor påträffas överallt i riket. Under andra århundradet finner man sällan italiska lampor i provinserna utan efterbildningar och avgjutningar, som främställdes i provinserna själva.

Det finns åtskilliga spår av konjunkturväxlingarnas inverkan på Italiens ekonomiska liv under den äldre kejsartiden, ehuru vi mera kunna ana än följa dem. De gjorde sig även gällande inom den produktionsgren, som är bäst känd, den agrariska. Under inverkan av den ekonomiska och sociala utvecklingen övergick Italiens jordbruk i stor utsträckning till konjunkturproduktion; det sökte, som man nu råder lantmännen till, anpassa sig efter konjunkturerne. Detta har sina bestämda svårigheter, som torde vara större för den mera naturbundna agrariska produktionen än för den industriella. Om t. ex. vin- och oljeproduktion ej längre lönar sig, kan man hugga ned vinstockarna och olivträden, men därmed går också det betydliga kapital, som investerats i odlingen, förlorat. Och om konjunkturerna skulle bli bättre för denna produktion, tager det åtskilliga år, innan nya planteringar avkasta skörd.

Just vinodlingen var en av Italiens viktigaste inkomstkällor under det första århundradet e. Kr. Vi höra t. ex., att av den för övrigt ej betydliga exporten till germanerna vinet var en huvudartikel. Provinserna i norr och väster voro stora avnämare. Emellertid upptäckte man snart, att man kunde odla vin med framgång även i vissa provinser, t. ex. södra Frankrike. Stämplarna på de vinkrus, som påträffats i legionslägret vid Windisch i Schweiz, visa, att det sydfranska vinet började att importeras under Tiberius. Vinproduktionen i provinserna tog en sådan omfattning, att denna viktiga produktionsgren råkade i betryck i Italien. Den torde ha ropat på statens hjälp, ty kejsar Domitianus utfärdade ett påbud att hugga ned alla vinstockar i provinserna för att skydda Italiens ekonomiska

intressen. Hur effektiv denna våldsåtgärd blev, är obekant; längre fram under kejsartiden var vinodlingen frigiven.

Dessa äro ett par tillfälligtvis bekanta exempel på den företeelse, som påpekats i början, att ett land, som upparbetat en viss produktion och av den dragit stora fördelar, utkonkurreras av länder, som i början varit dess exportmarknader men sedan blivit dess medtävlare. Italien synes ha råkat ganska illa ut för denna tendens. Industrien tyckes ha tynat bort, och om jordbruket veta vi, att det ständigt befann sig i betryck och gick nedåt. I provinserna rådde däremot på sina ställen ett friskt liv med betydande produktion. Även dessa hade vissä uppgångs- och nedgångsperioder, men vi äro tyvärr ej i stånd att följa konjunkturväxlingarna och deras orsaker.

*

*

*

Det rinner mig i minnet en profetia, som Kipling under världskrigets dagar utslungade till sitt folk:

Lo, your pomp of yesterday
is one with Niniveh and Tyre.

Bibliografisk notis. Denna framställning är så översiktligt hållen, att källhänvisningar i allmänhet torde vara överflödiga. H. Francotte, *L'industrie dans la Grèce ancienne* är ännu användbar som materialsamling. J. Hasebroek, *Staat und Handel im alten Griechenland* och *Griechische Wirtschafts- und Gesellschaftsgeschichte* söker starkt reducera handelns och industriens betydelse, säkert med orätt; lervaruindustrien är oriktigt bedömd. Fyndet av en protokorinthisk fabrik i Korinth *American Journal of Archaeology*, 1931, sid. 1 ff. Den nya uppfattningen av tyrannstyrelsens grundval är, med vissa överdrifter, framställd av P. N. Ure, *The Origin of Tyranny*. De omtalade förhållandena i Athen, inklusive *theorikon*, behandlas i varje utförligare historisk framställning och handbok i statsantikviteter. Det nyaste sammanfattande arbetet, A. Andreades, *Geschichte der griechischen Staatswirtschaft* (översättning från nygrekiskan) tager, som titeln antyder, icke större hänsyn till de synpunkter, som här framhävts.

Ett viktigt arbete till kejsartidens ekonomiska historia, isynnerhet genom det effektiva utnyttjandet av det arkeologiska materialet är M. Rostovtzeff, *The Social and Economic History of the Roman Empire*; tysk översättning, *Gesellschaft und Wirtschaft im römischen Kaiserreich*. Översikt av terra sigillata fabrikationen Oswald and Pryce, *Terra sigillata*.

FOSTERLÄNDSKA FÖRBUNDET

AV FIL. KAND. HARALD WIGFORSS, KALMAR.

Såsom ett mycket viktigt led i det politiska livets utveckling i vårt land framstår uppkomsten av rikspartier. Om detta ords egentliga innebörd råda skiftande meningar. Dess betydelse är ej av statsvetenskapen bestämt fixerad, och en definition, som gör anspråk på att vara exakt, skall därför här ej uppställas. Ett riksparti kan sägas uppkomma, då en grupp medborgare, som hysa ungefär samma politiska åsikter, organiserar sig i en till syftet hela riket omfattande sammanslutning utanför de representativa organen. Denna sammanslutnings uppgift blir dels att i allmänhet propagera för spridningen av dess åsikter och för samhörigheten mellan dessas bärare, dels att i speciella fall, nämligen vid val till landets olika representativa organ, verka för att organisationens politiska uppfattning må i största möjliga grad bliva företrädd inom nämnda representationer. Med begagnande av en viss generalisering skulle man alltså kunna kalla ett riksparti på en gång en propaganda-institution och en valförening.¹ Naturligtvis kan det ena momentet överväga och på det andras bekostnad. Dessutom måste man uppställa kravet, att ett rikspartis program, vilket helst bör vara skriftligt avfattat och formligen antaget, omfattar alla de viktigaste politiska frågorna, med andra ord representerar en viss politisk »åskådning». Som följd härav blir en organisation nödvändig, som till sin karaktär är sådan, att den från början omfattar eller kan utsträckas att omfatta i stort sett hela landet (»Riksorganisation»).²

De mest betydande av våra nuvarande rikspartier äga sitt ursprung i organisationer, som uppkommit under starka politiska

¹ Denna distinktion framföres bland annat av Bryce, *Modern Democracies* I, s. 128.

² Bondeförbundet, som är ett socialt sett ganska begränsat intresseparti, har sålunda i stort samma organisation som övriga svenska rikspartier.

meningsrörelser bland folket, vilka varit svagt representerade i svenska riksdagen och i opposition mot denna tingens ordning fått en bestämd arbetsuppgift (t. ex. rösträttsrörelsen och protektionismen före 1888). Sveriges social-demokratiska arbetarparti blev vid sin tillkomst 1889 icke blott den svenska socialismens (d. v. s. åskådningens) organ utan också den enande sammanslutningen för den bland folket praktiskt arbetande social-demokratien. Fosterländska förbundet var från början ett utslag av den protektionistiska rörelsen i landet, och det hade som föregångare tullskyddsföreningar (t. ex. Svenska arbetets vänner på 1880-talet och Tullskyddsvännernas centralkommitté 1890). Frisinnade landsföreningen (1902) kan betraktas som en fortsättning av rösträttsrörelsen.¹ Allmänna valmansförbundets föregångare äro att söka dels i de moderata valmansföreningarna (varom mera nedan), dels i Fosterländska förbundet; det kan emellertid vid sin tillkomst (1904) med fog betraktas som ett (visserligen bräckligt) organ för de samlande högerströmningar, vilka, sedan tullfrågan omkring sekelskiftet trätt i bakgrunden, alltmer började göra sig gällande i vårt land. Sveriges Agrar- och Lantmannaförbund uppkom 1895 som typiskt utslag av en mer eller mindre politiskt färgad folkrörelse.

Understundom har vid bildandet av svenska rikspartier framförts krav på en landsorganisation åt sammanslutningar inom riksdagen, riksdagspartierna, men detta krav har endast varit bimotoiv, även om yttre omständigheter tyda på, att endast en »filial» avsetts. I Göteborg fanns på 1890-talet en förening vid namn Frihandelsvänliga centern, vilken bildats såsom landsorganisation till riksdagspartiet med samma namn, men som fortlevde även efter dettas upplösning.

Fosterländska förbundet stiftades i Stockholm den 20 juni 1893. Konstituerande sammanträde hölls å hotel Rydberg, varvid stadgar antogos och överstyrelse valdes.² Ordförande blev konteramiral Otto Lagerberg, en person med anseende men utan politiskt inflytande. I överstyrelsen finner man visserligen inga mera kända politiker, men dock en del andra bemärkta personligheter såsom grosshandlare Knut Ljunglöf, överstekammarjunkare greve C. G. v.

¹ Rönblom, Frisinnade landsföreningen 1902—1927. Stockholm 1929, passim.

² Fosterländska Förbundet. Program och stadgar 1893. Sthm 1893.

Rosen, samt några professorer och några högre officerare. Några dagar därefter utsåg överstyrelsen ett verkställande utskott, vars ordförande blev den energiske konsul Axel Georgii. Till sekreterare i överstyrelsen och verkställande utskottet kallades den kände journalisten Gottfrid Renholm, då redaktör för Stockholms Nyheter.

Vad som varit det direkt avgörande för förbundets stiftande synes ej omedelbart klart. Att någon viss bestämd yttre händelse skulle tjänstgjort som den tändande gnistan är ej troligt. Detta göres dock gällande av en visserligen opålitlig källa. En av de radikala Stockholmsriksdagsmännen, snickaren J. A. Fjällbäck, hade på ett folkmöte proklamerat nyttan av en allmän jordbruksstrejk i skördetiden som ett lämpligt påtryckningsmedel i rösträttsfrågan.¹ En anonym skribent yttrar härom: »Detta anarkistiska hot torde man med stort berättigande kunna anse som det första uppslaget till Fosterländska förbundets bildande».² Källan kan som nämnts ej anses för pålitlig, och Fjällbäcks uppträdande ägde antagligen rum flera månader före förbundets stiftande. Större uppmärksamhet förtjänar det faktum, att val till andra kammaren skulle äga rum på hösten 1893. En av förbundets egna stiftare, konsul Georgii, säger också bestämt ifrån, att det var inför valen 1893 som förbundet stiftades. Förberedelser hade enligt hans utsago länge pågått men icke tidigare tagit fast form.³

Under förra delen av 1893 bildades i Stockholm s. k. moderata valmansföreningar, vilka kunna betraktas som ett utslag av missnöje med de radikala Stockholmsrepresentanterna i andra kammaren.⁴ De intogo en högerståndpunkt i unions-, rösträtts- och försvarsfrågan men lämnade däremot tullfrågan öppen för att icke skjuta ifrån sig de s. k. högerfrihandlarna. Snarare kan man säga, att de blevo organ just för dessa senare, då ju protektionisterna ungefär samtidigt sammanslöto sig i Fosterländska förbundet. Bildandet av de moderata valmansföreningarna har sin givna plats bland orsakerna till Fosterländska förbundets uppkomst. Protek-

¹ Thyselius, Vilka riksdagsmän böra omväljas? Sthm 1893.

² Huru och varföre ett fosterländskt förbund uppstått. Sthm 1896.

³ Axel Georgii till Nils Petersson i Runtorp 8 juli 1893. (Bland Nils Peterssons brev hos docenten Edvard Thermanius, Lund.)

⁴ Vårt Land 11 aug. 1893.

tionisterna kunde icke nöja sig med ett program, som icke tog ställning i tullfrågan.

Emellertid fänns helt säkert även en direkt föregångare till Fosterländska förbundet. I 1890 års val hade en sammanslutning vid namn »Tullskyddsvännernas centralkommitté» deltagit i den politiska verksamheten i Stockholm. Kommittén skulle representera den protektionistiska delen av de »sambhällsbevarande» elementen. Ett deras valupprop är märkligt i det avseendet, att det icke blott upptager tullfrågan utan även proklamerar försvarsvänlighet, vilja till reformer för kroppsarbetarna samt i allmänhet en samhällsbevarande politik.¹ Denna kommitté synes ej ha existerat vid 1893 års val. Det ligger nära till hands att betrakta Fosterländska förbundet som den direkta arvtagaren till kommittén på grund av icke blott den gemensamma protektionistiska inställningen utan även kommitténs försök att uppträda som representant för ett parti och för en politisk åskådning. Erfarenheterna från 1890 års val gävo vid handen, att protektionisterna behövde en egen sammanslutning.

För förståelsen av det nybildade förbundets idéinställning är det nödvändigt att lära känna den politiska situationen samt några allmänna drag i svensk högerpolitik åren närmast före 1893.

Efter tullfrågans avgörande 1888 inträdde för en tid ett slags stillestånd mellan protektionister och frihandlare.² Under riksdagsperioden 1888—1890 hade de förra majoritet i båda kamrarna. Valen till andra kammaren 1890 gävo emellertid frihandlarna övervikten i denna kammare. Nu voro åter häftiga parlamentariska strider nödvändiga, då avgöranden skulle ske. Det protektionistiska systemet räddades dock i den gemensamma voteringen tack vare tullvännernas styrka i första kammaren. 1892 genomdrevo frihandlarna en sänkning av livsmedelstullarna, vilket motiverades av de då ganska höga spannmålspriserna. Dessa sjönko emellertid snart så kraftigt, att en höjning av tullen åter syntes bliva nödvändig. Genom de »urtima löftena» 1892 uttalade riksdagen sitt misshag över indirekta konsumtionsskatter, och kanske var det därför man ej kom till något resultat i tullfrågan under denna riksdagsperiod.

¹ Valupprop till Stockholms valmän från Tullskyddsvännernas centralkommitté. Sthm 1890.

² Montgomery, Svensk tullpolitik 1816—1911. Upps. 1921.

Protektionisterna betraktade helt naturligt tullsystemet såsom ofullbordat, och det var därför för dem en angelägen sak att vid valen 1893 giva andra kammaren en protektionistisk sammansättning. Frihandlarna åter sågo med oblida ögon de livsmedelstullar som ännu funnos. Ingen av de båda riktningarna kunde eller ville karakterisera de hittills uppnådda resultaten såsom avgörande. Djupare sett var därför tullfrågan i hög grad aktuell vid de allmänna valen 1893. »Föreningen mot livsmedelstullar» uppväckte också den gamla striden och sände i juni ut ett upprop.¹ Denna åtgärd har säkerligen dikterats även av fruktan, att protektionisterna skulle förena sig med de s. k. högerfrihandlarna, i händelse tullfrågan ej åter väcktes till liv.²

Det som kraftigast bidrog till den politiska spänningen i landet 1893 var dock norska frågan. Tvistigheterna inom unionen gällde för tillfället den diplomatiska representationen och konsulatväsendet. I en debatt i första kammaren hade Alin uttalat principen om likställighet ej blott i rättigheter utan även i skyldigheter såsom fordran vid eventuella ändringar i unionsförhållandena. Samma synpunkt, men något klarare formulerad, kom fram i Lagerbjelkes yttrande vid ett senare tillfälle.³ Härmed var ett argument skapat, som i flera år skulle bliva högerns kapphäst i unionsfrågan. Norge hade 1893 fattat beslut om eget konsulatväsen, men den svenska regeringens och riksdagens åsikt var, att frågan om den konsulära gemenskapen ej kunde prövas annat än i samband med frågan om de diplomatiska ärendenas behandling.

I rösträttsfrågan urskiljes i början av 1890-talet en karakteristisk högerståndpunkt. Samtidigt som vänstern allt eftertryckligare krävde allmän och lika rösträtt, betonades från högernsida nödvändigheten av garantier mot rösträttens missbruk. Biskop Billing ville 1892 ej veta av någon utvidgad rösträtt utan garantier.⁴ I hans motion i första kammaren 1893 säges dessa garantier böra gå ut på klassval med graderad röstskala samt proportionella val.⁵ Både

¹ Omnämnt i Vårt Land 20 juni 1893.

² Meddelande i fosterländska frågor. Sju flygblad, (antagligen utgivna av Fosterländska förbundet). Stäm 1893.

³ FK prot. 1893 I, n. -3, s. 3, ibidem, II, n. 25, s. 12.

⁴ FK prot. 1892, n. 27, s. 33.

⁵ FK mot. 1893, n. 2.

klassrepresentationens och proportionalismens idéer hade förts fram redan vid 1892 års riksdag och från början upptagits av högeropinionen. En annan viktig författningsfråga var begränsandet av städernas representationsrätt. För denna sak samlade sig icke blott lantmännen utan även protektionister i allmänhet, som ville ge de radikala stadsrepresentanterna en minnesbeta. »Vingklippningen» genomfördes definitivt 1894.¹ Försvarsfrågan var efter avgörandet på 1892 års urtima riksdag för tillfället försatt i bakgrunden. Det gällde nu för högeropinionen att få hela svenska folket att med sympati omfatta de nya grunderna för försvaret samt att i allmänhet stärka försvarsviljan.

Med den politiska situationen som bakgrund låter sig Fosterländska förbundets program utan vidare karakteriseras som en representant för protektionism och högeråskådningar i allmänhet. Programmet antogs på det konstituerande sammanträdet och lyder²:

»Bland de många föreningar, vilka i politiskt syfte på senaste tiden bildats, är det ingen som klart och bestämt inskrivit på sin fana vid sidan av andra samhällsbevarande grundsatser: upprätthållande av en fullt nationell ekonomisk politik. I så måtto skiljer sig därför 'Fosterländska förbundet' från andra föreningar, att dess medlemmar anse sig böra fastslå såsom utgångspunkten och det viktigaste bindemedlet för det politiska arbetet i sant fosterländsk och samhällsbevarande anda:

Vidmakthållande och utveckling av landets näringsliv genom befordrande av en nationell politik vid den ekonomiska lagstiftningen, på det att därigenom arbetstillfällena och förtjänster i största möjliga utsträckning må skapas och behållas för landets egna innevånare.

I samband härmed är förbundets uppgift: att verka för sådana åtgärder som kunna lända till skydd och understöd för dem, vilka leva under de tyngsta och strävsammaste förhållanden i samhället.

Härtill kommer att förbundet långt ifrån att hylla det politiska stillastående tvärtom på det livligaste vill verka för framgång åt sådana reformer, som befordra fäderneslandets sunda utveckling på

¹ Sveriges Historia till våra dagar, 13, s. 165.

² Fosterländska förbundets program. Stockholm 1893.

det beståendes grund till allmänt väl, men däremot bekämpa socialistisk och all annan samhällsupplösande agitation.

Med dessa huvudprinciper anse sig förbundets medlemmar stå på fast mark och skola ej önska något högre än att, för deras förverkligande, samarbeta med alla fosterländskt sinnade medborgare.

Vårt fädernesland har den lyckan att i sin talrika och besutna lantbefolkning äga, vad de flesta andra länder sakna, kärnan till en nationell demokrati i ordets bästa mening, på samma gång som i städernas gamla borgareklass och hantverksidkare ett lika samhällsbevarande element, vars intressen i grunden sammanfalla med den förras, och dessas dyrbara historiska arvedelar få ej kringskäras så, att de förfaras. Förbundet måste därför motsätta sig de strävanden, som göras för allmän rösträtt, sålänge icke tillförlitliga garantier förut uppställts mot faran av dess missbruk.

Förbundets medlemmar äro vidare varma vänner av den konstitutionella ordningens stränga vidmakthållande och av all tillbörlig sparsamhet i statsutgifterna, förenlig å ena sidan med det normala statslivets oundgängliga krav, å den andra med de skattedragandes förmåga att bära de bördor, som påläggas. Det är just denna förmåga, som förbundet vill stärka och öka genom ett klokt och praktiskt ordnande av landets ekonomiska lagstiftning och därmed sammanhängande förhållanden.

Enär det icke är att vänta, att alla internationella tvistigheter skola kunna på fredlig väg lösas och enär det vore en alltför farlig illusion att lita på Sveriges geografiska belägenhet och vår egen fredskärlek såsom tillräckliga att betrygga vårt lands neutralitet, så är förbundet livligt övertygat att en fortgående utveckling av vårt nationalförsvar till sjöss och lands utgör ett livsvillkor för fosterlandets oberoende.

Förbundet kan slutligen ej tveka att erkänna den ökade styrka för den skandinaviska halvöns trygghet, som ligger i bevarandet av unionen mellan Sverige och Norge men på den enda och rätta grundvalen: likställighet i skyldigheter såsom villkor för likhet i rättigheter.

Att stärka och vidga en sann och oförvillad uppfattning av dessa allmänna principer med deras följdriktiga tillämpning i särskilda

fall samt att med alla goda och tillåtna medel verka för en alltmera omfattande anslutning därtill, skall bliva förbundets uppgift.»

Förbundets karaktär av riksparti kan redan vid stiftandet sägas vara fullt tydlig, även om den icke klart observerades av samtiden. En högertidning karakteriserar förbundet som en direkt motvikt mot »Föreningen mot livsmedelstullar».¹ Visserligen voro de gamla tullskyddsorganisationerna förebilder, och visserligen utgjorde de protektionistiska grundsatserna en väsentlig del av Fosterländska förbundets program, men detta får ej undanskymma det intressanta faktum, att försök här gjordes att förena samhällsbevarande tendenser under ett program, som omfattade *samtliga* viktiga politiska frågor. Förbundet kunde således sägas representera en verklig politisk åskådning (»helhetssyn»)². Som en följd härav krävdes en »riksorganisation», och en sådan skapades även. Förbundets karaktär av valförening framgår redan tydligt av dess organisations-system för valkretsarna (se sid. 243). Det betonas även bland annat av verkställande utskottets ordförande, konsul Georgii. Han skriver: »Fosterländska förbundet ämnar icke inskränka sig till blott och bart en *upplysande* eller ideell verksamhet, det vill praktiskt och energiskt ingripa i själva *valen*, när och var helst det finner sig därtill äga tillräcklig styrka och genom sin överstyrelse och sitt verkställande utskott i huvudstaden samt genom sina *lokalföreningar* med kretsrad i landsorten».³ I detta uttalande hänsyftas även på ett annat slag av verksamhet (»upplysande»). Georgii framhåller i samma brev, att förbundet med all kraft kommer att gå in för propagandan. Förbundet visar sig alltså från början både som en valorganisation och som en propagandainstitution. Ett principielt nytt moment i svenskt partiliv torde få anses ligga däri, att samtidigt som förbundet praktiskt arbetade enligt ovan nämnda linjer, omfattade det teoretiskt alla viktigare frågor. Allt som allt kan Fosterländska förbundet med skäl betraktas som ett verkligt riksparti och ett bland de första i Sverige.

¹ Vårt Land 21 juni 1893.

² Icke tullfrågan i och för sig utan konservatismen var det grundläggande i programmet. Detta betonas också från förbundets eget håll, t. ex. i den not 2 sid. 221 cit. broschyren.

³ Georgii till Nils Petersson i Runtorp 8 juli 1893.

Fosterländska förbundets verksamhet var avsedd att sträcka sig till alla delar av vårt land. För den skull lades stor vikt på bildandet av lokalavdelningar, och nya föreningar rapporterades också den första tiden med jämna mellanrum. I september 1893 torde antalet ha uppgått till omkring femtio.¹ Även efter andrakammarvalen fortgick föreningsbildandet i rask takt. Hela antalet lokalavdelningar uppgick vid 1893 års slut till 86, varav 53 voro fullständigt organiserade, 32 i städerna och 21 på landsbygden. Medlemsantalet, som vid förbundets stiftande var 300, hade vid 1893 års slut stigit till 3,000, alltså tiodubblats.² Denna aktingsvärda frammarsch på några få månader kan förvisso tåla en jämförelse med politiskt föreningsbildande även i vår tid. Verksamheten berodde i hög grad på intresset på den ort, där förening skulle bildas, men initiativet utgick i de flesta fall från Stockholm. Det var verkställande utskottets ordförande, Axel Georgii, som här var den drivande kraften. Denne energiske man ställde icke blott sin tid utan även sin förmögenhet till förbundets disposition.³ Visserligen torde helt osjälviska motiv ingalunda alltid ha varit avgörande för detta hans nit. Ganska betecknande för tiden och för det sätt, varpå kandidater till första kammaren fördes fram, är en framställning, som gjordes av en av förbundets män i Stockholm i ett brev till den bekante lantmannarepresentanten Nils Petersson i Runtorp om lämpligheten av att uppsätta och stödja Georgii som kandidat vid förstakammarvalet i Kalmar läns norra landstingsområde.³ Georgii använde dock sitt otvivelaktigt stora inflytande till gagn för förbundet. I ett brev till Nils Petersson i Runtorp i juli 1893 redogjorde han för det nybildade förbundet, bad honom själv bli medlem samt bilda en lokalavdelning i sin hemort.⁴ Här som annorstädes följdes hans ansträngningar av resultat. Föreningsverksamheten torde till en början ha ingett ganska gott hopp om framtiden. Ätminstone inom städerna rådde en glädjande livaktighet, »och särskilt kunde därigenom goda tecken konstateras till en omkastning i opinionen hos de

¹ Vårt Land 25 aug. 1893.

² Fosterl. förb. Verkställande/utskottets berättelse för 1893-års verksamhet. Sthm 1894.

³ Carl Alm till Nils Petersson i Runtorp 6 juli 1894. (Bland Nils Peterssons brev hos docenten Edvard Thermanius, Lund.)

⁴ Georgii t. Nils Petersson 8 juli 1893.

kroppsarbetande klasserna». På landsbygden tycks intresset ej ha varit fullt så stort, möjligen beroende på, att rykten varit i svang, som velat göra förbundets skyddsvänlighet misstänkt.¹

Såsom förut nämnts var 1893 valår. Förbundets verksamhet kom därför helt naturligt genast att inriktas på propaganda. Med hjälp av Georgiis pengar drevs en ganska livlig reklam i tidningarna. Man annonserade först förbundets tillvaro. Därpå följde en serie meddelanden, som avhandlade de större och aktuella politiska frågorna, gävo en del faktiska upplysningar om Sveriges handel o. dyl. De infördes i högertidningar landet runt. Dessutom utgavs en mängd valbröschyrer och flygblad.

I samband med Fosterländska förbundets deltagande i 1893 års val äro vi inne på frågan om förbundets ställning till riksdagspartierna. Bland partigrupperna i andra kammaren var Nya Lantmannapartiet den enda skyddsvänliga. Dess program påminner f. ö. i hög grad om Fosterländska förbundets.² Det är därför helt naturligt, att förbundets män kort tid efter bildandet satte sig i förbindelse med medlemmar av Nya Lantmannapartiet, som till en början fingo sig tillsända program, stadgar och cirkulär för medlemsanslutning.³ De visade sig emellertid ganska kallsinniga,⁴ och något samarbete vid 1893 års val tycks icke ha ägt rum. Förbundet verkade dock givetvis uteslutande för Nya Lantmannapartiets kan-

¹ Verkställande utskottets berättelse för 1893 års verksamhet.

² Nya Lantmannapartiets program 1893 i kort sammandrag efter Vårt Land 6 maj 1893:

Sträng sparsamhet med statens medel. Undvikande av utländsk skuldsättning.

Skattelagstiftningen ordnad med hänsyn till vars och ens skatteförmåga.

Ändring av tullagstiftningen endast under krävande behov för näringarna. Begränsning av riksdagsmännens antal. Utsträckning av den politiska rösträtten, »under nödiga garantier»; den kommunala begränsad för de högre röstetalen.

All sedelutgivning åt riksbanken.

Främjande av folkupplysningen, nykterheten, sedligheten; förbättrande av arbetarklassens ställning.

Religions- och samvetsfrihet, medborgerlig frihet. Front mot samhällsupplösande krafter.

Reformer i unionsförhållandena på grundval av likställighet i såväl skyldigheter som rättigheter.

Reformer till fosterlandets bästa.

³ Georgii t. Nils Petersson 8 juli 1893.

⁴ Renholm t. Nils Petersson 21 juli 1893. (Nils Peterssons brevsamling.)

didater. För övrigt uppmuntrade just icke nittioalets val på svenska landsbygden till något ingripande. Man kan nämligen säga, att det redan fanns ett slags valorganisation, som väl får anses ha motsvarat den tidens krav. Protektionister i riksdagen brukade tillsätta en kommitté, vars verksamhet emellertid bestod i att göra ingenting. Det var istället lokala krafter, grupperade omkring tidningsredaktionerna, som ordnade med valmöten, förde fram kandidater o. s. v.¹ Detta slags kottiverksamhet är ytterst karakteristiskt för ifrågavarande tid och otvivelaktigt ett mycket viktigt led i den svenska tidningspressens politiska inflytande. Naturligtvis kunde även en valmansförening bli till nytta, men hade mestadels blott formell betydelse. Dylika metoder skulle så småningom få träda tillbaka för mera organiserade och även mera demokratiska. Ibland uppträdde tidningarna alltför egensinnigt, och opposition mot tillvägagångssättet saknades då ingalunda.² Fosterländska förbundet tycks aldrig ha varit starkt nog att i detta fallet göra sig till tolk för en ny tids strävanden. På landsbygden torde förberedelserna till valet ha inskränkt sig till ett allmänt möte, vartill alla, som icke hyllade motståndarnas program, inbjödos. Där fattades så beslut om kandidatlistans utseende. Detta förfarande var i de flesta fall i hög grad fiktivt. Den verkliga kandidatnomineringen försiggick som nämnts på ett annat sätt. Valmötena bragte dock ibland sina arrangörer överraskningar, som kanske icke alltid voro av det angenämaste slaget. I städerna var proceduren något mera invecklad. Där funnos ofta (åtminstone i Stockholm) flera föreningar i samma valkrets. Dessa fattade därför först för sig själva preliminära beslut om kandidater, varpå ett allmänt möte för hela kretsen utlystes (inom Fosterländska förbundet av kretsråden, där sådana funnos), där det slutliga avgörandet skedde. Organisationerna sände under tiden ut tryckta meddelanden om besluten samt propagerade för deltagande i valet.³ Exempel finnas, att Fosterländska förbundet på detta sätt även distribuerade valsedlarna.⁴

¹ Personligt meddelande till förf. av direktör Gustaf Ericsson 3 febr. 1932.

² Se t. ex. Vårt Land 3 okt. 1896.

³ Valproceduren tecknad bl. a. efter följande källor: Fosterl. förb. Upprop från kretsrådet i 3:dje valkretsen: kandidatnom. — Upprop från kretsrådet i 3:dje kretsen: röstmaning. — Ibidem, kallelse till allm. sammanträde å hotel Phoenix. Sthm 1895.

⁴ Fosterl. förb. Upprop om stadsfullmäktigeval i 1: kretsen. Sthm 1905.

Trots att, som ovan nämnts, valföreningarna på landsbygden hade mindre goda konjunkturen, förtjänar anmärkas, att Fosterländska förbundet redan vid 1893 års val på ett avgörande sätt ingripit även där. I Västmanlands läns västra domsaga bildades sålunda en »fosterländsk kretsörening», som höll möte och upp-satte kandidat.¹ Den lyckades ena de konservativt-protektionistiska elementen, medan de radikala stodo splittrade. Detta hindrade emellertid ej, att de senare hemburo segern vid valet.²

I Stockholm ställde sig förhållandena väsentligt annorlunda. Här funnos redan valorganisationer, vilka gävo en bestämmande prägel åt kandidatnominering och röstning. På vänstersidan märktes den på 1880-talet bildade liberala valmansöreningen; för protektionisterna verkade t. ex. 1890 den förut nämnda Tullskyddsvännernas centralkommitté. Under första hälften av 1893 bildades så de moderata valmansöreningarna. Dessa togo sikte på svårigheten att driva igenom protektionistiska kandidater i huvudstaden men önskade å andra sidan giva Stockholmsbänken en så samhällsbevarande besättning som möjligt. Resultatet blev, att organisationerna deklarerade konservativa principer utom i tullfrågan, som ställdes öppen för att tillfredsställa högerfrihandlarna. Sådan är alltså den ursprungliga svenska innebörden av partibeteckningen moderat.³

När nu Fosterländska förbundet bildades, syntes det ingalunda klart, vilken ställning förbundet skulle intaga i tullfrågan, speciellt med hänsyn till stockholmsförhållandena. Att det skulle vunnit mest på en rakryggad protektionistisk inställning är efteråt tydligt. Vinsterna av det slumpartade och starkt opportunistiskt betonade samarbete, som kom att inledas med de moderata, blevo i själva verket ganska små.

Vid valen 1893 funnos moderata listor i alla fem stockholmskretsarna. Fosterländska förbundet verkade överallt, såtillvida som det drev agitation och hade valbyråer i alla kretsar. I andra kretsen gick förbundet fram med en blandad lista. I den tredje skedde

¹ Köpings-Posten 26 juli, 9 aug. 1893.

² Arboga Tidning 15 aug. 1893.

³ Exempel på bildandet av en moderat valmansörening: Vårt Land 1 juni 1893.

samarbete med en organisation vid namn »nationalliberala valmansföreningen». Den enda framgången var i fjärde kretsen. Här hade förbundet föresatt sig att slå ut S. A. Hedin, men tvekade huruvida det borde gå fram med ren protektionistisk lista. I sista stund kom samarbete till stånd med moderata valmansföreningen, varvid förbundet måste gå med på en blandad lista. Denna aktion blev avgörande för valet; de moderata segrade och Hedin blev utslagen.¹ Han invaldes dock åter inom kort i ett fyllnadsval.²

De försök som Fosterländska förbundet 1893 gjorde att inleda samarbete med Nya Lantmannapartiet fortsatte under 1894 och gävo nu synliga resultat. Under 1894 års riksdag arbetade roteman Carl Alm, en av de mera verksamma stockholmsmedlemmarna, enligt egen utsägo på att få ledarna i Nya Lantmannapartiet till medlemmar i Fosterländska förbundet.³ Detta lyckades. Vid den första ordinarie generalförsamlingen den 17 april 1894 invaldes i överstyrelsen elva riksdagsmän, nämligen från första kammaren disponent Robert Almström, kapten C. E. Casparsson, apotekare J. Kerfstedt, friherre C. G. A. Klingspor, häradshövding E. M. Unger; från andra kammaren professor S. J. Boëthius, lantbrukare C. J. Jacobsson (Karlshult), ingenjör J. A. Johansson, lantbrukarna Ivar Månsson (Trää), Nils Petersson (Runtorp) och Aug. Petersson (Hasselstad).⁴ Av dessa voro ju flera kända politiker. De nya männen gävo överstyrelsen en sådan prägel, att förbundets skyddsvänlighet icke skulle kunna sättas ifråga. Förutsättningar funnos nu för en befruktande allians mellan förbundet och Nya Lantmannapartiet.

Förbundets propagandaverksamhet 1894 var mycket livlig. Svenska folket började vid denna tid få vänja sig vid politisk agitation även mellan valen. Förbundet lät trycka och sprida 100,000 uppsatser. Lokalföreningarnas antal var i april 1894 73 stycken. Dessutom voro 24 bemyndigade, men ännu ej organiserade. Med-

¹ Stockholmsvalet 1893: Vårt Land 18, 20, 29 sept. Sv. Dagbl. 19 sept. N. D. A. 20, 23 sept.

² Allmänna valmansförbundet för Stockholm, 1905—1930. Sthm 1930, s. 17.

³ Carl Alm till Nils Petersson 6 juli 1894.

⁴ Fosterl. förb. Program, Generalförsamlingens beslut 1894. Sthm 1894.

lemsantalet hade vid samma tid stigit till 5,795.¹ Emellertid klagade man över det ringa politiska intresset. Dessutom hade en faktor tillkommit, som skulle bli förbundet en svår konkurrent på landsbygden samt försvaga verkan av förbundets försök till allians med Nya Lantmannapartiet. Denna faktor var lantmännens egen strävan att sammansluta sig till ett riksparti. Vi måste något redogöra för denna ganska märkliga företeelse i vårt politiska livs historia.

Spannmålspriserna voro mycket låga i Sverige under hösten 1894, och vårt jordbruk led av en förhärjande lågkonjunktur. Starka krafter voro i rörelse för att få spannmålstullarna höjda och på detta sätt åstadkomma en prisstegring. Det var under sådana yttre omständigheter agrarrörelsen tog fart i vårt land.² Initiativet utgick från Skåne, men snart innehöll hela södra Sveriges press underrettelser om rörelsens vidare utbredning. Den nådde Stockholm i november månad. Frihandlarna försökte här göra den opolitisk, i syfte att ett ställningstagande i tullfrågan ej skulle behöva ske. Detta lyckades ej; skyddsvännernas antal var dem för stort. Härmed voro möjligheter givna till ett inflytande på den parlamentariska politiken. Agrarförbundet³ lämpade sig kanske i högre grad än Fosterländska förbundet att bli Nya Lantmannapartiets riksorganisation. Det inlämnade till statsministern en petition om stöd åt en eventuell motion om höjda spannmålstullar, men fick ett ganska snävt svar. Samarbeta med ledande riksdagsmän ägde emellertid rum. Så kom den mycket omtalade tullukasen den 6 januari 1895 och tio dagar därefter de båda lantmannapartiernas sammanslagning. I denna ha sedan gammalt regeringschefens intressen ansetts vara engagerade.⁴ Utan att underkänna denna möjlighet måste vi emellertid även framhålla den betydelse, som organisationstendenserna bland jordbrukarna otvivelaktigt haft.⁵

¹ Fosterl. förb. Överstyrelsens berättelse för 1894 års verksamhet. Sthm 1895.

² Nauckhoff, Sveriges Agrar- och Lantmannaförbund 1895—1914. Sthm 1919. Förf. redogör för rörelsens uppkomst och därpå följande inre utveckling men ej alls för dess utbredning och organisation.

³ Sammanslutningens namn var från början Sveriges Agrarförbund.

⁴ Se t. ex. Kihlberg, Den svenska ministären. Uppsala 1922, s. 394.

⁵ Det hörde ingalunda till vanligheten, att högerfolket på detta sätt förde fram en rörelse och en organisation. Att agrarrörelsen influerat på sammanslagning synes mig mycket antagligt. Svenska Dagbladet, som visserligen stod Agrarförbundet nära och därför säkerligen något överdriver dess betydelse, skri-

Agrarrörelsen kom att på landsbygden, om icke precis konkurrera, så dock vänskapligen tävla med Fosterländska förbundet om medlemmar. I en av sina årsredogörelser omnämner Fosterländska förbundets överstyrelse, att Agrarförbundet hade större framgång bland meningsfränderna på landsbygden.¹ Detta ger dock ej alls anledning till beklagande, värför man får antaga, att agrarrörelsen beaktades med sympati. Flera av dennas mest energiska medlemmar tillhörde förut Fosterländska förbundet. Släktskapen mellan de båda organisationerna är tydlig. De ha emellertid inbördens begränsat varandras utbredning.

En egendomlig kombination av unions- och tullfrågorna blev aktuell under slutet av 1894. Den s. k. mellanrikslagen, som reglerade en del tullförhållanden mellan Sverige och Norge, ansågs numera, efter väsentliga ändringar i särskilt Sveriges tullsystem, alltför mycket gynna de norska intressena på de svenskas bekostnad. Vissa varor, som eljest voro tullpliktiga i Sverige, kunde tack vare den införas tullfritt på omvägen över Norge o. s. v. Dess bestämmelser voro vidare oklara. Kommerskollegium startade i augusti 1894 en rundfråga i saken, och en mängd korporationer, föreningar och enskilda avgåvo yttranden. I den opinionsyttring, som blev följden, voro nära hälften av uttalandena direkt för uppsägning av lagen, medan de flesta dessutom ansågo den ineffektiv.² Fosterländska förbundet beslöt att ordna egen opinionsyttring.³ Överstyrelsen sammansatte en petition, som begärde mellanrikslagens uppsägning; den långa uppsägningstiden — två år — menade

ver några dagar efter sammanslagningen: »Det är ingen konst att förstå, vilken roll agrarrörelsen spelat vid de märkliga storpolitiska tilldragelser, vilka vi de senaste dagarna bevittnat. Visserligen ha här, det lider intet tvivel, liksom alltid vid storpolitiska händelser många hänsyn varit med i spelet, men den slutligt bestämmande faktorn, vilken förmådde så många lantmannarepresentanter att bestämt ansluta sig till en protektionistisk partibildning, vars minimalkrav beträffande spannmålstullarna i allt fall är högre, än de mest 'intransigente' protektionister vid förra riksdagen vågade föreslå, det är tvivelsutan agrarrörelsen. Man ser i densamma valmännens vilja tydligt uttalad» — — — — — »och därför har man omvänt sig eller åtminstone fogat sig». Sv. Dagbl. 21 jan. 1895.

¹ Fosterl. förb. Överstyrelsens berättelse för 1894 års verksamhet.

² Redogörelse i mot. i FK 1895, n. 8, s. 13; Ibidem, n. 11, s. 4.

³ Se not 1.

man lämnade mer än tillräcklig tid för en uppgörelse på ny grund.¹ I februari 1895 inlämnades petitionen till finansdepartementet jämte åtskilliga statistiska utredningar om handelsförhållandena mellan Sverige och Norge. Den stora anslutning, som förbundets opinionsyttring fått, omnämnes här.² Vid 1895 års riksdag inlämnades motioner i båda kamrarna med yrkande om lagens uppsägning, och riksdagen beslöt i enlighet med dem. Bland motionernas under-tecknade märktes flera förbundsmedlemmar.

Ovanstående i och för sig ganska betydelselösa händelseförlopp belyser en ganska väsentlig del av ett rikspartis verksamhet på 1890-talet. I en tid, då valen även utan en alltför stark inblandning från partiorganisationernas sida gingo ganska bra i lås, var detta att ordna opinionsyttringar ett omtyckt sätt att mäta folkviljan. Riksdagen fick en kanske icke helt välkommen påminnelse om ställningen i norska frågan.

Vid generalförsamlingen 1895 invaldes ytterligare två framstående första-kammarledamöter i förbundets överstyrelse, nämligen De Laval och Treffenberg.³ Under 1895 spriddes över 200,000 broschyrer. Medlemstalet uppgick i april 1896 till nära 7,000. Föreningsbildandet hade emellertid nu avstannat.⁴ De livligaste föreningarna voro de i Växiö, Vaxholm och Dalarnas städer.⁵ Det märkligaste på detta område var emellertid Göteborgsavdelningens bildande i oktober 1895. Konstituerande sammanträde hölls den 22 oktober å Grand Hotel Haglund. Bland initiativtagarna märktes biskop Rodhe. Även konsul Georgii hade haft en hand med i spelet.⁶ Föreningen fann i Göteborg en utmärkt jordmån. Vid det första allmänna sammanträdet i februari 1896 räknade den redan 1,400 medlemmar och i november s. å. 2,300.⁷ Ordförande blev P. Em. Lithander, och han fick omkring sig en mängd duktiga krafter

¹ Fosterl. förb. Utdrag ur protokoll från Överstyrelsens sammanträde om mellanrikslagen. Sthm. 1894.

² Fosterl. förb. Petition till Konungen om mellanrikslagen. Sthm 1895.

³ Fosterl. förb. Generalförsamlingens beslut 1895. Sthm 1895.

⁴ Fosterl. förb. Överstyrelsens berättelse för 1895 års verksamhet. Sthm 1896.

⁵ Fosterl. förb.:s femte generalförsaml. 1898. Sthm 1898.

⁶ Gtbg's Aftonbl. 23 okt. 1895.

⁷ Meddel. från Fosterl. förb. i Gtbg. 2, 4. Gtbg 1896—1904.

(Herman Kunze, J. A. Hallgren m. fl.). Föreningen blev så småningom centrum för högerrörelsen i vårt land. Det var ur dess led som senare den s. k. unghögern växte fram med Rudolf Kjellén som talangfull ledare. Här kom att skapas en konservatism, som visserligen var mera ytterligt gående än annan svensk högeråskådning, men i gengäld också mera positivt reformvänlig och med bestämdare utformat program. Vi skola i det följande återkomma till Göteborgsföreningen för att granska dels dess idéutveckling dels dess valarbete.

1896 hölls åter andrakammarval. Fosterländska förbundet gick fram med i huvudsak samma program som förut. Huvudvikten lades på unions-, rösträtts- och tullfrågorna. Förbundets verksamhet var ganska minimal, särskilt på landsbygden.¹ Folkpartiets synes ha varit betydligt livligare.

I Stockholm deltog dock förbundet i valarbetet. Centralkommittén för Stockholm utsände ett program, som bl. a. uttalade protektionistiska grundsatser. Detta upptogs mycket onådigt av de moderata, som förklarade sig skola samgå med liberalerna. I fjärde kretsen sökte förbundet även detta år åstadkomma allians med de moderata, vilka emellertid icke ville medgiva, att förbundet (i så fall) uppsatte någon egen skyddsvänlig kandidat. Så småningom uppstod en livlig tidningspolemik mellan moderata och protektionister. Förbundet fordrade att få uppställa två egna kandidater och erbjöd samarbete på denna bas. Moderata valmansföreningen avslög anbudet, vilket emellertid icke hindrade Fosterländska förbundet att gå fram med en blandad lista, då det ansågs hopplöst att driva igenom endast protektionister. I tredje kretsen gick förbundet fram med blandad lista; likaså i andra, där man sammanförde förbundets och hantverksföreningens kandidater. I första och femte kretsarna uppsatte förbundet rena protektionistlistor. Resultatet blev överallt negativt. Ingen av förbundets egna kandidater blev vald.²

¹ Exempel på valarbete i landsorten: Vårt Land 15, 18 sept. Gtbs A. 29 aug. 1896:

² Valrörelsen i Stockholm 1896: Vårt Land 31 aug., 9, 14, 15, 16, 18, 21, 22, 23, 24 sept. 1896.

Märkligare är valrörelsen i Göteborg. Här rådde till en början splittring inom det skyddsvänliga lägret. Lithander ville ha en blandad lista med tre platser åt förbundet. Göteborgs Aftonblad fann, att förbundets styrelse hade liberala sympatier; medlemmarna uppgåvos dock hålla strikt på programmet. Man enades till slut om en blandad lista, som vann alla parters gillande. Den upptog bl. a. Rudolf Kjelléns namn. Spränglistor voro emellertid ute, i vilka även Lithander ansågs vara intresserad. Den skyddsvänliga sidan var därför ej fullständigt enig. Några hundratals röster fattades till majoritet för förbundets lista. Förbundet var i alla händelser det största politiska partiet vid valet. En sådan framgång måste stärka förbundets självkänsla.¹

1897 skedde ombyte av ordförande i förbundet, idet att Lagerberg efterträddes av president Aug. Östergren, ledamot av första kammaren, och Georgii lämnade sin befattning i verkställande utskottet,² vilket väl får anses betyda, att han ej längre arbetade så intresserat för förbundet. Propagandaverksamheten tycks ha fortsatt på de inslagna linjerna ännu en tid. Broschyrströmmen från förbundet var även 1898 mycket rik.

Från 1899 föreligga en del intressanta spörsmål till belysande av idéutvecklingen. När norska stortingets beslut om unionsmärkets borttagande ur Norges handelsflagga blev bekant i Sverige, uppstod en ganska imponerande opinionsyttring. Pressen innehåller talrika notiser om möten i flaggfrågan uti landet, och Fosterländska förbundet deltog helt naturligt i denna verksamhet. Stockholms lokal-föreningar anordnade gemensamt den 28 januari ett diskussionsmöte i saken. I den resolution, som fattades, hävdades, att svenska statsmakten borde motsätta sig varje unionellt erkännande av stortingets beslut. Flerstädes i landsorten instämde man i detta yttrande eller avgav liknande.³ I Göteborg fattades på ett möte den 21 juni s. å. med J. A. Hallgren som talare beslut om en petition, avsedd att överlämnas till regeringen.⁴

¹ Valrörelsen i Göteborg: Gtbg. A. 31 aug., 1, 2, 4, 11, 14 sept. 1896. Medd. från F. F. i Gtbg. 4.

² Fosterl. förb. Generalförsaml:s beslut 1897. Sthm 1897.

³ Fosterl. förb.:s sjätte generalförs. 1899. Sthm 1899.

⁴ Vårt Land 23 juni 1899.

Vid valet till andra kammaren 1899 skötes också de utrikespolitiska frågorna i förgrunden. Först och främst norska frågan, där förbundet gjorde sig till tolk för långt gående krav: ingen som helst rubbning av de unionella förhållandena borde ifrågasättas, »sålänge icke från norsk sida gjordes något antagligt och allvarligt menat anbud att ikläda Norge förpliktelser i gengäld mot ökade fördelar inom unionen». Det gällde även att energiskt stärka försvaret »till vinnande av tillbörlig aktning för vår rätt och för värandet av vår nationella självständighet».¹ Det var en udd direkt riktad mot Norge, vilket visar hur vissa åsiktsgrupper redan nu tänkte sig möjligheten att med vapenmakt lösa de unionella problemen. Övriga frågor betecknades som mindre viktiga.² Göteborgsföreningens eget valprogram betonade med samma styrka unions- och försvarsfrågorna.³ Man ser hur tullfrågan — den tillmättes av programmet minst betydelse — alltmer träder i bakgrunden, och möjligheter därmed skapas till enande av splittrade konservativa riktningar i svensk politik. Som ett led i denna utveckling vaknar försvarsfrågan åter. Intressant är, att göteborgsprogrammet uttalade sig positivt för folkpensionering, egna hem och arbetsavtalslagstiftning. Man tycker sig här igenkänna göteborgshögerns speciella tillsats med reformvänlighet i de sociala frågorna.

Man avsåg också från Fosterländska förbundets sida ett slags högersamling i årets val. Från en sådan synpunkt sett var det helt naturligt, att de utrikespolitiska frågorna ställdes i förgrunden. Efter ett stort möte å börssalen i Stockholm den 11 september enades Moderata valmansföreningen och Fosterländska förbundet att gå fram gemensamt i alla kretsar med samma listor, en för Stockholms vidkommande dittills okänd sammanhållning. Vänstern behöll dock i stort sett ställningen. I Göteborg nöjde sig förbundet med tre egna kandidater på en lista, som uppsattes på ett möte den 30 augusti. Dessa tre namn förekommo även på andra högerlistor och mottogos med sympati överallt utom hos de ultraradikala. Som vanligt förekommo en mängd spränglistor. Ingen av förbundets egna kandidater blev emellertid vald.⁴

¹ Fosterl. förb.:s sjätte generalförsaml. 1899.

² Se not 1.

³ Till Göteborgs valmän 1899. Gtbg 1899.

⁴ Valrörelsen 1899: Vårt Land 21 sept. 1899. Gtbg A, 31 aug., 8, 9 sept. 1899.

1899 års valrörelse har stort symptomatiskt intresse. Den visar nya konjunkturen för partibildningen. Det konservativa parti, som i sig skulle sammanföra de olika högerriktningarna, skulle dock icke bli verklighet förrän 1904 (Allmänna valmansförbundet). Otivelaktigt representerade även Fosterländska förbundet en viss enhetlig högeråskådning, som efter tullfrågans gradvisa tillbakaträdande samlade sig efter andra linjer, av vilka, som vi snart skola se, rösträttsfrågan kanske blev den mest betydande. Utmärkande för de moderata valmansföreningarna var ju först och främst deras karaktär av enbart valorganisationer samt vidare deras hållningslöshet och brist på enhetligt program. Fosterländska förbundet bar onekligen på ett principprogram och bröt härmed av även från det senare Allmänna valmansförbundet. En direkt företrädare inom den dagliga tidningspressen fick denna högeråskådning, när i slutet av 1901 med förbundets hjälp och på dess initiativ Stockholms-Bladet uppsattes med Leon. Ljunglund som redaktör.¹

Rösträttsfrågan företer 1902 en intressant utveckling ur högersynpunkt och är betydelsefull för förståendet av Fosterländska förbundets inställning. Stockholms-Bladet förklarade den 10 april utan omsvep, att den allmänna rösträttens princip måste accepteras och att det proportionella valsättet var en lämplig garanti. Man trodde ej mycket på Lantmannapartiet och dess »streck». I överensstämmelse härmed framlade Stockholms-Bladet ett eget program i rösträttsfrågan (11 april 1902) beträffande valen till andra kammaren: allmän och lika rösträtt för åldersmogna (t. ex. 25-åriga), lika valrätt för stad och land, och — som skydd för minoriteterna — proportionellt och indirekt valsätt. Förslagets utseende i detalj kan här förbigås. Vad som intresserar oss är, att det utgått från den riktning, Fosterländska förbundet representerade. Göteborgsföreningen kom vid sitt sammanträde den 17 april till följande resultat: ... »att en lycklig lösning snarare vinnes genom en *direkt* övergång till en på klokt och rättvist sätt organiserad *allmän* rösträtt, än därigenom, att det s. k. rösträttsstrecket nedflyttas, varav följden snart nog måste bli den *oorganiserade allmänna* och *lika* rösträtten, med maktens överflyttande till en enda samhällsklass och

¹ Personligt meddelande till förf. av direktör G. Ericsson den 8/2 1932.

till oberäknelig våda för en lugn och lycklig samhällsutveckling».¹ Frändskapen mellan de båda uttalandena är tydlig nog.

Det märkliga i denna nya inställning till rösträttsfrågan är otvivelaktigt proportionalismen samt frånvaron av de föraktade penningstrecken. Man torde få anse hela förslaget som den nya grundval, på vilken högerpolitiken i rösträttsfrågan därefter bygger. Den skrivelse, som vid 1902 års riksdag avläts till regeringen om utredning i rösträttsfrågan, står i samklang med Stockholms-Bladets och Fosterländska förbundets förslag.²

Samtidigt med detta blev en annan av de ursprungliga högeridéerna i rösträttsfrågan aktuell, nämligen tanken på en klassrepresentation. Kjellén höll på Fosterländska förbundets generalförsamling i Stockholm den 21 april ett föredrag, vari han framlade förslag i rösträttsfrågan.³ Som inledning till klassrepresentationens definitiva införande förordade han en trekammarriksdag. Första kammaren skulle representera den höga åldern, högern, den högsta klassen, andra medelåldern, centern, medelklassen, och tredje ungdomen, vänstern, den lägsta klassen. Härmed skulle man vinna ett slags allmän rösträtt.

Kjellén hoppades naturligtvis, att förbundet skulle upptaga hans förslag som sitt eget. Därav blev emellertid intet. Förbundets valprogram 1902 överensstämde med Stockholms-Bladets ovan omtalade.⁴ Där förordades allmän rösträtt, en valrättsålder av 25 år, fordran på fullgjord värn- och skatteplikt, likställighet mellan stad och land samt den valmetod, som befanns bäst ägnad att tillgodose även minoritetens rätt (proportionalismen). Programmet mottogs med stor uppmärksamhet av pressen. Östergötlands Dagblad ansåg, att det vittnade om en hög politisk utveckling i vårt land, Göteborgs Handels-Tidning fällde ett gynnsamt omdöme, likaså t. ex. Norrköpings tidningar, Sundsvalls-Posten och Halländ. I själva verket

¹ Sthms-Bl. 18 april 1902.

² Riksdagsskrivelser 1902, n. 138. Se även KU utlåtanden 1902, n. 6, s 113 ff.

³ Kjellén, Ett samlingsprogram i rösträttsfrågan. Sthm. 1902. Även ett annat förslag till klassrepresentation framlades vid denna tidpunkt, näml. av C. A. Reuterskiöld. Ingen anledning föreligger att sätta det i samband med Fosterl. förb. (Reuterskiöld, Utkast till ett rösträttsförslag från svensk högerståndpunkt. Upps. 1902.).

⁴ Sthms-Bl. 16 juni 1902.

innebar det proportionalismens och den allmänna rösträttens definitiva genombrott i svensk högerpolitik; att man gick till val under dylika uttalanden.¹ Även Göteborgsföreningens eget valprogram hyllade allmän rösträtt.²

I valrörelsen i Stockholm deltog Fosterländska förbundet, men ej med egna listor. Högerrörelse pågick i alla kretsar. Ett nytt fenomen var »Stockholms allmänna moderata valmansförening», som representerade »högersinnade och moderata valmän» i Stockholm och bl. a. propagerade för den nya högerståndpunkten i rösträttsfrågan.³ Vänstern segrade i huvudstaden över hela linjen. Högerpressen efterlyste nu en stark högerorganisation i stället för de hittills mer eller mindre tillfälliga och overksamma.⁴

I Göteborg hade däremot den »fosterländska rörelsen» nu vuxit sig så stark, att den ämnade organisera en allmän högersamling. En samlande högerlista uppsattes på möte den 8 september; förbundet hade här varit den drivande kraften. En intensiv tidningsreklam pågick, och suspecta manipulationer uteblevo som vanligt ej vare sig från det ena eller andra hållet. Av de valda kandidaterna voro två, Trana och Killander, speciellt lancerade av förbundet. Resultatet blev i det hela en avgjord högerseger, den första verkligt stora reella framgången för den energiska Göteborgshögern.⁵

Den 17 oktober 1904 konstituerade sig Allmänna valmansförbundet, en ny riksorganisation för högern.⁶ Initiativtagare var G. F. Östberg.⁷ Syftet var att sammanföra mera »sansade» element i landet till gemensamt försvar för samhällsordningen. »Samman slutningen bör omfatta ej endast rena högermän, utan jämväl alla de grupper, som vilja räknas till de moderata, eller med ett ord

¹ Skiljaktigheten mellan klassrepresentationens män (Kjellén och Reuter-skiöld) och den allmänna högerståndpunkten är tydlig. Här ligga väl rötterna till den skism, som senare inträdde mellan de båda riktningarna. Hildebrand, Den politiska situationen, partierna och rösträttsfrågan, Det Nya Sverige, 1907, s. 143.

² Medd. fr. F. F. i Gtbg, 7.

³ Vårt Land 24 sept. 1902.

⁴ Vårt Land 27 sept. 1902.

⁵ Valrörelsen i Gtbg: Gtbg A. 9; 20 sept. 1902.

⁶ Jäderin, Allmänna valmansförbundet 1904—1914. Sthm 1914.

⁷ Personl. medd. t. förf. av dir. Ericsson den 3/3 1932.

alla, som vilja taga avstånd från de längst till vänster gående grupperna.» En sådan förening skulle givetvis komma att inne-
sluta en mängd skiftande åsiktsriktningar och organisationer. Som
förebilder hade man den 1902 bildade Frisinnade Landsföreningen
och — mer omedvetet — Fosterländska förbundet. Man fäste huvud-
vikten på kraftiga och verksamma valorganisationer. Någon
ombildning av partigrupperna i riksdagen var ej avsedd att åstad-
kommas. A. V. F:s program var ganska diffust och intetsägande.
Man motsatte sig helt allmänt socialism och radikalism, och det
var nått och jämnt, att förbundet tog ställning i rösträttsfrågan.¹

Med hänsyn till sin idéinställning är A. V. F. att beteckna som
en direkt fortsättning på de moderata valmansföreningarna i huvud-
staden. Vad åter formen beträffar, har Fosterländska förbundet
gått före och röjt mark som det första konservativa rikspartiet i
Sverige, omfattande både stad och land samt med en fullständig
och konsekvent genomförd organisation. Som en av A. V. F:s krö-
nikörer också framhåller, övertog A. V. F. på flera platser ute i
landet Fosterländska förbundets gamla föreningar.²

Den 14 november 1904 hölls gemensam klubbafton för Foster-
ländska förbundets medlemmar i Stockholm, varvid efter inledande
föredrag av G. F. Östberg förslag om samarbete med A. V. F. dryf-
tades och antogs.³

Skildringen av Fosterländska förbundets historia har härmed
förts fram till och med år 1904. Förbundet fortlevde åtminstone
formellt i sin helhet till den 29 maj 1913, då upplösningen skedde.
Göteborgsföreningen var 1908—1918 ansluten till A. V. F., men blev
därpå åter fristående och antog då namnet Borgerliga valförbundet.⁴

Fosterländska förbundets organisation erbjuder stort intresse.
Förbundet är ju med undantag av Sveriges social-demokratiska
arbetarparti det första verkliga rikspartiet i Sverige med fullständig
organisation. Arbetarpartiets nuvarande centralorganisation utfor-
mades f. ö. i sina grunddrag först 1894. Rösträttsrörelsen hade i
början av 1890-talet både överstyrelse och verkställande utskott;

¹ Jäderin, a. a. s. 8, 12, 13.

² Söderberg, Allmänna valmansförbundet 1904—1929. Sthm 1929, s. 33, 49.

³ Fosterl. förb. Medd. om klubbafton i Stockholm. Sthm 1904.

⁴ Nörd. Fam. bok, 3. uppl.: »Fosterländska förbundet».

folkriktsdagarna kunde ju betraktas som ett slags förbundsstämma.¹ Rösträttsrörelsen blev dock aldrig annat än ett organ för en viss politisk aktion. Försök att utvidga den till en verklig vänsterorganisation strandade. Detsamma gällde till största delen även frihandlarföreningarna. Liknande sammanslutningar funnos även på högerhåll, t. ex. Svenska nationalföreningen, som emellertid ej alls drev valarbete, och Allmänna försvarsföreningen, vars begränsning framgår av namnet. Det var alltså på sätt och vis ett alldeles nytt inslag i vårt politiska liv, då Fosterländska förbundet bildades. Vi skola nu närmare redogöra för förbundets organisation.²

Genomgående i alla moderna svenska rikspartiets organisation är uppdelningen i riksorganisation, kretsorganisation och lokalorganisation. Vi återfinna den även i Fosterländska förbundet. Riksorganisationen bestod av överstyrelse (inklusive ordförande), verkställande utskott, centralbyrå och generalförsamling. Överstyrelsen, som hade sitt säte i Stockholm, bestod av ordförande och trettio medlemmar, valda på två år (hälften förnyad varje år). Den valdes av ordinarie generalförsamling. Överstyrelsen kallade en förbundsmedlem till sekreterare i överstyrelsen och verkställande utskottet. Den hade att fatta alla avgörande beslut om förbundets verksamhet. Då den var beslutsmässig redan vid tio medlemmars närvaro, kunde den regeras nästan helt av de stockholmare, som sutto i densamma, och blev därigenom mer lätthanterlig, då ju representanterna från landsorten icke vid alla tillfällen behövde närvara. Överstyrelsen förvaltade även förbundets penningmedel och tillgångar. Verkställande utskottet, som överstyrelsen inom sig utsåg, bestod av sju medlemmar och handlade alla ärenden, vilka överstyrelsen icke förbehållit åt sig. Utskottet organiserade för detta ändamål förbundets centralbyrå (den fick lokal i Fredsgatan 13, Stockholm), fördelade inom sig den dagliga tillsynen över denna samt anställde eventuellt behövlige biträden. Generalförsamlingen, som sammanträdde varje vår i Stockholm, bestod av överstyrelse med suppleanter, förbundets revisorer med suppleanter samt en ledamot från alla av förbundets kretsråd och lokalavdelningar. Den

¹ Om rösträttsrörelsens organisation se Rönblom, a. a. s. 54 ff.

² Fosterl. förb. Program och stadgar 1893. Sthm 1893. — Ibidem 1898. Sthm 1898. Stadgar för lokalföreningar. Formulär. Sthm 1893.

valde överstyrelse, granskade räkenskaperna genom sina revisorer m. m.

Kretsråden (med valkretsen som verksamhetsområde) bestodo av representanter från lokalföreningar inom respektive kretsar. De hade till ändamål, att städse — icke blott vid val — stärka sammanhållningen inom och mellan lokalföreningarna. Värdefullast voro de helt naturligt vid valen. De skötte därvid stundom penninginsamlingar till bestridande av verksamhetens utgifter.¹

Vad slutligen lokalföreningarna beträffar leddes de givetvis av en styrelse. De ägde upptaga icke blott förbundsmedlemmar utan även s. k. lokalmedlemmar, vilka blott erlade en liten avgift till föreningarna, icke till förbundet, men därför ej åtnjoto några rättigheter inom detsamma. Lokalföreningarnas områden kunde i sin tur uppdelas i distrikt, över vilka medlemsmatrikel fördes av en särskild förman. Denna indelning var väl närmast avsedd för valarbetet i städerna och gjorde där också god nytta.

Avgifterna utgjordes efter stadgeändring 1898 för förbundsmedlem av en inskrivningsavgift å 1 krona samt årsavgift av 1,50, 5, 10 eller 20 kronor beroende på vars och ens fria vilja. För ständig medlem var avgiften 100 kronor.

Förbundets finanser balanserade 1894 på en summa av ungefär 15,000 kr., 1895 21,000, 1897 11,000, 1898 8,000 och 1901 7,000 kr. De första åren ville de ordinarie inkomsterna ej räcka till, och man lånade därför av Georgii. 1895 voro skulderna upp i 1,400 kr. men redan 1898 voro de betalda.² På grund av finansernas ställning startades en förbundsinsamling 1894. Den inbringade allt som allt ungefär 17,000 kr.³

Alla slags val blevo av Fosterländska förbundet föremål för uppmärksamhet, t. o. m. val till taxeringsnämnd.⁴ I Stockholm brukade man vid varje val upprätta valbyråer i alla kretsar, likaså i Göteborg.

Utöver vad som i samband med förbundets verksamhet framhållits, må med några få ord beröras även förbundets utbredning.

¹ Fosterl. förb. Upprop med anledn. av AK-valen 1899. Sthm. 1899.

² Överstyrelsens berättelse för 1894 och 1895 års verksamhet. Förb.:s femte generalförsaml. 1898. Förb.:s sjätte generalförsaml. 1899.

³ Upprop om penninginsamling. Sthm 1894.

⁴ Fosterländska förb. Diverse valupprop.

Förbundet utgjorde från början en sammansättning av lantmän och borgare, men efterhand som agrarrörelsen växte sig stark blev de senares inslag övervägande. I själva verket utträttade förbundet icke så litet, då det gällde att sprida det politiska intresset till denna samhällsklass. Stadsföreningarna voro därför också de mest verksamma. Förutom de i Stockholm och Göteborg förtjänar nämnas de i Växiö, Halmstad, Vaxholm, Falun, Västervik, Uppsala m. fl. Exempel på goda landsföreningar äro t. ex. Mortorp i södra Kalmar län samt Västmanlands.

Fosterländska förbundet verkade i en tid, då de politiska åskådningarna voro underkastade snabba växlingar. I förbundets idéella utveckling lägger man särskilt märke till, att tullfrågan, som först var kärnan i partiets tänkesätt, såsmåningom trädde tillbaka. Under tiden skapades en vidare åskådning. Förbundet har med andra ord på sitt sätt bidragit till att skapa en enhetlig konservatism, någonting som från förbundets sida även framhålles. Det blev också på vissa håll representant för en viss fraktion inom högern, ett faktum, som har övat ett bestämmande inflytande på det politiska livets utveckling i Göteborg fram till våra dagar. Att förbundet icke helt och hållet förmådde uppfylla en ny tids fordringar torde emellertid framgå därav, att A. V. F. såsmåningom blev högerns verkliga riksparti.

K R I S O C H K R I S P R O G R A M

KRING DEN PENNINGPOLITISKA DISKUSSIONEN

AV FIL. KAND. OSCAR BJURLING, LUND

Karläggandet av den rådande depressionens orsaker, förlopp och verkningar har varit ett arbete, som genomgått växlande faser. Tidigare talade man om de cykliska konjunkturförändringarnas ödesnödvändighet, men nu är man närmast böjd för att finna drivkraften till det senaste decenniets ekonomiska utveckling i de av engångsorsaken världskriget framkallade strukturförändringarna. Utredningen av det som skett har emellertid stundom försvårats av att man velat inpressa fakta i den konjunkturteoretiska ram, vilken man haft till hands. Det torde dock inte finnas mer än en konjunkturteori, som är vad man kallar verklighetsbetonad, nämligen den av Spiethoff¹ och Wicksell² uppställda hypotesen, att konjunkturförändringarnas upprinnelse är att söka i förhållanden, som ligga utanför det ekonomiska livet, vare sig det gäller uppfinningar och upptäckter eller krig.³ Sedermera reagerar näringslivet (enligt Wicksell) i överensstämmelse med sin struktur, d. v. s. genom en ändring av penningrätans och den naturliga kapitalrätans inbördes läge. Curt Rohtliebs framställning av Wicksells teori⁴ kan således ej anses alldeles fullständig, då den inte tillräckligt framhäver det första momentet i konjunkturförloppet. Den wicksellska uppfattningen fullföljdes sedermera i Sverige av Emil Sommarin⁵ och i Österrike av Ludwig Mises.⁶ Den sistnämnde skiljer sig emeller-

¹ Handwörterbuch der Staatswissenschaften.

² »Krisernas gåta», Statsökonomisk Tidskrift 1907.

³ Saint Germès i Revue d'économie politique 1931.

⁴ »Ur den nyaste konjunkturforskningen», Ekonomisk Tidskrift 1930.

⁵ Se t. ex. »Några synpunkter på 'Den internationella agrarkrisen'» i Nationalökonomisk Tidskrift, 1931, vidare Svensk Sparbankstidskrift s. å. och Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik, Maj 1932.

⁶ Geldwertstabilisierung und Konjunkturpolitik, 1928.

tid i det stycket från Wicksell, att han vill se konjunkturförloppets strömriktare i den av bankerna förda kredit- och penningpolitiken. Hans bevisning kan dock näppeligen anses lyckad. Men det gemensamma för denna »skola» är, att det ekonomiska livets lagbundna kausalsammanhang och de momentana, jämviktsstörande orsakerna undersökas var för sig.

Den nuvarande depressionen härleder sig, som det har sagts, ytterst från de strukturförändringar, som framkallades under världskrigets likvidering, och vilkas verkningar fingo ackumulera sig. Härtill slöto sig sedan åtskilliga andra företeelser. Lågkonjunkturen fortsatte under 1931 med en likviditetskris i Tyskland, som förorsakats av, att detta land inte kunde erlægga de kortfristiga krediter på cirka 7 milliarder mark, som voro placerade där och i själva verket investerats i skilda företag, ur vilka de inte ånyo kunde lösgröas. Då England hade placerat stora kapital i Tyskland, väcktes misstro även till Englands betalningsförmåga, och gulduttagningarna växte, tills England slutligen måste överge guldmyntfoten, vilken det med så stora kostnader återupprättat 1925. Den börda, som landet vid det tillfället ålade sig, var orimligt stor, dels emedan statskulder, som gjorts under kriget och därefter, fingo erläggas i ett betydligt högre penningvärde än det, vari de avtalats, och dels emedan denna guldmyntfotsstabilisering skett vid en alltför hög paritet. Detta sistnämnda får inte glömmas vid uppräknandet av de svårigheter, som tvingade England in i den allmänna depressionen och från guldmet. Att som A. Loveday försöka göra gällande, att deflationen omöjlig kan ha varit medverkande till Storbritanniens krisartade läge, med hänvisning till de goda exportsiffrorna från de europeiska länder, som återställt förkrigspariteten, är föga välbetänkt, då sistnämnda stater i övrigt hade en helt annan ställning än England.¹ Guldmet hade sålunda åter lidit ett nederlag och sannolikheten tycks växa för riktigheten i det av Wicksell vid Nordiska Nationalekonomiska mötet i Stockholm 1920 uttalade påståendet, att guldmet aldrig skulle få tillbaka den betydelse såsom värdemätare, vilken det haft. Men de uppståndna internationella svårigheterna få inte tas som bevis på det nu rådande ekonomiska

¹ The Economist, oct. 1930.

systemets bankrutt. Man kan, som Emil Lederer,¹ åberopa, att detta just tyder på, att man nu fått ett »världshushåll».

På grund av vårt lands omfattande handelsförbindelser med det brittiska imperiet och Tyskland riktades uppmärksamheten även mot vårt håll. Här hade importen kommit att vida överskjuta exporten, huvudsakligast på grund av den sistnämndas minskning, vilken framkallats av den i världen rådande svaga köpkraften eller köplusten. Sålunda förefanns en bristande balans mellan svenska fordringar och skulder på utlandet. Därtill kom att vi till följd av vårt tidigare goda anseende fått mottaga betydande depositioner på kort tid — lösdrivarkapital, som prof. Davidson betecknande kallar det² — vilka placerats av utländska kapitalister, som fruktade för att investera sina kapital i näringslivet på grund av dettas osäkerhet eller också voro på flykt undan myndigheternas beskattningsmani. När nu i denna situation utlandet började ta hem sina fordringar, måste dessa i stor utsträckning likvideras i guld, då man från svenskt håll ej kunde möta med motfordringar i någon större utsträckning, enär dessa antingen voro »frusna» i betalningssvaga länder eller utlånade på lång tid. Till råga på olyckan hade riksbankens valutareserv under årets lopp smultit bort utan att bli ersatt. Guldmetall måste sålunda strömma ur landet, och detta medförde, att Sverige i september månad 1931 strax efter England måste överge guldmyntfoten.

Då uppstod problemet: vad skola vi göra?, och på den frågan ha åtskilliga nationalekonomer sökt lämna svar.

Egentligen har problemets praktiska tillrättaläggning två sidor. Enligt den av Cassel återupplivade köpkraftspariteten skulle relationen mellan tvenne länders valutor bestämmas av dessas köpkraft i respektive hemland. Skulle det emellertid så inträffa, som under nuvarande förhållanden, att ett land med pappersmyntfot har bevarat sin valutas inhemska köpkraft tämligen oförändrad, men dess varor röna liten efterfrågan i utlandet, måste givetvis utlandets värdering av denna valuta sjunka. Vid guldmyntfot tillkommer emellertid den omständigheten, att guld kan erhållas för valutan i dess

¹ »Das Kreditproblem in der Weltwirtschaftskrise», Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik, 1931.

² Ekonomisk Tidskrift, 1931.

hemland; och förhållandet att detta i regel är efterfrågat, bevarar valutans köpkraft. Ett genom lån eller på annat sätt ökat guldörråd skulle sålunda ej kunna mer än för en tid stabilisera det omnämnda landets valuta utåt, försåvitt ej detta lands varor ånyo röna efterfrågan i utlandet eller importen och exporten på annat sätt bragts i överensstämmelse med varandra. Den svenska exporten är sålunda för närvarande tryckt på grund av det allmänna läget i världen med dess försvagade köpförmåga och otaliga, näringslivet hämmande restriktioner. Det finns följaktligen ingen annan utväg än att i motsvarande mån trycka importen, i samband med ett stärkande av valutareserven. — Detta är *valutaproblemet*. Det *penningpolitiska problemet* blir, på vilken nivå denna valutas inhemska köpkraft skall fastställas.

E. Heckscher har framlagt sin ståndpunkt till dessa viktiga frågor i »Sveriges penningpolitik», där han gör en sammanfattning i elva punkter efter att ha diskuterat olika möjligheter. Som helhet betraktad är boken något oklar och det stilistiska framställnings sättet på sina håll mindre nöjaktigt, men detta har sin förklaring i den hastighet, varmed arbetet författats och tryckts.

Heckscher vänder sig emot den fria valutan med framhållande av, att densamma just under ekonomiskt orediga tider erbjuder alltför stora svårigheter. Han tror inte på, att förmågan att leda penningpolitiken under ett sådant system förefinnes. Enligt hans uppfattning är ingen bot möjlig för växelkursens fluktuationer vid en fri valuta. Frågan är emellertid, om han inte härvidlag försummar att tillräckligt beakta valutareservens stabiliserande influens, om någon sådan reserv kan hopbringas och bibehållas. En invändning, som göres mot Knut Wicksells uppfattning av möjligheten att sköta en fri valuta, är väl icke heller alltför rättvis, med hänsyn till, att denne mer än väl har beaktat dess svårigheter. Särskilt indexmetoden, som skulle vara en av de ledande hjälpfaktorerna, har fått sina ofullkomligheter belysta.

Heckscher önskar en snar återgång till ett internationellt penningssystem, men han är ej ovetande om, hur otillfredsställande dessa ha fungerat på sistone.

De två alternativ, som därvid kunna komma ifråga, äro guldmyntfoten och pundvalutan. Vad den sistnämnda beträffar fram-

håller författaren dess ovissa framtid. Men då han därjämte vill göra gällande, att dess omfattningsområde är åtskilligt mindre än guldmyntfotens, är detta påstående oriktigt. Enligt Statsvetenskaplig Tidskrift (oktober 1931) drog England vid övergivandet av guldet med sig Irländska fristaten, Indien, Egypten, Palestina och de brittiska kolonier, som räkna i pund; Australien hade därjämte lämnat detsamma vid ett tidigare tillfälle och Kanada har, om ej ännu nominellt, så dock i verkligheten, slagit in på samma väg, medan Sydafrikas hållning är osäker. Vidare får ej glömmas, att de sydamerikanska staterna ha pappersmyntfot, och då dessa äro av stort intresse för den engelska finansmarknaden, höra de på sätt och vis, ehuru mycket löst, med till den engelska intressesfären.¹ Till guldmyntfoten vill Heckscher ej heller ansluta sig, förrän detsamma blivit reorganiserad — om detta nu är möjligt, kan man tillägga, ty av de sista årens erfarenheter att döma kunna enskilda stater inverka oförmånligt på guldvärdets stabilitet.

När övergången till bunden valuta skall ske, bör pariteten ej bestämmas efter några äldre förhållanden utan vid ett sådant läge, som erbjuder näringslivet i Sverige de bästa möjligheterna att arbeta utan förnyad arbetslöshet och inskränkt produktion eller spekulation och därmed följande utarmning av sparare och löntagare. Det blir sålunda den då bestående situationen eller närmast däromkring, som får bli bestämmande. Till dess måste den fria valutan rättas efter »det inhemska prissystemet», vilket sistnämnda säkrast inrättas så, att de inhemska priserna hållas konstanta under det att importvarornas priser tillåtas stiga så mycket som är följderna av de utländska växelkursernas uppgång. Av detta uttryck, att döma skulle man tro, att Heckscher förbisåge jordbrukets intresse, men det gör han eljest icke. När han uttalar sig emot en återgång till den gamla pariteten, sker detta just med särskild hänsyn till jordbruket. Men, varför skulle man ej unna lantbrukarna en mycket måttlig stegring i priset på deras försäljningsprodukter? I detta sammanhang är det även anmärkningsvärt, att han ej berör frågan, huruvida vi i vårt land skola återgå till guldmyntfoten före eller efter England. Detta får väl anses viktigt med tanke på, vilken

¹ Tyskland kan likaledes inte räknas till guldmyntfotsländerna, enl. D. Davidson, Felet i Sveriges valutapolitik, 1932.

utslagsgivande marknad detta är för vår export av lantbruksprodukter, trä och pappersmassa. I dessa stycken är författaren alltför knapphändig.

Beträffande diskontopolitiken synes hans åsikt vara, att densamma framförallt skall skydda det inhemska prissystemet. Huru han ställer sig till riksbankens höga räntesatser, är mindre lätt att avgöra, men alldeles ogillande torde han inte ha stått, om man skall rätta sig efter det yttrandet, att riksbanken bör klargöra, att den »icke ämnar väja för några sådana diskontoförändringar, i vilkendera riktningen som helst, som kunna medverka till målet». Ej heller detta mål, som skall vara »det inhemska prissystemet», bibehålles alltid i denna mera tidsbegränsade betydelse, utan på ett ställe nämner han, att målet om möjligt skall vara ett utjämning av hög- och lågkonjunktur, vilket synes öppna vidare perspektiv. Denna sammanblandning härrör möjligen ur frasen »det inhemska prissystemets avsedda utveckling», vilket kan betyda än det ena, än det andra.

Ett annat penningpolitiskt hjälpmedel finner Heckscher i kreditvillkoren, vilka skola uppställas så, att de motsvara politikens syftemål. En importör skulle sålunda erhålla kredit endast på den betingelsen, att han underlåte att betala den utländska säljaren kontant, och en exportör skulle beviljas sådan mot det, att han rättade sig efter de anvisningar, han erhöle för att draga till sig betalning. På så sätt skulle en bättre jämvikt åstadkommas mellan svenska fordringar och skulder på utlandet.

Vidare skola de utländska växelkurserna anpassas i överensstämmelse med det ekonomiskt-politiska målet. Dock bör stabilitet i växelkurserna upprätthållas under kortare tider på cirka en eller två månader, en tankegång, som är likartad med ett förslag av Wicksell i föredraget om »Penning- och valutafrågan» (1920). För att detta skall lyckas, behövs en valutareserv, vilket erkännes. Och i den mån växelkurserna det oaktat fluktuera, kunna de, enligt Heckscher, för exportens och importens del utjämnas genom upprättandet av en »forward market», så att i framtiden förfallande fordringar och skulder i utländsk valuta väga upp varandra.

Författaren kräver därjämte förändringar av rent organisatorisk natur som att finansminister och riksbankschef böra samarbeta och

att konung och riksdag binda sig »till ett klart fattat mål för vår penningpolitik».

Heckscher uttalar slutligen på ett ställe, att det svenska näringslivet efter världskriget undergått en expansion, som vårt penning-systems tillfälliga svårigheter ännu icke ha rubbat. Detta är måhända alltför optimistiskt, om man tänker på den svenska exportens besvärligheter, vilka inträdde långt före penningssystemets sammanbrott. Och därtill kommer möjligen det, att en del av den svenska exporten ingick som beståndsdel i utlandets återuppbyggande av det genom kriget förstörda realkapitalet, vilket behov nu är täckt i större utsträckning än förr.

Författaren synes inte ständigt hålla i minnet, att det i närvarande stund är fråga om hjälpaktioner på två håll, till penningväsendet och till jordbruket. Om han hade gjort det, hade han klarare åskilt de båda momenten i myntsystemets stabiliserande, nämligen valutakrisen och penningpolitikens långsiktiga inriktning, varom han är väl medveten. I det sistnämnda momentet måste givetvis lantbrukets läge iakttagas tillbörligt, och såtillvida har valutakrisen den förträffligheten, att den på ett pregnantare sätt aktualiserat jordbruksfrågan. Sättet för disponeringen av de nämnda punkterna minskar den heckscherska bokens lättlästhets och dess förtjänst ligger framför allt i diskurserna om de olika penningpolitiska möjligheterna.

Liksom Heckscher och flertalet nationalekonomer ansluter sig Gunnar Myrdal till dem, som vägra en återgång till guldmyntfoten vid dess gamla paritet. Han påtalar energiskt den internationella guldmyntfotens bankrutt och påpekar, förmodligen i anslutning till Cassel,¹ hur i Förenta staterna guldet fått rätta sig efter dollarn. Man har bestämt betalningsmedelsförsörjningen som man fann lämpligt, och guldet fick sedan anpassa sig därefter.

Sina åsikter om den rådande situationen har Myrdal sammanfattat i »Sveriges väg genom penningkrisen» på ett klart och överskådligt sätt. Han håller bestämt isär likviditetskrisen och det långsiktande penningpolitiska problemet. Först vänder han sig mot guldvärdets stabilitet, som rubbats genom den gamla automatismens försvinnande. Detta är ett förhållande, som i förbigående

¹ Penningväsendets utveckling, 1931.

sagt observerats även i guldets högberg, Frankrike, av Joseph Weiller, som försökt lämna en ganska utförlig teoretisk motivering.¹ Vidare framhåller Myrdal; att det är långt svårare att återvinna en förlorad paritet än att bibehålla en gammal, emedan under den gångna tiden det utländska kapitalet flytt. Han gör dessutom en anmärkning, som träffar professor Heckscher. Genom att framhålla utvecklingen under månaderna efter guldmyntfotens upphävande har den sistnämnde velat understryka, hur mycket mera svårskött en pappersvaluta är än en guldvaluta, men Myrdal invänder, att jämförelsen är falsk, på grund av att alla de av den svenska penningpolitiken oberoende händelser, som senare tillstött, icke beaktats. Prisutvecklingen i den svenska utrikeshandeln har varit ogynnsam under höstmånaderna. Näringslivets kostnadsposter ha stegrats mer än dess inkomstposter på grund av den växelkursstegringen åtföljande prishöjningen. Importerade varor utan svensk konkurrens ha i stort sett gått upp i pris mera än exportindustriernas, då de sistnämnda huvudsakligen sälja i pundvaluta på pappersländerna eller i konkurrens med dessa, försåvitt de ej rentav förlorat sina marknader.

Författaren utdömer ej utan vidare en anknytning till pundet. Det skulle kunna ha sina fördelar såväl för England som för Sverige. »City bleve på nytt ett stycke internationell penningmarknad.» Man skulle måhända vilja tillägga, att väl vore det, åtminstone om man har i tankarna Felix Somarys i ljusa färger målade framställning av de engelska traditionerna ifråga om kapitalmarknaden,² en framställning, som hjärt kontrasterar mot skildringen av guldmyntförländerna par excellence, Förenta staterna och Frankrike. Myrdal framhåller dock sällskapet farlighet, som består i ovissheten om den engelska valutans framtid och de därmed förknippade politiska svårigheterna. Han förordar sålunda en fri valutapolitik. Till vilken annan valuta denna sedan kan anknytas och vid vilken kurs (med undantag för det avböjda gamla parit), lämnar han oavgjort.

Han försummar ej att understryka valutareservens betydelse vid en anknytningspolitik och betonar vikten av att den sistnämnda göres vid rätt växelkurs, vilket på sätt och vis är detsamma som

¹ L'influence du change sur le commerce extérieur, 1929.

² Wandlungen der Weltwirtschaft seit dem Kriege, 1929.

att bestämma på vilket höjdläge i förhållande, till priserna inomlands och växelkurserna utåt en fri svensk valuta bör hållas. För den sakens skull avfordrar han riksbanken besked om den blivande prisnivåns karaktär. Detta riksbankens program anser han det vara tvunget att bestämma »med hänsyn till näringspolitiska och socialpolitiska förhållanden», och det skulle gå ut på, att »produktionen måste hållas igång och helst positivt lyftas upp ur den rådande depressionen».

Myrdal beaktar såväl industriens som jordbrukets prissättnings-svårigheter, vilka göra dessa båda, och i all synnerhet då det sistnämnda, synnerligen svåråntabla. Han framhåller, att det finns två vägar för ingripande. Antingen måste produktprisen upp eller produktionskostnaderna ner. Det sistnämnda förslaget faller på omöjligheten i att skära ned industriens och lantbrukets fasta räntekostnader samt orubbligheten av de utländska råmaterialens och halvfabrikatens priser. Och en allmän lönesänkning har ävenledes sin avigsida. En viss måttlig prisstegring förefaller honom möjligare än en depressionistisk politik, och problemet blir då, hur industriens produktpris kan höjas utan att fördyra levnadskostnaderna. Författaren vill ej förneka, att följden måste bli åtminstone någon pressning på levnadsstandard, men han menar, att denna kan bli skäligen liten, beroende på dels, att vissa kostnadsposter som avgifter o. dyl. inte stiga, och dels att möjlighet förefinnes till nedtryckning av hyrorna. Hur det sistnämnda skall bli görligt, framgår dock inte fullt klart. Han framhåller slutligen den under de sista åren betydligt vidgade diskrepansen mellan grosshandelspriser och detaljpriser till de senares fördel, vilken nog skulle kunna tillåta de förra stiga något utan att detaljpriserna följa efter. Myrdal glömmer emellertid totalt i sitt resonemang om levnadskostnaderna den måttliga prishöjning, som måste komma även lantbrukets produkter till del, om penningpolitiken skall inriktas »med hänsyn till näringspolitiska och socialpolitiska förhållanden».

Emellertid hindras det lyckosamma realiserandet av författarens skisserade program genom riksbankens tryck på det inhemska näringslivet, vilket föranledes av betalningsbalansens bristfällighet. Dessa omständigheter framställer han själv med berömvärd klarhet, och han medger, att först måste »dagens bekymmer», likvi-

ditetskrisen, vara undanröjd. Luckan i betalningsbalansen har, såsom för övrigt redan påpekats, uppkommit genom depressionen utomlands, vilken förstört den svenska exportmarknaden, och genom de internationella kapitalrörelsernas snedvridna banor. Ett reparerande av denna brist kan, menar Myrdal, ske på två sätt. Antingen förbättras betalningsbalansen av sig själv, och vid den då inträdande sänkningen av kurserna på utlandet kan riksbanken öka sin valutareserv och samtidigt lämna kreditbehovet dess nödvändiga lättnad. Skulle ej detta inträffa, måste åtgärder till betalningsbalansens tillrättaläggande vidtagas. Sådana böra lämpligen ske, anser författaren, i form av dels kontroll över exportväxlarna och de lagrade valutorna och dels en begränsning av importen. Han står ej heller alldeles främmande för ett eventuellt utrikeshandelsmonopol och låter till och med möjligheten av en tillfällig »planhushållning» framskymta.

Bertil Ohlins »Den världsekonomiska depressionen» innehåller beträffande höstens tilldragelser endast en refererande framställning och saknar ett positivt handlingsprogram. I »Stockholmstidningen» har han emellertid uttalat en åsikt, som kommer den myrdalska nära, åtminstone ifråga om penningpolitiken på lång sikt.

Även fil. d:r Peter Fitger har uttalat sig för en nationell självbegränsningspolitik.¹ Han går in för en sänkning av arbetslönerna men i proportion till den nivå, på vilken den svenska kronan stabiliseras. Någon återgång till det gamla guldparit vill han inte vara med om (i motsats till kanske flertalet av det praktiska livets män) utan ansluter sig, enligt sin förklaring, till den av professorerna Myrdal och Sommarin företrädde uppfattningen. Som fördröjande hinder för en importreglering vill författaren ha handelstraktaten med Tyskland, vilken han anser, att detta land självt redan brutit. I förbigående må anmärkas, att man även på tyskt håll medgivit, att Tyskland gjort allt för att komma ifrån *sina* förpliktelser i samband med denna traktat.²

I »Den ekonomiska krisen» har lektor Ernst Wigforss framlagt sin syn på problemen. Han glömmer ej att inskräpa svårigheten för att inte säga omöjligheten för Sverige att bli en självförsörjande

¹ Meddelanden från Sveriges kemiska industrikontor, dec. 1931.

² Emil Lederer, Wege aus der Krise, 1931.

ekonomisk enhet, vilket strider mot Myrdals optimism på den punkten, ehuru den sistnämnde väl att märka blott tänker sig ett sådant tillstånd momentant. Likaledes kan vårt land endast i ringa mån bidra till en mera planmässig hushållning i världen på grund av sina begränsade resurser, vilken insats emellertid, enligt Wigforss, är beroende av tillräckligt omfattande statsliga ingripanden i näringslivet. Denna tendens har, menar han, tvingat sig fram vid lösandet av den inre krisens problem: penningvärdet och arbetslösheten. Den enda framkomliga utvägen blir ett stabiliserande av de priser, som bestämmer levnadskostnaderna, och en importminskning för höjandet av den svenska kronans utländsvärde. De wigforsska tankegångarna i dessa stycken strida i huvudsak ej, som synes, mot dem som bland nationalekonomerna anses tänkbara, men de lida åtminstone på sina håll av det partipolitiska ställningstagande, som nu tycks höra till god ton inom den praktiska nationalekonomien.

I »Riktlinjer för svensk penningpolitik», som är ett tryckt referat av en diskussion om detta ämne, kan direktör A. Gabrielsons inledningsföredrag förtjäna att framhållas, då detta är ganska typiskt för näringslivets praktiska ledare. Han har klart för sig, vad problemet gäller, men är av den uppfattningen, att en återgång till guld är det enda riktiga. Han beaktar emellertid inte alla de brister, som just nu vidlåda den icke längre så värst internationella guldmyntfoten. Vad beträffar hans övertygelse, att Sverige skall återgå till densamma före England, kan hänvisas till vad som tidigare sagts om en dylik manövers nackdelar.

En uppfattning, som fullständigt kontrasterar mot de övriga åskådningarna, har Fritz Brock uttalat i »Världskrisen och vi». Till att börja med polemiserar han mot professor Sommarins kritik av det höga diskontot. I motsats till denne finner han 8 procents diskontot vara att uppfatta »såsom ett bankledningens högtidliga tillkännagivande inför all världen, att den till fullo insåg situationens allvar». Som bekant hade Englands Bank 1866 insett något liknande med den påföljd att den utveckling, som banken ville förebygga, påskyndades. Brocks uppfattning är inte realistisk. Han skriver visserligen, att ett objektivt svar på denna tvistefråga aldrig kan lämnas, »och som hela saken redan lyckligen har passerat, kunna

vi lugnt avföra den från dagordningen». Hur pass lyckligt passerade detta diskonto? Jo, utlandet skrämdes, och inomlands framtvängdes en hel rad betalningsinställelser och konkurser, särskilt beträffande jordbruket.

Professor Brock tillråder ett stabiliserande av den inre prisnivån men vill inte vara med på den ringaste höjning. Stödd på denna förutsättning räknar han med, att växelkurserna ej komma att ligga högre än som fordras för att få export- och importvärdena att väga jämt. Något ingripande häri vill han ej gärna tänka sig och förmodligen beror detta delvis på att han ej bekymrar sig om att exporten genom depressionen och utlandets åtgärder blivit mycket lidande. Prinsnivåförhöjningens uppgift att tillrättalägga den för en del näringsgrenar ödesdigra utvecklingen sedan 1929 vill han ej bejaka. Ludwig Mises har velat avråda en s. k. inflation av det skälet, att denna skulle snart efterföljas av krav på höjda löner.¹ Något sådant förefaller emellertid ej Brock att ha i tankarna. Huvudsaken är dock, att han ej tillräckligt aktar på, att vad man i allmänhet vill åstadkomma är en reglering av den förändring i skilda näringsgrenar, vilken deflationen framkallat.

Mot det höga diskontot har Johan Åkerman polemiserat i »Det ekonomiska läget». Satsen »den svenska kronans inre köpkraft bör bevaras» anser han vila på teorien om ett enkelriktat och mot verkligheten avvikande samband mellan köpkraftsförhållande och växelkurs.

Emil Sommarin har i Statsvetenskaplig Tidskrift men framför allt i en avhandling om »Peningvärdets stabilisering» i Svensk Sparbankstidskrift gripit fatt den aktuella situationens problem. Han uppstår som bakgrund till, vad som måste göras, det allmänna läget på penningssystemets område, vilket framförallt karakteriseras av en ständigt vikande tendens för guldmetall, såsom tidigare citerats. Till och med ett sådant land som Förenade staterna fick i höstas erfaras en kännbar guldutströmning. Ett återvändande till den under nuvarande omständigheter opålitliga guldmynntfoten, och det till och med vid pari, är möjligt i framtiden, om guldvärdet faller, vilket är detsamma som en prisstegring i guldländerna. En återgång till guldmetall före England avrådes emellertid bestämt.

¹ Die Ursachen der Weltwirtschaftskrise, 1931.

Penningvärdets stabilisering kan dock, säges det, för närvarande debatteras med framgång, endast om man har klart för sig den existerande guldmyntfotens begränsade utbredningsområde. »Vid pappersmyntfot eller fri myntfot blir stabiliseringen av prisnivån en uppgift för varje land för sig, vilken endast kan lösas på det sättet, att kreditgivningen och sedelutgivningen inom landet regleras så, att knappheten på betalningsmedel möjligast hämmar utgiftsökningar i den enskilda och allmänna hushållningen.»

Den främsta garantien för bevarandet av den nationella valutans värde i förhållande till främmande valutor består i upprätthållandet av penningens inhemska köpkraft. Härifrån finnas dock en del avvikelser. Om varje land för sig taget sålunda lyckas med att någorlunda stabilisera prisnivån, men de lyckas i olika grad och skiftande en smula tid efter annan, komma växelkurserna mellan de ifrågasvarande länderna att ständigt ändras. Riskerna vid fluktuerande växelkurser kunna dock elimineras genom bland annat köp och motköp för täckning vid olika förfallotider. Ett samarbete med England och de övriga skandinaviska länderna rekommenderas också (vilket, ifråga om Skandinavien, inte tycks ha varit särskilt beaktat i den föregående diskussionen).

Under de senaste åren ha levnadskostnaderna sjunkit mycket och mest ifråga om livsmedelspriserna, varigenom jordbrukarna råkat i nödläge. »Med rätta torde detta», skriver professor Sommarin, »kunna betecknas såsom ett slags oförtjänt värdestegring av penninglönerna: deras köpkraft har ökats på den jordbrukande befolkningens bekostnad». En stabilisering av penningvärdet i den meningen, att kronans genomsnittliga köpkraft i konsumenternas händer blir relativt oförändrad, skulle bli en ganska problematiskt social rättvisa, men icke desto mindre skulle ett begränsande av levnadskostnadernas och penningvärdets fluktuationer till det minsta möjliga vara mycket värt, eftersom det ju är förändringarna, som framkalla orättvisan.

Diskontoförändringarna kritiseras med hänsyn till näringslivets läge. En diskontoförhöjning över årsskiftet 1931—1932 skulle medfört ränteförhöjningar å in-tecknade skulder, vilket otvivelaktigt verkat tryckande på affärslivet. Hårdast går emellertid en sådan räntepolitik ut över jordbruket, som erhåller dyrare krediter och

sänkta fastighetsvärden i en redan svår situation. Härvidlag kan en räntedifferentiering till jordbrukets förmån göra en god gärning, i all synnerhet som kreditväsendets utveckling kräver, att man skiljer på krediter av olika slag och försöker differentieringar, exempelvis till begränsning av importkrediten.

Med hänsyn till att den svenska kronans nedgång under guldvärdet icke har sin förklaring i dess nedsatta köpkraft inom landet, blir en hög ränta onödig för att minska sedelcirkulationen, då den samma endast skulle leda till ökade kassahållningar.

Såsom den yttersta grunden till vårt lands situation liksom till övriga länders nödläge anföres världshushållets desorganisation i följd av bristande internationellt samförstånd och mindre god planmässighet ifråga om internationella åtgärder. Därefter måste emellertid Sverige rätta sig och självt skapa planmässighet i sin ekonomiska politik. Man gör klokt i att vidtaga anstalter till exportens underlättande och importens moderering. För att exporten skall räddas fordras dock sänkta produktionskostnader, vilket kräver beskäring av våra levnadsanspråk.

Valutaförsvaret, heter det vidare, kräver ett nationellt bokslut vid 1931 års utgång över de svenska fordringarna på och skulderna till utlandet med marginaler för diverse förluster; och därtill fordras en finansplan för år 1932 med kalkyler över hur betalningsbalansen under olika omständigheter kan ställa sig. Devispolitiken och inte diskontopolitiken måste bli huvudsaken; ehuru riksbanken tyvärr har en alltför liten valutareserv av i utlandet betalbara deviser. Vad det dock framför allt gäller, är iakttagandet av kronans inhemska köpkraft.

För en så vitt möjligt tillfredsställande lösning av Sveriges ekonomiska problem är det således ingalunda nödvändigt eller ens önskligt att ta fotfäste på de partipolitiska barriärerna, såsom man har gjort i de »praktiska» diskussionerna härom, utan man kan mycket väl — som i de omnämnda arbetena — se på hela näringslivets och hela folkets bästa. Att vissa grupper måhända i den meningen kunde göra en förlust såtillvida, att de ej skulle vinna så mycket, som de beräknat, är givetvis tänkbart. Att de ej heller vilja uppge att kämpa för sitt eget, är inte mer än mänskligt, men ett för stort hänsyntagande till särintressen är föga påkallat för det svenska samhällets del.

ÖVERSIKTER OCH MEDDELANDEN

Rättelse. I mitt i tidskriftens förra häfte intagna diskussionsinlägg angående avgjord frågas återupptagande vid samma riksdag (ss. 140 ff.) har jag gjort mig skyldig till en missuppfattning av statsrådet Gyllenswårds citerade yttrande i första kammaren. När statsrådet sade sig finna det »alldeles klart», att förbudet i RO § 63 om förfallen frågas återupptagande gäller riksdagen, hade jag uppfattat detta så, att statsrådet funnit förbudets begränsning till att gälla *endast* riksdagen, vara alldeles klar. Såsom framgår av fortsättningen, var detta icke meningen, utan ville statsrådet framhålla, att stadgandet tydligen innehölle ett förbud för riksdagen, medan dess tillämplighet på konungen var omtvistad.

R. M.

Frågor rörande grundlag och kommunallag vid 1932 års riksdag. Vid årets riksdag avgav konstitutionsutskottet sammanlagt 34 utlåtanden och memorial mot 15 föregående år. Ökningen torde helt vara att tillskriva det faktum, att riksdagen var den sista i en fyraårsperiod. Här nedan lämnas en kortfattad redogörelse för de viktigaste av de av utskottet behandlade frågorna.

Riksdagens arbetsformer. På grundval av det betänkande, som avgivits av 1930 års kommitté för utredande av frågan om riksdagens arbetsformer och vilket anmälts i ett tidigare häfte av denna tidskrift, framlade kungl. maj:t en proposition, som i stort sett oförändrat upptog kommitterades förslag. Ur kommittébetänkandet utbröts likväl frågan om ökat antal fria resor för riksdagens ledamöter och gjordes till föremål för särskild proposition i samband med spörsmålet om sänkning av riksdagsarvodena. Med ett par undantag tillstyrkte konstitutionsutskottet det kungliga förslaget. Från det föreslagna utrikesutskottets kompetensområde undantogs likväl dechargen; statsrådsprotokollen i utrikes ärenden borde fortfarande granskas av konstitutionsutskottet. Likaså avstyrktes förslaget om utskottsreferenter, som vid kammardebatterna skulle ha samma rätt som statsråd att yttra sig med avvikande från gängse ordningsföljd mellan talarna. I enlighet med hrr Reuterskiölds och Mosessons reservation till kommittébetänkandet föreslogs vidare en utökning av andra lagutskottets ledamotsantal från 16 till 20. Motionstiden, som enligt propositionen skulle vara gemensam för alla frågor, oavsett vilket utskott de hänvisades till, utsträcktes från

tio till femton dagar; som mera formell torde man få betrakta ändringen av propositionstiden från två månader till sextio dagar. För att ytterligare förenkla formerna vid rikssalssammanträde föreslog utskottet i enlighet med inom första kammaren väckt motion, att berättelsen om vad sig i rikets styrelse tilldragit icke skulle uppläsas utan endast utdelas i tryck. Likaså förordades, att de numera antikverade bestämmelserna om riksdagsbeslutet skulle utgå ur grundlagen. Slutligen ifrågasattes, att tystnadsplikt skulle i viss utsträckning införas för konstitutionsutskottets medlemmar.

I båda kamrarna blev det långvariga debatter. Det förslag, som omsider framgick ur skärselden och förklarades vilande till vidare behandling, var en relativt ringa återstod av kommitténs, kungl. maj:ts och utskottets förslag. Vad först: utskottsorganisationen angår, så avslogs förslaget om inrättande av ett utrikesutskott och ökning av antalet ledamöter i statsutskottet, andra lagutskottet och jordbruksutskottet. De åtgärder, som föreslagits i syfte att inskränka de tillfälliga utskottens användning, förkastades likaså. De smärre jämkningar beträffande stats- och bankoutskottens kompetensområden, som i propositionen föreslogos, biföllos däremot. De inneburo, att till statsutskottet överflyttades ärenden rörande in- dragningsstaten, varigenom i många fall sammansatta stats- och bankoutskott skulle kunna undvikas; i gengäld lades under bankoutskottets kompetens frågor dels rörande användningen av de under riksgäldskontorets förvaltning stående utlåningsfonderna, dels angående riksdags- och revisionskostnader ävensom kostnader för riksdagens hus och verk. De mjukare formerna för remiss till utskott biföllos likaså: fråga som äger nära samband med ämne, som tillhör visst ständigt utskotts behandling, kan hänvisas dit, även om det formellt sett skulle handläggas av annat utskott. Vidare antogs stadgandet, att hinder icke möter att invälja förutvarande statsrådsledamot i statsutskottet. Propositionstidens avkortning till sextio dagar bifölls; motionstiden fastställdes efter återremiss till tolv dagar oberoende av ärendets natur. Av de framställda förslagen till en smidigare förhandlingsordning inom kamrarna bifölls förslaget om replikrätt, varjämte ceremonierna på rikssalen vid riksdags öppnande och avslutande eller upplösande förenklades — vid det förra tillfället skulle berättelsen om vad sig i rikets styrelse tilldragit icke uppläsas och i de båda senare fallen skulle plenum plenorum endast förekomma, då konungen personligen ville möta riksdagen. Rikssalsmötet avskaffades helt vid meddelande av beslut om grundlagsändring. Bestämmelserna om riksdagsbeslutet utslötos, varjämte — efter återremiss — tystnadsplikt i viss utsträckning infördes för konstitutionsutskottets ledamöter. Talmännen erhöillo dessutom vidgade disciplinära befogenheter: kammarledamot, som tillåtit sig personligen förolämpande uttryck eller eljest uppträtt på ett mot god ordning stridande sätt, kan, om han inte låter sig rätta av talmannens föreställning, av denne fråntagas ordet med påföljd att han icke vidare får yttra sig vid sammanträdet i fråga.

1930 års kommitté hade även framlagt ett utkast till ändring av de reglementariska föreskrifterna för riksdagen. I ett särskilt memorial upptog konstitutionsutskottet de framställda ändringsförslagen; memorialet bifölls oförändrat av riksdagen. Ändringarna innebära i huvudsak, att talmanskonferensen utökas med en ledamot från vardera kammaren, att skyndsamhet och planmässighet anbefallas och att de budgetreglerande utskotten inom tjugo dagar från riksdagens öppnande skola utse deputerade, som under riksdagens lopp skola rådplåga i budgetfrågor. Kunna utskotten icke komma överens om antalet deputerade, skola dessa utgöras av sex ledamöter från vardera kammaren.

Riksdagsarvodena. Kungl. maj:t hade föreslagit en nedsättning av riksdagsarvodet med sju kronor pr dag: för ledamot som icke är bosatt på ort, där riksdag hålles, från 32 till 25 kronor, och för annan ledamot från 24 till 17, i det förra fallet dock högst 3,500 kronor, i det senare högst 2,400. Rätten till fria resor under riksdagstiden skulle i samband därmed utsträckas från två till fem. Konstitutionsutskottet fann det önskvärt, att arvodet ej beräknades i form av dagtraktamente utan i likhet med förhållandena före 1918 utgick i form av fast arvode för lagtima riksdag. Som lämpliga belopp föreslog utskottet 4,000, resp. 3,000 kronor. För urtima riksdag skulle utgå ett belopp som för månad svarade mot fjärdedelen av det för lagtima riksdag utgående arvodet, dock högst samma belopp som detta. Ytterligare föreslogs, att grundlagsbestämmelsen, som skulle vara gemensam för båda kamrarna och lämpligen ersätta nuvarande § 23 RO, skulle kompletteras av en särskild av konungen och riksdagen gemensamt beslutad stadga, som skulle falla under konstitutionsutskottets kompetens och innehålla de närmare föreskrifter, enligt vilka arvode och reseersättning skulle utgå. De av utskottet föreslagna ändringarna i riksdagsordningen §§ 12, 23, 38 och 50 antogs av riksdagen. Däremot avtog första kammaren utskottets efter motion av hr Ström m. fl. framställda förslag om skrivelse till kungl. maj:t med begäran om utredning i vad mån riksdagsarvode skulle utgå till riksdagsman, som tillika är statsråd.

Riksbankens organisation. Händelserna kring guldmyntfotens övergivande och senare vid Kreugerkraschen föranledde tre motioner med förslag rörande riksbankens organisation. Den första, som i första kammaren avgavs av hr J. B. Johansson m. fl. och i andra av hr Magnusson i Tumbult m. fl., föreslog, att antalet riksbanksfullmäktige skulle utökas till nio, av vilka tre skulle förordnas av konungen för ett år i sänder, fyra utses av riksdagen för två år och de två återstående, som skulle vara deputerade, väljas av de sju sålunda utsedda. Lika många suppleanter som fullmäktige skulle utses. Dessutom föreskrevs, att fullmäktig skulle vara väl förtrogen med näringslivets förhållanden eller med nationalekonomiska och finansiella frågor. Motionen nummer två, som hade hr Örne till upphovsman, föreslog en helt och hållet ändrad organisa-

tion. Bankoutskottets befattning med riksbankens förvaltning skulle övertagas av ett av riksdagen valt riksbanksråd på tolv personer, vilket i sin tur skulle utse fyra fullmäktige i riksbanksstyrelsen; en femte ledamot skulle utses av kungl. maj:t. Slutligen föreslago hrr Pettersson och von Heland i första kammaren och hr Nilsson i Hörby i andra, att riksdagen skulle i skrivelse anhålla om förslag till ändring av RF § 72, så att nödigt samarbete mellan kungl. maj:t och riksbanksfullmäktige kunde garanteras, utan att riksbankens ställning som ett riksdagens verk äventyrades. Konstitutionsutskottet avstyrkte samtliga motioner under framhållande av att man under nu rådande förhållanden tills vidare borde ställa sig avvaktande. Däremot fann utskottet en annan sak i detta sammanhang vara värd beaktande. Förste deputeraden, som de facto är riksbankens chef, måste ofta å ämbetets vägnar företaga utrikes resor. För att ersätta honom borde en med bankens skötsel förtrogen, banktekniskt högt utbildad, fackman finnas att tillgå, och utskottet föreslog för den skull en sådan ändring av RF § 72; att fullmäktige fingo rätt att för tid, som de själva hade att bestämma, utse inom eller utom sig en suppleant för förste deputeraden att med fullmäktigs rätt och ansvar vid förfall träda i dennes ställe. Vad utskottet sålunda föreslagit, blev riksdagens beslut.

Tiden för kallelse till urtima riksdag. I enlighet med kungl. maj:ts proposition antog riksdagen den föreslagna ändrade lydelsen av RF § 51. Tiden för urtima riksdags sammanträde fastställdes sålunda till tidigast andra och sist tjugonde dagen från den, då kallelsen blivit i allmänna tidningarna kungjord. Propositionen för- anleddes närmast av en framställning från rikskommissionen för ekonomisk försvarsberedskap.

Ny röstsammanräkning istället för nyval vid fyllande av nytillkommen plats i första kammaren. På konstitutionsutskottets förslag hade 1930 års riksdag hemställt om utredning, i vad mån bestämmelsen i RO § 7 mom. 6 om nytt vals förrättande för utseende av efterträdare till i förtid avgången ledamot av första kammaren, därest efter verkställd tioårsreglering annan valkrets vore berättigad till den lediga platsen, icke kunde ersättas av bestämmelse om ny röstsammanräkning i den nya valkretsen, varigenom proportionalitetsprincipen mera följdriktigt skulle komma att tillämpas. Kungl. maj:t föreslog i anledning därav, att ny röstsammanräkning skulle förekomma icke blott i det av riksdagen anförda fallet utan även, då vid åttaårsperiodens slut mandat i en valkrets överginge till annan i annan grupp. Sådan sammanräkning skulle ske i det förra fallet så snart som möjligt, i det senare under september månad det sista året i nämnda åttaårsperiod och verkställas så som om den utgjorde fortsättning, av den ursprungliga sammanräkningsförrättningen och ytterligare en plats skolat tillsättas. Skulle därvid platsen icke kunna besättas, skulle nytt val företagas. De närmare bestämmelserna föreslogos skola innehållas i vallagen; i riksdagsordningen skulle § 7 mom. 5 och 6 utgå och

mom. 4 innehålla en allmän hänvisning till vallagen även för det fall att ett mandat överginge till annan valkrets. Konstitutionsutskottet tillstyrkte med ett förtydligande tillägg kungl. maj:ts förslag, som också antogs av riksdagen.

Postmedlen. På föranledande av generalpoststyrelsen föreslog kungl. maj:t, att postmedlen icke längre skulle räknas till bevillningar och RF § 60 erhålla en därav betingad ändrad lydelse. Särskilt på de områden, där postverket vore underkastat konkurrens från enskilda företag, vore det önskvärt, att postavgifterna smidigare än för närvarande kunde avpassas efter det växlande prisläget. Någon reell skillnad mellan postavgifterna och järnvägs-, telegraf- och telefonavgifterna förefunnos enligt propositionen icke. Konstitutionsutskottet avstyrkte förslaget under framhållande av att postmedlen icke voro likställda med sådana avgifter, som voro utslutande avsedda att användas till täckande av själva kostnaderna för vederbörande inrättnings vidmakthållande. På de icke monopoliserade områdena för postverkets rörelse ingrepe konkurrensen prisreglerande, och riksdagen hade också för vissa år i sänder plägat uppdraga åt kungl. maj:t att för dessa grenar fastställa befordringsavgifterna. På de områden åter, där postverket innehade ett rättsligt monopol, vore det icke tillrådligt, att riksdagen undandros beslutanderätten rörande postavgifterna. Trots konstitutionsutskottets avstyrkande biföllo båda kamrarna efter livliga debatter den kungliga propositionen.

Voteringsordningen. Som i ett föregående häfte av denna tidskrift omnämnts, föreslogo hrr Thulin och Björck i Kristianstad sådan ändring av RO § 60, att vid votering mot varje positivt förslag skulle såsom kontraposition ställas rent avslag, samt att, om vid omröstning mer än ett förslag skulle vinna majoritet, ny omröstning skulle företagas mellan de två, som nått högsta röstetalet. Konstitutionsutskottet fann, att det berättigade i de av motionärerna gjorda erinringarna i avsevärd utsträckning skulle kunna tillgödoses utan grundlagsändring genom ett striktare tillämpande av riksdagsordningens bestämmelser, och på utskottets hemställen avslög riksdagen motionerna. Däremot uppdrogs åt fullmäktige i riksgäldskontoret efter motion av hr Wallerius m. fl. att verkställa utredning rörande möjligheterna och kostnaderna för ett införande av voteringsapparat i riksdagens kamrar.

Ändringar i tryckfrihetsförordningen. I samband med att tystnadsplikt i viss utsträckning ålades konstitutionsutskottets medlemmar (se ovan), vidtogs även en ändring i tryckfrihetsförordningen § 2 mom. 4, i det konstitutionsutskottets protokoll rörande upplysningar, som prövats böra hemliga hållas, även inbegripes under femtioårsklausulen. Efter särskild proposition beslöt riksdagen vidare ändra samma paragraf samma moment även såtillvida, som de för bank- och fondinspektionen gällande sekretessbestämmelserna utsträcktes att gälla såväl för försäkringsinspektionen som för den nyinrättade sparbanksinspektionen, varjämte omfattningen

av de handlingar beträffande bank-, sparbanks-, försäkrings- och fondinspektionen, som sålunda skulle vara underkastade sekretess, väsentligen vidgades. Efter motion av hr Åkerberg m. fl. i första och hr Björck i Kristianstad m. fl. i andra kammaren beslöto båda kamrarna slutligen antaga sådan ändring av tryckfrihetsförordningen § 5 mom. 6, att personlig inställelse icke längre skulle erfordras vid svaromål för brott mot tryckfrihetsförordningen.

Valreformförslaget. Bland de grundlagsförslag, som av riksdagen avsgos, märkes främst den kungliga propositionen om ändrade bestämmelser för utseende av ledamöter i andra kammaren. För att råda bot på de olägenheter, som ur strängt proportionalistisk synpunkt äro förenade med vårt nuvarande valsystem, hade 1927 års vallagstiftningssakkunniga förordat ett utjämningsförfarande med tilläggsmandat. Den nämnda propositionen föreslog i stället ett system med riksmandat och fann, att de invändningar, som av de sakkunniga på sin tid riktades mot detta förfarande, inte voro av allvarigare art. Av andra kammarens 230 mandat skulle de 200 tillsättas på vanligt sätt, d. v. s. en riksdagsman utses för varje tvåhundredel av rikets folkmängd, dock minst tre i varje valkrets. De återstående trettio platserna skulle vara riksmandat, för vilka ett särskilt nomineringsförfarande vore av nöden. Sist å trettonde dagen före den allmänna valdagen skulle de partier, som ärnade uppträda vid valet, till chefen för justitiedepartementet ingiva anmälan därom. Sådan anmälan skulle vara undertecknad av minst femtio vid valet röstberättigade personer och åtföljas av partiets rikslista, som fick upptaga namnen å högst sextio kandidater, vilkas skriftliga medgivande härtill även erfordrades. Efter granskning av anmälningarna inför justitieministern och representanter för riksbanks- och riksgäldsfullmäktige, tilldelades de godkända partierna löpande nummer efter överenskommelse eller lottning, varefter en förteckning över samtliga, upptagande nummer och rikslista, skulle kungöras genom departementets och länsstyrelsernas försorg. De å valsedlarna hittills förekommande kartell-, parti- och fraktionsbeteckningarna skulle slopas och i stället föreskrevs, att valsedel skulle upptaga nummer å för valet anmält parti, varjämte medgavs, att till undvikande av förväxling nederst å valsedeln under ordet »Rikslista» det eller de främsta av vederbörande partis rikslistenamn måtte upptagas. Röstsammanräkningen skulle försiggå på vanligt sätt, men protokollen insändas till justitieministern, som skulle verkställa sammanräkning för fördelning av riksmandaten. Varje parti erhöle därvid så många mandat, att summan av kretsmandat och riksmandat komme att svara mot partiets sammanlagda röstetal i hela riket. Parti, som inte erhölet något enda kretsmandat, skulle inte kunna erhålla riksmandat.

Konstitutionsutskottet avstyrkte förslaget och framhöll med 1919 års proportionalvalsakkunniga, att det kunde ifrågasättas, »huruvida den matematiskt exakta partiproportionella representationen är av den oomtvistliga vikt, att den först och sist måste utan alla andra

hänsyn tillgodoses». Avsikten med det proportionella valsättets införande var icke så mycket att erhålla en matematisk rättvisa utan fastnärma att förhindra ett eljest möjligt majoritetsförtryck. Den föreslagna utformningen av valsättet gynnade uppkomsten och fortvaron av ett flertal småpartier och hindrade uppbyggandet av en parlamentarisk stark regeringsmakt, varjämte nomineringen, av rikslistans kandidater komme att ligga i händerna på femtiomanna-grupper utan uppdrag från valmännens sida.

Riksdagens beslut om avslag på propositionen föregicks av livliga debatter i båda kamrarna.

Ändrade bestämmelser om kommunalstyrelse i städer utan magistrat. Enligt gällande bestämmelser ombesörjas magistratsärenden i städer utan magistrat av en stadsstyrelse, bestående av kommunalborgmästare och minst två kommunalrådmän; i städer, som kommit i åtnjutande av stadsrättigheter före år 1921, gäller likväl vad som i de särskilda stadsreglementena stadgas. I syfte att å ena sidan åstadkomma enhetliga bestämmelser för samtliga städer utan magistrat och å andra sidan åvägbringa en önskvärd koncentration i deras förvaltning föreslog kungl. maj:t en serie ändringar i 1930 års lag om kommunalstyrelse i stad. Sådana bestämmelser voro desto mera av nöden som enligt beslut av årets riksdag icke mindre än 53 städer successivt skola läggas under landsrätt. Som ersättare för magistraten inträdde enligt propositionen i främsta rummet drättselkammaren, som därvid skulle erhålla biträde av en kvalificerad tjänsteman, kommunalborgmästaren, vilken stadsfullmäktige eller allmän rådstuga hade att utse och vilken jämväl själv kunde vara ledamot av drättselkammaren. Magistratens befattning med allmän rådstuga skulle i ifrågavarande städer övertagas av valnämnden, vars ordförande i städer utan stadsfullmäktige jämväl skulle ha vissa åligganden beträffande stadens räkenskaper och dessas revision, vilka eljest i städer utan magistrat skulle åvila stadsfullmäktiges ordförande. Bestämmelserna om kommunalborgmästare föreslogos införda i en särskild lag. Konstitutionsutskottet tillstyrkte i allt väsentligt det kungliga förslaget, och riksdagen antog det med de av utskottet föreslagna ändringarna; den enda mera betydande av dessa innebar, att förbud stadgades för kommunalborgmästaren att vara ledamot av drättselkammaren: förstärkandet av en kommunalvald styrelse med en tjänsteman genom beslut av kommunalrepresentationen, heter det i utskottets utlåtande, vore hittills okänt inom kommunalförvaltningen. Lagen träder i kraft den 1 januari 1933; i stad, där stadsstyrelse finnes, blir den gällande från och med den 1 januari, 1938, såframt icke stadsfullmäktige beslutat, att den dessförinnan skall träda i kraft.

Valkuvertens stämpling vid kommunala val. Efter motion av hr Lundquist i Rotebro har riksdagen antagit vissa ändringar i §§ 26, 27 och 30 i kommunala vallagen av den 6 juni 1930, enligt vilka valkuvert, innan det av valförrättaren utlämnas, skall förses med stämpel även i det fall, att provisorisk röstsamman-

räkning äger rum. Det nuvarande systemet, enligt vilket sådan stämpling icke skall äga rum, då provisorisk sammanräkning företages, har enligt motionären mångenstädes lett till att den enskilde väljarens rätt att utan påtryckning få avgiva sin röst blivit illusorisk.

B. H.

Lunds Universitets Statistiska Institution. Genom professor Fahlbecks särskilda intresse för statistiken hade detta ämne redan vid sekelskiftet ägnats särskild uppmärksamhet i den akademiska undervisningen i Lund, vilket också ledde till att den av honom innehavda e. o. professuren snart därefter ombildades till en ordinarie professur i statskunskap och statistik. Diverse disputationer över statistiska ämnen ägde rum under professor Fahlbecks auspicier och under en kortare tid fanns jämväl docent i statistik förordnad inom humanistiska sektionen. Sedermera ägnade även professor Fahlbecks mångårige vikarie och efterträdare, professor S. Wallengren, någon del av sin undervisning åt statistiken. Samtidigt hade emellertid professorn i astronomi Charlier upptagit den teoretiska, s. k. matematiska statistikens problem till grundläggande undersökningar och särskilt i hans fleråriga föreläsningar i stellarastronomi kommo dessa undersökningar jämte de stellarstatistiska tillämpningarna till systematisk framställning. Det starkt statistiskt betonade institutionsarbetet å astronomiska observatoriet hidrog även till att yngre krafter inlänkades på den teoretiska statistiken som specialstudium och särskilt forskningsområde. Det var också efter att under några år som amanuens å observatoriet ha deltagit i detta arbete som undertecknad år 1915 förordnades till docent i matematisk statistik inom matematisk naturvetenskapliga sektionen. För denna fundamentala gren av statistiken stadfästes snart därefter särskild studieplan och dispenser beviljades för ämnets medtagande i filosofiska examina. Emellertid vidgades rätt snart undertecknads undervisning även till de grenar av statistiken, som närmast hörde till den humanistiska professurens i statskunskap och statistik undervisningsområde, i det att jag på professor Wallengrens hemställen gav enskilda propedeutiska kurser i statistik, avsedda jämväl för studerande i humanistiska sektionen, och dessutom i mina föreläsningar upptog befolkningsstatistiska ämnen. År 1918 erhöll jag förordnande som examinator i statistik, varigenom statistiken blev fritt examensämne. Genom beslut av 1919 års riksdag inrättades år 1920 en biträdande lärarbefattning i statistik inom humanistiska sektionen med undervisnings- och examensskyldighet lika med professors, men redan dessförinnan hade under flera terminer reservfondsanslag utgått för undervisning av motsvarande omfattning och inriktning. Genom beslut av 1926 års riksdag uppfördes slutligen lärarbefattningen i statistik å ordinarie stat som särskild professur, varvid ämnet helt fränskildes professuren i statskunskap.

När jag efter en längre utlandsresa på hösten 1927 inträdde i

tjänstgöring som professor i statistik hade det statistiska seminariet redan tioårig hävd vid Lunds universitet och vunen erfarenhet pekade med bestämdhet på önskvärdheten av en fastare, mera institutionsmässig organisation av detsamma. Behov såväl av egna lokaler som av räknemaskiner och annan materiel ävensom av särskilt räknebiträde gjorde sig starkt gällande ej minst därför, att statistiska seminarieövningar av lätt förklarliga skäl måste till stor del baseras på praktiska, räknemässiga prov och utförande av förelagda (och väl förberedda) utredningsuppgifter. Genom professor Charliers tillmötesgående hade statistiska seminariets deltagare visserligen i stor utsträckning beretts tillfälle att utföra sina seminariearbeten å observatoriet, men brist på lokalutrymme och materiel kunde förväntas alltmera försvåra en sådan anordning i fortsättningen. Därtill kom, att det vetenskapliga arbetet i hög grad skulle kunna befordras genom en mera institutionsmässig organisation av seminariet, i det att den materiella utrustningen var väl behöflig även för forskningsändamål. För övrigt vore det redan ur undervisningens synpunkt en stor fördel, om seminarieövningarna kunde fast anknytas till verksamheten på en vetenskapligt arbetande institution, något som mina tidigare erfarenheter under tjänstgöringen på Lunds astronomiska observatorium i särskilt hög grad givit vid handen.

För de önskemål beträffande fastare organisation av statistiska seminariet, som jag sålunda ansåg mig böra framföra, ställde sig universitetsmyndigheterna synnerligen förstående. Nödiga anslag för materiel och räknebiträde blevo uppförda bland universitetets petita till 1929 års riksdag, som också beviljade sådana, varjämte lokaler i universitetshuset ställdes i utsikt och ett möbleringsanslag utanordnades ur reservfonden. Den 1 juli 1929 trädde organisationen i verksamhet i en provisorisk lokal i min bostad, men redan den 1 jan. 1930 kunde överflyttning ske till de två salar i universitetshuset, som inretts för seminariets räkning. Därmed hade, om ock i blygsam skala, en Lunds Universitets Statistiska Institution blivit inrättad, och bl. a. blev en e. o. amanuens av mindre konsistoriet förordnad, varjämte ett anslag ur fonden av inbesparade docentstipendier beviljades åt denne för hans biträde vid ledandet av de mera laborationsartade praktiska övningarna i statistiska beräkningar och grafiska metoder.

Efter inköp av den utrustning, vartill anslag beviljats av riksdagen, blev det institutionsledningens första uppgift att komplettera seminariebiblioteket, i vilket kärnan utgjordes av den statistiska litteraturen i det dittillsvarande statsvetenskapliga seminariets bibliotek. En stor del av de första årens löpande materielanslag ha använts härför och i övrigt har institutionen, tack vare frikostiga givare och inledandet av förmånliga bytesförbindelser, kunnat hastigt bringa biblioteket up to date i fråga om viktiga delar av den officiella statistiken i in- och utland. Ännu återstå dock härutinnan åtskilligt övrigt att önska.

Utöm seminarieundervisningens anordnande i lämplig, mera laboratoriemässig form, ha genom institutionen och dess materiella utrustning gynnsamma arbetsförhållanden beretts undertecknad och ett antal yngre forskare. Flera å institutionen helt och hållet utförda undersökningar ha publicerats och distribuerats genom institutionens försorg, däribland en under sistlidna vårtermin ventilerad doktorsavhandling. För några av dessa undersökningar och för en del nu pågående utredningar ha ånslag av enskilda fonder, däribland Fahlbeckska Stiftelsen, utgått, varigenom institutionen tidtals haft ett flertal biträden anställda förutom det biträde, för vilket ånslag beviljats av riksdagen. Ett arbete, för vilket särskild personal fått anställas, är den nu pågående utredningen angående de svenska studenternas ekonomi. Andra nu pågående undersökningar avse befolkningsstatistiska och befolkningsteoretiska frågor och institutionen har dessutom kunnat glädja sig åt ett livligt ianspråktagande av främmande forskare, särskilt medicinare, vilka önskat vårt biträde vid planerandet eller utförandet av statistiska undersökningar.

Den differentiella nativiteten. Den synnerligen låga nativitet, som numera kännetecknar Västeuropas kulturnationer, har givetvis icke kunnat komma tillstånd utan ett deltagande från folkens bredare lager i den födelsebegränsning, vilken, som bekant, redan långt tidigare inletts av de mera välstående klasserna. Härav följer att den s. k. differentiella nativiteten, d. v. s. särskilt arbetarklassens högre nativitet jämförd med i synnerhet den bildade medelklassens, är ett fenomen, som är på upphällningen eller eventuellt på väg att förbytas i ett motsatt förhållande. Åtskilliga tecken tyda också härpå, speciellt vad storstäderna beträffa, men i någon mån också annorstädes i de av nativitetsminskningen starkast berörda länderna. Docenten Edins bekanta undersökningar för Stockholm torde vara de första, som metodiskt med någorlunda säkerhet påvisat ett dylikt omslag. Edin har använt den s. k. identifieringsmetoden, enligt vilken de under åren före och efter folkräkningen nedkommande gifta och ogifta kvinnorna identifierats i folkräkningens personförteckningar, varigenom det blivit möjligt att uträkna särskilda nativitetstal (fruktsamhetstal) för olika åldersgrupper i kombination med yrken, social ställning och ekonomiska villkor (årsinkomsterna). Denna metod är ganska mödo- och kostsam, men den torde vara den enda, som verkligt invändningsfritt leder till ett konstaterande av de aktuella förhållandena, vad den differentiella nativiteten angår. Även andra metoder hava emellertid i brist på bättre kommit till användning för studiet av den viktiga frågan. En metod, som särskilt tillämpats för större städer, är att sammanställa nativitetstalen för olika delar av det undersökta området (stadsdelar) med siffror kännetecknande innevanarnas genomsnittliga sociala eller ekonomiska nivå. Svårigheten att samtidigt borteliminera inflytandet av förhandenvarande olikheter i ålders- och

civilståndsfördelning samt genomsnittlig giftermålsålder har emellertid merendels legat i vägen för en klar statistisk bevisföring genom denna metod. Nyare tyska undersökningar visa dock att den differentiella nativiteten, som tidigare tydligt framträdde enligt denna metod numera starkt minskats eller försvunnit, ja t. ex. i Berlin (Freudenberg) visar antydningar att ha övergått i en differens i motsatt riktning.

En annan nära till hands liggande metod består i att, där yrkesuppgifter lämnas beträffande föräldrarna till inom eller utom äktenskapet födda barn, sammanställa dessas yrkesgruppering med motsvarande vid folkräkningen erhållna yrkesgruppering för samtliga gifta eller ogifta personer. Mindre svårigheter möta här i allmänhet att taga åldersfördelningens olikheter med i räkningen (åldersuppgifter finnas sålunda vanligen för varje yrkesgrupp enligt folkräkningen, varigenom s. k. korrigerade nativitetstal eller fruktsamhetsindices kunna beräknas), men vanligen göras dylika undersökningar ytterligt osäkra genom att yrkesnomenklaturen vid folkräkningarna ej stämmer med den, som förekommer vid anmälningarna till födelseregistren, eller ock därigenom, att de två yrkesstatistikerna icke äro likvärdiga eller på annat sätt äro olikformiga. Det är just på denna punkt som identifieringsmetoden inför den nödiga koordinationen.

En metod, som har större möjligheter, och som kan nära nog obegränsat utgrenas i fina detaljundersökningar, är den av Rubin och Westergaard i deras undersökning beträffande Köpenhamn på 1880-talet inaugurerade och sedan i olika länder vid olika folkräkningar tillämpade metoden att låta den gifta befolkningen deklarerera antalet inom resp. äktenskap födda barn (levande och döda) och sedan sammanställa detta material efter yrkesgrupper i kombination med makarnas ålder och den tid äktenskapen ägt bestånd. Denna metod kommer bl. a. till tillämpning vid vår senaste svenska folkräkning (1930), av vilken dock resultatet ännu ej föreligga. Obetaget de viktiga rön, som på denna väg kunna vinnas, har metoden emellertid, då det gäller nu förevarande problem, den nackdelen, att den icke ger direkt upplysning om de aktuella förhållandena utan endast ger en genomsnittsbild av fruktsamheten under en längre period, nämligen den period, under vilken de i folkräkningen deklarerade äktenskapen existerat.

Samma nackdel ha de metoder, som grundats på statistik över hushåll (barnantalet per hushåll, uträknat för olika yrkesgrupper) eller på skattestatistik (medelantalet barn, för vilka skatteavdrag beviljats, uträknat per gift par eller per familjeförsörjare inom olika inkomstklasser). Här komma dessutom återigen svårigheter in att eliminera inflytandet av olikheter i åldersfördelning, giftermålsålder och dyl. En undersökning enligt den förra metoden är dock för närvarande under utarbetande i vårt land (privat) och en undersökning enligt den senare metoden har, om jag ej missminner mig, försökts här i landet för åtskilliga år sedan, dock med ringa

eller ingen framgång. I ett nyligen utkommet större arbete av den bekante tyske statistikern F. Burgdörfer (Volk ohne Jugend, Berlin 1932) har emellertid åtskilliga data vunna på båda dessa vägar citerats vad Tyskland beträffar. Författaren påpekar själv den begränsning i resultatens betydelse, som följer därav, att man såväl i hushållsstatistiken som i skattestatistiken har att göra med, icke de biologiska familjerna, utan på olika sätt definierade ekonomiska familjebegrepp. Barnantalet avser ju i dessa statistiker endast de hemmavarande, resp. de ej självförsörjande, minderåriga barnen. Däremot häntydes icke med ett ord på inverkan av eventuella olikheter i åldersfördelningen eller giftermålsåldern för de olika jämförda grupperna. Samma gäller en särstatistik, som citeras beträffande barnantalet hos handelsanställda (Kaufmannsgehilfen). Vid indelningen i inkomstklasser synes ingen hänsyn ha tagits till att inkomsten såväl som barnantalet kan vara och sannolikt är en funktion av åldern och den påvisade korrelationen mellan barnantal och inkomst således en s. k. »falsk» korrelation (»spurious correlation», beroende på inverkan på båda de korrelerade faktorerna av en och samma tredje faktor, här levnadsåldern, resp. giftermålsåldern). Nu finns ju visserligen den möjligheten, att man vid de citerade undersökningarnas verkställande beaktat dessa faktorer och eliminerat deras inflytande, men då ingenting säges om en så fundamental sak i Burgdörfers bok, är det väl ringa sannolikhet för att så varit förhållandet. Den för en lekman — och boken är en populär framställning — synnerligen slående illustreringen av den differentiella nativitets omsvängning därhän, att t. ex. de högre inkomstklasserna ha de största barnskarorna, särskilt i storstäderna, men till synes även i smärre städer och på landsbygden i Tyskland är därför för statistikern, i den form den bjödes läsaren, så tämligen intetsägande.

Det synes beklagligt att i en bok sådan som den omnämnda — en bok som förövrigt även i andra avseenden påkallar uppmärksamhet, och till vilken vi måhända återkomma — Edins remarkabla undersökning icke beaktats eller ens omnämnts. Resultaten av denna undersökning och dess metod ha dock ventilerats vid flera internationella kongresser och även av docent Edin resumerats i en engelsk tidskrift. Må det tillåtas oss att i detta sammanhang uttrycka den förhoppningen att docent Edin må få tillfälle att snart i bokform på något världsspråk publicera en utförligare redogörelse för sina undersökningar. Även om de stockholmska resultaten givetvis först och främst ha intresse för oss i Sverige, torde metodens allmännare bekantgörande, eller rättare sagt bekantgörandet av att en undersökning efter dylik metod verkligen låtit sig utföra, få ett hälsosamt inflytande på den framtida utforskningen av den differentiella nativiteten även i andra länder.

L I T T E R A T U R G R A N S K N I N G A R

ROB. MALMGREN: *Sveriges Författning. En lärobok i svensk statsrätt I: 2.* Malmö 1932. Pris 8: 50.

Andra häftet av detta arbete, vars första häfte redan är anmält i denna tidskrift 1929, utkom under våren till stor tillfredsställelse för alla, som väntat på fortsättningen av det genom första häftet inledda, välbehövliga och utmärkta verket. I det första häftet behandlades frågorna om territoriet och statsborgarskapet samt K. M.:; det andra har till föremål riksdagen.

Förf. börjar andra häftet med representationsbegreppet och ger en i all sin korthet intressant analys av riksdagen såsom representation. Enligt honom är riksdagen främst ett statsorgan och dess folkrepresentativa karaktär skapar icke något ställföreträderskap av *rättslig* innebörd, därför att folket »är en för rättsordningen okänd enhet», alltså icke någon juridisk person, och å andra sidan icke heller summan av individerna, vilka »odisputabelt äro rättssubjekt», d. v. s. förf. uttalar sig egentligen icke i frågan om folket såsom individernas sammanfattning, utan inskränker sig till ett påpekande, att det icke är individerna som i riksdagen hava en ställföreträdare. Det synes mig ligga någon överdrift i satsen, att folket är en för rättsordningen okänd enhet, då så väl regeringsform som riksdagsordning förklarar riksdagen representera svenska folket, men det är riktigt, att detta folk som enhet icke erhållit någon viss organisation, utan allenast i och för riksdagsmannavalen ordnats i valkretsar, vilka därför bilda det rättsligt omedelbara underlaget för riksdagen såsom representation; folket blir lika med sammanfattningen av valkretsarna, liksom kyrkan är sammanfattningen av stiftens, men med den skillnad att stiftens hava och valkretsarna sakna rättshandlingsförmåga i allmänhet — de sistnämnda hava en sådan allenast vid valförrättningarna, men torde böra anses även äga rättsförmåga, må vara att deras enda organ utgöras av valmyndigheter och valnämnder eller de i dessas ställe verksamma organen. Riksdagens principiella karaktär av statsorgan är emellertid obestridd och som sådant betecknar förf. den närmare bestämt såsom ett kollegialt statsorgan på två avdelningar.

Framställningen av riksdagsmannavalen är sammanträngd, men klar och äger därigenom stora förtjänster. Att i följd härav vissa spörsmål kunnat ägnas blott ett flyktigt beaktande, ligger i sakens natur, men det väsentliga är, att de dock berörts; läsaren får den nö-

diga fingervisningen, att där eller där föreligger ett problem, även om det stundom kan tyckas som skulle problemets verkliga existens av förf. bestridas, såsom t. ex. i fråga om skillnaden mellan att äga och att utöva rösträtt, en skillnad som, där man icke med författaren avvisar min tolkning av bestämmelsen om röstlängdens oföränderlighet efter justeringen, blir av betydelse: upphörandet av ett konstitutivt villkor verkar trots och under röstlängdens giltighet, men icke ändringar i de av mig såsom limitativa betecknade villkoren — i praxis torde frågan ännu ej hava varit behandlad. Beträffande redogörelsen för valen har förf. medtagit talrika och vägledande hänvisningar till rättsfallen i praxis och därigenom tillgodosett ett väl berättigat intresse; det samma gäller om de exempel å röstsammanräkningar, som arbetet i tabellform medtagit.

Förf. kommer därefter över till frågan om riksdagsmannaupdraget, vilken beteckning han föredrager framför uttrycket riksdagsmannabefattning. Frågan kan tyckas obetydlig, men innesluter vissa principiella moment. Då förf. så starkt avvisat uppfattningen om riksdagens juridiskt folkrepresentativa ställning och betonat dess karaktär av kollegialt statsorgan, synes det mig vara en inkonsekvens att föredraga uttrycket uppdrag framför befattning, då det sistnämnda, men ej det förstnämnda hänför sig till statsorganen och då riksdagen som statsorgan strängt taget är vårt största ämbetsverk. Vad angår behörighetsvillkoren för riksdagsmannaskap, kan jag ej finna förf.'s motivering för sin ståndpunkt, att valbarheten till första kammaren skall prövas efter förhållandena vid tiden för rösternas avgivande, även om prövning sker först långt senare vid utseende av ersättare, vara övertygande; konsekvensen skulle bli, att ej heller sedermera inträdd obehörighet finge inverka på den nya sammanräkningen, utan skulle, först sedan denna ägt rum och fastställts, medföra upphörande för den valde av befattningen och ännu en ny sammanräkning, sedan obehörigheten att förbliva riksdagsman vederbörligen prövats. Beträffande redogörelsen för riksdagsmans reseersättning må påpekas att den, i och för sig obetydliga, detaljen om dagtraktamente under resdagar i den allmänna formulering den erhållit hos förf., kan verka vilseledande, i det att dagtraktamente icke utgår vid resa till och från riksdagen, vilket förf. ej heller läser mena, då han tidigare betonat, att det utgår blott medan riksdagen är samlad — emellertid ligger häri förklaringen till de olika bestämmelserna om reseersättning i olika fall. Nya regler torde vid 1933 års riksdag kunna förväntas.

I kapitlet om »riksdagen i verksamhet» uttalar förf. bl. a. den uppfattningen, att det tillkommer statsutskottet »ingen verklig rätt att väcka frågor», utan skulle detta utskotts uppgift vara begränsad genom de förslag, som väckas genom propositioner och motioner. Denna uppfattning måste betecknas såsom felaktig. Vid innevarande års riksdag uppkom, såsom ofta förut skett, spörsmålet härom i samband med avslag å K. M.'s förslag ang. viss omorganisation av ett verk; någon stat för detta verk i dess gamla form var icke

och kunde ju ej gärna vara förelagd riksdagen. Men ingen som helst tvekan torde ha rätt inom statsutskottet eller ens bort kunna råda därom, att i detta fall statsutskottet hade att, utan något initiativ utifrån, dels uppföra i staten de ordinarie anslag, som tidigare utgått till verket, även i det nya årets stat, dels därutöver framlägga förslag om de extra anslag, utskottet kunde finna skäliga (se S.U:s bet. 1932 n:r 111). Och att detta är en form av initiativ, läser ej kunna bestridas. Därutöver är det utskottet, icke K. M:t, som principiellt föreslår kamrarna riksstaten både i dess successivt grundläggande delar och i dess sammanfattande slutform — statsverkspropositionen ger allenast ett material, men icke något mera. Lika litet finner jag för min del förf:s motivering för sin ståndpunkt i frågan om återkallande av propositioner verka övertygande; K. M:t kan ju genom åtskiljande av riksdag avbryta och annullera behandlingen av vilka ärenden som helst och bör då även hava den mindre omfattande återkallelserätten i full utsträckning. Den motväges dessutom i alla nödvändiga fall av utskottens, särskilt statsutskottets, initiativrätt och av motionsrätts inträdande i följd av propositions återkallande, vilket alltid utgör en under riksdagen inträffad händelse.

När förf. kommer in på frågan om de olika utskottens kompetens och därvid berör spörsmålet om kommunallagstiftningen, kunde det hava varit önskligt, att förf. även till analys upptagit den vid 1931 års riksdag omdebatterade och lösta frågan om karaktären av vissa stadganden i fattigvårdslagstiftningen m. m. såsom ägande kommunallags karaktär, men det må medgivas att framställningens ytterst koncentrerade form kan göra underlåtandet förklarligt och försvarligt; genom nu vilande grundlagsändringsförslag blir visserligen ej den frågan, men väl den om kommunalbeskattningen autoritativt löst, där ändringen blir slutligt genomförd 1933. Frågan åter om hänvisningen av tulltraktater med väsentligen politisk karaktär till bevillnings- eller konstitutionsutskottet är icke ännu slutligt löst. Vad statsregleringen angår, kan med tillfredsställelse påpekas, att förf. i en not antytt förslaget att möjliggöra ett sammansatt utskott, för vars anordnande nödiga grundlagsändringar nu äro vilande, men det hade varit tacknämligt, om förf. även antytt något om den s. k. budgetsdeputation, vars val numera efter i år skedd ändring i de reglementariska föreskrifterna blivit föreskrivet och som nära sammanhänger med det möjliggjorda sammansatta budgetsutskottet. Vad angår särskilt utskott, kan jag väl i allmänhet dela förf:s uppfattning att även sådana frågor, som grundlagen ovillkorligt förlagt under visst utskott, må hänvisas till särskilt, men jag förmenar, att denna regel icke, trots praxis, får anses så undantagslös, att detta också skulle gälla frågor om grundlag, om statsreglering såsom ett helt eller om bevillning såsom fyllnad i statsregleringen. Lika litet finner jag möjligt fränkänna utskott fortsatt initiativ i frågor, som höra under utskottet, men i visst fall förvisats till särskilt utskott: detta senare får icke någon initiativrätt, men det förra måste behålla sin, även om den praktiskt taget ej begagnas

så länge det är oavgjort, hur det går med den till särskilt utskott hänvisade frågan, vilket är något helt annat än att initiativrätten och den därmed visserligen förbundna beredningsplikten skulle tillfälligt upphöra — det är blott beredningen av remissärendet som övergått till det särskilda utskottet och detta faktum ändrar icke rätten, men väl det faktiska behovet att i annan ordning anhängig-göra samma fråga.

I fråga om voteringar har förf. lämnat en exemplifierad och särdeles klar framställning av förfarandet; förf. ånsluter sig beträffande uppresningsförfarandet till den genom praxis underkända åsikten att detta vore oförenligt med RO § 60 såsom form för votering, oaktagt ingenstädes stadgats, att all votering skulle förutsätta individuell röstavgivning. Vad angår propositionsordningen har tyvärr arbetet icke kunnat taga hänsyn till den, först i maj 1932, av konstitutionsutskottet lämnade särdeles vägledande och redan tillämpade analysen av RO § 60 (bet. 1932 n:r 28). Förf:s redogörelse för gemensam votering är jämförelsevis utförlig, men blir, såsom alla sådana, icke fullt tillfredsställande, så länge vår litteratur saknar en uttömmande specialundersökning av institutet, vars utveckling företer flera sins emellan ganska skiftande faser och ingalunda ännu är slutgiltig.

Det område, föreliggande häfte av prof. Malmgrens arbete omspänner, är synnerligen vidlyftigt och fullt av detaljer, men det har lyckats förf. att på ett mönstergillt sätt koncentrera redogörelserna till det väsentliga och att giva detta i en ovanligt klar och prägnant form. Ur undervisningssynpunkt förtjänar arbetet fullt ut sin självvalda beteckning »lärobok», men jag vill tillägga »vetenskaplig lärobok». Framställningen i detta andra häfte har emellertid möjligen blivit mera refererande än i det första häftet, där analysen dominerade vid sidan av laginnehållets refererande; i sin mån har härtill medverkat, att det nu omhandlade området kanske icke i samma utsträckning som de tidigare inbjuder till analys. Där emellertid anledning funnits till en sådan, har förf. i regel begagnat den och begagnat den på samma lyckliga sätt som i första häftet av verket. Att detta verk även i den nu föreliggande delen bevarat sin strängt juridiska karaktär utan all statskunskaplig behandling med det som ligger utom rättsområdet, behöver efter detta endast kort konstateras. Vår *juridiska* litteratur har riktats på ett sätt, som förf. själv kan vara fullt nöjd med inför den tacksamhet verket uppväcker hos den statsrättsliga forskningens män i vårt land.

C. A. Reuterskiöld.

GABRIEL THULIN: *Register till Regeringsrättens Årsbok 1909—1929* (Sthlm 1931). Pris 14: 50.

En av de fyra män, som allt sedan regeringsrättens instiftande år 1909 tillhört och allt fortfarande tillhöra denna administrativa högsta

domstol, som dömer såsom K. M:t, regeringsrådet G. Thulin, har nedlagt mycken och sakkunnig möda på det register över denna domstols verksamhet under dess första 20 år, som nyligen av trycket utkommit. Alla veta, att utgivaren är den enda vetenskapligt verksamma kraften inom denna domstols ledamotskrets och att mer än vanliga förutsättningar hos honom också förefunnits för det arbete, vars utomordentligt nyttiga resultat nu föreligger i det under allmänhetens ögon lagda registret. De årsregister, som tidigare funnits, ha givetvis varit mycket värdefulla, men hava icke kunnat tillgodose behovet av en samlad översikt. Denna översikt ger det nu publicerade arbetet.

Utgivaren har grupperat materialet på tre avdelningar, den första innefattande ett allmänt register, vari dock taxeringsmålen endast delvis berörts, den andra ett specialregister för kommunala mål och den tredje ett sådant för taxeringsmål. Tidigare har inom riksdagens konstitutionsutskott funnits ett alltjämt fortsatt översiktsregister över de kommunala målen — tillika över alla valbesvärfrågor — vilket varit och är för utskottets arbeten nödvändigt, men det har icke publicerats och är ej heller härtill avsett. För förvaltningsjuristen i allmänhet, liksom för kommunalmannen och taxeringsmannen är därför det nu av trycket utgivna stora registret mer än välkommet. Vad förvaltningsjuristen möjligen skulle önska, vore ytterligare specialregister, men även detta önskemål har utgivaren i viss mån tillmötesgått, såsom ock kunnat i ett på vetenskapligt intresse byggt arbete förväntas, därigenom att han dels sammanfört vissa grupper av mål, dels försett vissa uppslagsord med flera underrubriker och stundom med en inledande översikt av grupperingen.

Såsom exempel på denna mycket värdefulla gruppering inom det allmänna registret må anföras »Administrativ myndighet, behörighet . . . i förhållande till» dels domstolar, dels olika administrativa myndigheter, dels slutligen gemensamma ärenden mellan flera myndigheter, som stannat i olika beslut, allt i olika slag av mål; denna grupp omfattar i registret ej mindre än 12 sidor och lämnar för varje angivet slag av mål redogörelse särskilt för de fall, då behörighet för viss myndighet erkänts, och särskilt för de fall, då icke behörighet förklarats föreligga. Ett par andra, mindre omfattande, men numera, efter dessa måls överflyttning till kammarrätten såsom sista instans, för kännedomen om regeringsrättens nu avslutade praxis betydelsefulla grupper, av mål hava sammanförts under uppslagsorden »Anmärknings- eller redogörelsemål samt reskontreringsmål» (mer än 3 sidor), »Avlöningsförmåner, statliga» (mer än 14 sidor med 86 underrubriker), »Pension» (5 sidor) och »Rese- och traktamentsersättning» (8 sidor). Sammanförandet av dessa mål i ett specialregister hade varit lyckligt. Ett helt litet repertorium i besvärsrätt ges under uppslagsordet »Besvär» med 12 underrubriker, fördelade i sin ordning å olika grupper (över 17 sidor). Avsynnerligt intresse äro ej mindre grupperna under »Disciplinmål»

(över 4 sidor), vilka emellertid kompletteras genom hänvisning till underrubriker under andra uppslagsord, såsom beträffande exempelvis folkskollärare, klockare m. fl., än även såsom komplement till vissa av kammarrättens mål i sista instans, dels de på sex grupper fördelade målen under »Fattigvård» (3 sidor), dels målen under huvudrubriken »Folkskoleväsendet» med tolv underrubriker, kompletterade med målen under »Läroanstalter, statliga och kommunala» — här liksom i flere av de förut anförda fallen angivna inledningsvis i ett sammanhang — (19 sidor), dels ock målen om kyrkobokföring under »Kyrkoskrivningsmål» och målen under »Mantalskrivningsort». Beträffande regeringsrättens egen kompetens och verksamhet äro målen under uppslagsordet »Regeringsrätten» av stort intresse. Det samma gäller om målen under »Släktnamn», och alldeles särskilt av naturliga skäl om dem under »Riksdagsmannaval» och »Val» (2 resp. 17 sidor), vartill kommer en upplysande tabell rörande »Valbarhet, behörighet till kommunala befattningar och förtroendeuppdrag» (4 sidor). Under »Varumärken, mönster och modeller» ges en alfabetiskt uppställd tabell över ord- och figurmärken (5 sidor), vilken måste anses mycket värdefull. Under uppslagsordet »Viten» erhålles en god översikt av hit hörande mål, och under »Vägmål» (15 sidor) en sådan i 4 underavdelningar rörande allehanda vägfrågor.

Andra avdelningen, kommunala mål, inledes med en översikt av de rubriker och underrubriker, varunder målen sammanfattats, och man får därigenom en systematisering av dessa som är både lycklig och vägledande. Någon motsvarighet härtill finnes däremot icke beträffande tredje avdelningen, omfattande taxeringsmål utom dem, som röra sådana måls handläggning i allmänhet, och beträffande vilka hänvisats till det allmänna registret; även om villigt erkännes, att det här möter större svårigheter att finna en systematisk anordning och uppställning, borde man dock kunna uttala förhoppningen att utgivaren, då en ny upplaga måhända blir behöflig vid regeringsrättens kvartsekelminne, skall tillgodose även detta önskemål.

C. A. Reuterskiöld.

GUNNAR HESSLÉN: *Statskunskap*. Stockholm 1930. 69 sid.

Docenten Hesseléns framställning av statskunskapen ingår som en del i det av Bonniers förlag utgivna uppslagsverket *Kunskap*, Universitet för alla, men har även utgivits i ett separat häfte.

Uppslagsverkets program är att giva »systematiska översikter över de viktigaste av de kunskapsgrenar, som ingå i vår tids vetande», och att framställa dessa i så populär form, »att de med utbyte kunna studeras även av personer utan större förkunskaper». Icke desto mindre kräves av författarna, att de icke skola inskränka

sig till torra schematiska framställningar utan giva en fyllig och fängslande bild av sina respektive ämnen.

Dessa fordringar äro icke lätta att efterkomma. Författaren till föreliggande del av uppslagsverket har emellertid, säkerligen icke utan möda, men dock utan att denna möda blivit synbar, till alla delar lyckats fullfölja den åtagna uppgiften. Det förtjänar att upprepas, att den i statskunskapen obevandrade på dessa sidor erhåller en systematisk men därför icke torr och livlös översikt av hela ämnet, framlagd i en sådan form, att vem som helst, som är i besittning av någon allmänbildning, måste vara i stånd att utan svårighet tillgodogöra sig stoffet och erhålla en tillfredsställande helhetsbild av ifrågavarande vetenskap sådan den nu fattas, studeras och läres vid våra universitet.

Av stor betydelse härvidlag är författarens enkla språk. Hans stil påminner osökt om en god lärares lättfattliga, ytligt sett något lättfunna men i själva verket väl överlagda utläggningar och förklaringar inför en något mera försigkommen skolklass. Förf. söker med andra ord ej briljera med någon elegant litterär eller schwungfull populär stil, men han har utan gensägelse uppnått, att den är vad man med ett modernt uttryck kallar effektiv. Hans framställningssätt tar sålunda helt och hållet sikte på det didaktiska syftet, nämligen att innehållet utan svårighet skall kunna begripas även av en mindre väl förberedd läsare.¹ Att ett visst avkall stundom fått göras på formuleringarnas pregnans och vetenskapliga stringens kan i ty fall icke blott förstås utan även försvaras.

Om möjligt av ännu större vikt för ett lyckligt genomförande av en populariseringsuppgift som den förevarande ligger emellertid vid en väl genomtänkt och strikt efterföljd disposition. Förf. har förfarit sålunda, att han efter en kort inledning om statens väsen lämnat en översikt av statsteoriernas historia och sedermera skildrat »de viktigaste nu gällande statsskicken». Under denna rubrik genomgås författningstillståndet i England, Frankrike, Italien. Förenta staterna, Schweiz, Tyskland och Ryssland. Vidare behandlas statsskicket i våra grannländer och slutligen med större utförlighet det svenska. Häftet avslutas med några ord om Nationernas förbund.

Detta referat av dispositionen antyder, att författaren lätt skulle kunnat falla för frestelsen att stycka sönder sin framställning till av varandra oberoende, mer eller mindre notisartade specialartiklar. Så har emellertid icke skett. Det genomgående draget i framställningen är tvärt om dess logiska och pedagogiska sammanhang. Genom ständiga jämförelser och återblickar förmår författaren giva

¹ I förbigående må anmärkas en viss inkonsekvens i detta avseende. Förf. synes förutsätta bristande kännedom om främmande ords, speciellt egennamns, uttal, och bifogar därför i ett antal fall uttalsbeteckning. Detta sker emellertid tämligen sparsamt och framförallt något nyckfullt. Sålunda förekommer uttalsbeteckning för namnen Saint Simon men ej Constant, Owen men ej Hobbes, Fourier men ej Savigny, Doumergue men ej Poincaré.

läsaren en stark känsla av det samband, som råder mellan olika stadier i författningsutvecklingen inom ett land och vidare mellan statsskicket i ett flertal av nutidens kulturländer.

Författaren har nämligen så tillvida i sin text givit mer än han i rubriken utlovat, som han icke blott redogör för de viktigaste nu gällande statsskicken utan tvärtom ägnat tillbörligt utrymme åt att visa, hur det aktuella författningsståndet utvecklats. Särskilt gäller detta beträffande Sveriges statsskick.

Att närmare ingå på själva sakinnehållet i skriften torde icke vara nödigt, lika litet som det är behöfligt att påpeka, att den alltigenom präglas av den största korrekthet och att den omsorgsfullt förts *up to date*. Det säger sig själv, att författaren i ett arbete av denna art icke varit i tillfälle att framlägga och diskutera nya uppslag eller se sitt ämne ur nya synpunkter. För tydlighetens skull bör dock tilläggas, att framställningen likvisst har en helt modern prägel. Så har, för att blott nämna ett par exempel, i den mån utrymmet medgivit partiväsendet i skilda länder ägnats en viss uppmärksamhet, och karakteristiken, av Sveriges statsskick är välgörande fri från de statsrättsliga schabloner, som alltjämt synas förhindra en och annan popularisator av ämnet svensk statskunskap att iakttaga och beskriva den levande författningen i vårt land.

Docenten Hesslén's skrift är sålunda en alltigenom förträfflig handledning av den typ, som med ett välbekant ord kallas *Einführung*, för den bildningstörstande nybörjaren. Men dessutom har den en icke obetydlig uppgift att fylla i den akademiska undervisningen. Den utgör enligt anmälares erfarenhet en särdeles nyttig sammanfattning av ämnet (i bemärkelsen examensämnet); den användes med fördel av de studerande såväl vid det första inlärandet av kursen för de lägre betygen som även och kanske än mer vid det sammanfattande, slutliga studiet, den s. k. tentamensläsningen. Det är ej minst på detta förhållande, som ovanstående rader skulle vilja fästa uppmärksamheten.

E. Ths.

L. M. BÅÅTH och ARNE MUNTHE: *Kungl. Statskontoret 1680—1930*. 142 s. in 4:o Sthlm 1930.

Den 11 december 1680 utfärdades den första instruktionen för Kungl. Statskontoret. För att hufvudsakligen 250-årsjubileet därav utgavs i dec. 1930 med understöd av statsmedel en minnesskrift i syfte att giva en översiktlig redogörelse enligt arkivaliska källor för ämbetsverkets verksamhet allt sedan dess tillkomst. Förste arkivarien L. M. Bååth har utarbetat en historisk framställning av Statskontorets verksamhet genom tiderna, medan förste amanuensen i riksarkivet fil. lic. A. Munthe i en senare del av minnesskriften meddelat kortare biografier över verkets chefer.

Bååths minnesskrift utmärker sig för väl genomförd ämnesbe-

gränsning med bortseende från problemets dagspolitiska sida till förmån för främst den institutionella. Han har därvid ej lagt tyngdpunkten på en beskrivning av ämbetsverkets organisatoriska utveckling, av dess skiftande uppgifter, dess personal- och löneförhållanden, utan främst ställt den uppgiften att framhålla den roll verket spelat på sitt förelagda arbetsområde, de grundsatser, det på olika tider förfäktat, och de meningsbrytningar, som ägt rum inom det samma.

Hans historik över Statskontoret går tillbaka till de äldsta ansatserna till ett metodiskt statsregleringsarbete genom speciella organ under Vasatiden. Författaren framvisar de förhållanden, ur vilka ämbetsverket framgätt. Därvid har han övervägande tagit sikte på själva det s. k. statsarbetet, medan han, vad uppkomsttiden angår, ej ägnar samma uppmärksamhet åt räkenskapsväsendet och kassahållningen. En närmare utredning lämnas således ej av generalbokhålleriets svårigheter med rikshuvudböckernas förfärdigande, vilket också var en uppgift, som överläts åt Statskontoret.

Beräkningen över förestående utgifter och till dem användbara inkomster utvecklar sig under Gustav II Adolf till riksstater, omfattande alla rikets beräknade inkomster och utgifter under ett år. Den äldsta, åtminstone bevarade riksstaten för hela riket gäller året 1632, vilket icke, menar Bååth, behöver hindra, att kammaren fram på 1620-talet, trots försummelse att hopföra specialstaterna till en organiskt uppställd riksstat med slutsummor, ändock uppgjorde en översikt av rikets finanser. Först i 1638 års riksstat förekommer för att sedan alltjämt bestå riksstatens uppdelning i en självständig personalstat (eller specialstat) och i en annan självständig stat: anordningsstaten. I den förra specificerades alla befattningar, i den senare upptogs till vänster vad specialstaten krävde, till höger vilka medel och räntor från vissa delar av riket anordnades för täckandet av rekvisita. Indelningen av viss ränta för viss utgift var nämligen egendomlig för statsregleringen i äldre tider, och Bååth belyser detta välbekanta faktum genom en rad konkreta exempel. Redan i instruktionen för Kammaren av 1626 skönjes tanken på statsarbetets begränsning till en särskild ansvarig ledning, ett par av kammarråden, och i varje fall framträder i slutet av 1630-talet för denna uppgift en särskild ämbetsman, generalkamreraren, med underordnad personal till sitt biträde. Dennes göromål övertogs i början av 1650-talet av en statskommissarie med biträde av en kammarförvant och två kammarskrivare. Omsider blev Statskontoret benämning på det särskilda kontor bland andra inom kammaren, där statsarbetet utfördes på grundval av den detaljerade översikt över rikets inkomster, som möjliggjordes genom till kammaren inkommande medelredogörelser. Först i 1682 års stat förekommer uttrycket Kongl. Stats Conthoret, men i praxis var då sedan länge Statskontoret ett hävdvunnet begrepp, och namnet återfinnes i kammarens protokoll redan 1668.

De statsfinansiella uppgifternas alltmer ökade politiska betydelse gjorde statsregleringen till en maktfråga mellan kammaren och regeringen, särskilt framträdde detta under förmyndarregeringen för Karl XI och under dennes första regeringsår, med slutlig övervikt för den senare. Statskontoret blev en expedition snarare för regeringen än för kammaren.

K. M:ts instruktion för Statskontoret av 11 dec. 1680 gjorde detta till ett direkt expedierande ämbetsverk åt K. M:t, varmed det upphörde att vara ett kollegiekontor. Statskontoret blev organ för den enväldiga kungaviljans finanspolitik. Tillika utbyttes kollegieformen mot ett byråkratiskt system. Chefen skulle dela ansvar med blott en ämbetsman, statskommissarien. Mellan kammarkollegium och Statskontoret bestod en personalunion: de hade gemensam chef intill 1720, då Statskontoret erhöll egen president. Statsregleringen blev nu K. M:ts ensak, och Statskontoret expedierade staten genom assignationer utan att tillåta sig »någon breche i dispositionerna». Dess verksamhet bestämdes i tre huvudpunkter: statens uppgörande, dispositionen av rikets medel samt assignerandet efter staten. Statsverksprotokollen visa till fullo, *var* makten och initiativet i statsarbetet var att finna, nämligen hos K. M:t. Som K. M:ts särskilt beträdda organ hade Statskontoret att faktiskt utöva initiativet i det ögonblick, som verket, med stöd av de medelförvaltande myndigheternas förslag över rikets räntor och revenyer och ämbetsverkens petita, utarbetade staten eller lade till rätta sin föredragning hos K. M:t i egen person. Riksstatens utgifter pressades ned under de ständigt påräkneliga statsinkomsternas översta gräns. Dessa inkomster fingo en fast och varaktig *indelning* till vissa korresponderande utgifter. I 1686 års stat har personalstaten klivits i två grupper: ordinarie och extra ordinarie staten, vilket visar, att vissa statsbehov visat sig äga hävd på att årligen återkomma på staten till skillnad från de statsbehov, som ansågos mera tillfälliga. Den svenska ämbetsmannavärldens ekonomiska existens tryggades genom 1696 års normalstat, som f. ö. betraktades som sådan i 82 år. Konungadömet's oberoende gentemot riksdagens bevilningar blev med varje år grundmurat, vilket icke uteslöt, att bevilningar äskades och gävos. Härigenom skapades nya växande reservfonder, som placerades i klingande mynt, förvarade i hemliga kassar i rikets fästningar eller i valvet Elefanten i Stockholms slott. Bååth jämför denna kassareserv med de nutida kreditiven enl. R. F. par. 63. Jämförelsen är, som prof. E. Heckscher (Dagens Nyheter ¹¹/₁₂ 1930) visat, knappast fullt träffande. Stora och lilla kreditivet ha nu enbart konstitutionell betydelse, de utgöra ett bemyndigande för K. M:t att verkställa icke beviljade utgifter till kreditivens belopp. Inga »pengar» äro undanlagda för ändamålet, utan Statskontoret får begagna statsverkets giroräkning i riksbanken för dessa ändamål likaväl som för alla andra, med alledeles samma verkan för landets ekonomiska liv, som om inga kreditiv funnits. Skatten i Elefanten var däremot en verklig krigsskatt.

Vid det stora Nordiska krigets begynnelse erhöll Statskontoret kungl. befallning att fritt disponera över statsmedlen även för andra ändamål än dem, för vilka de engagerats, och det så, att vid utbetalningar i första rummet armén och flottan och därefter de civile, så gott sig göra låte, tillgodosåges. Därmed var själva grunden för riksstatens uppgörande undanryckt. Om rikets finansväsen tidigare kunnat karakteriseras som ett system av specialfonder, där vissa inkomster bundits vid vissa utgifter, så framträdde nu brådstörtat det statliga finansväsendets enhet, och de skilda källsprången kanalisierades samman till ett gemensamt väldigt kraftverk för rikets upprätthållande och försvar i den väldiga brytning, som drabbade hela det europeiska statssystemet. Särskilt besvärlig var Statskontorets uppgift att under krigsåren ombesörja finansieringen av kriget beträffande upphandlingar för utrustningen av armén m. m., då statsinkomsterna alltjämt minskades. Karl XII klöv 1712 finansförvaltningen så, att Statskontoret förvaltade de ordinarie statsmedlen, medan förvaltningen av kontributionerna övertogs av ständernas fullmäktige i riksbanken under namn av kontributionsränteriet, väsentligen enligt Statskontorets egen förvaltningsteknik. Från början av 1716 blev till sist — för att citera Bååth — Statskontoret blott »expedition åt den Goertzka finansdiktaturen i upphandlingsdeputationens mörka skepnad».

Efter Karl XII:s död återinsattes Statskontoret i sin forna disposition över rikets samtliga inkomster. Inför de oerhörda uppgifter, som nu väntade med en kolossal statsskuld och en stor årlig statsbrist, begärde Statskontoret självt förstärkning hos regeringen. Vid dess sida ställdes statskommissionen, bestående av representanter för andra ämbetsverk och för rådet. (Statskommissionen var från början en tillfällighet för att sedan under ett århundrade framåt i växlande former och med avbrott utgöra ett ordinarie organ i statsarbetet.) Inflytandet på staten från den högre ämbetsmannavärldens sida, som Karl XI målmedvetet sökt avskära, var åter i antågande. En ännu större omvälvning skedde. Statens uppgörande hade alltid varit och var alltjämt en förvaltningsangelägenhet, en regeringens sak, och R. F. 1719 antyder ej med ett ord något annat; dock tar redan vid 1719 års riksdag sekreta utskottet *faktiskt* hand om statens utformande. Vid 1720 års riksdag är denna praxis ofrånkomlig, och 1723 års R. O. är nu redo att i lag fastläsa denna sedvänja; dess par. 18 stadgar, att statsverket tillhör sekreta utskottet. Med denna praxis och med denna grundlagsbestämmelse stod frihetstidsriksdagen rustad att rycka in som regerande riksdag. Sekreta utskottet blev statsverkets principal och kommunicerade med Statskontoret direkt utan K. M:t som mellanhand. Statskontorets uppgift i budgetarbetet inskränktes till de tekniska förberedelserna. Det verkliga uppställandet av riksstaten med dess utgifter och inkomster lades under frihetstiden — som nämnt — närmast under en ämbetsmannakommitté, statskommissionen, medan riksstatens slutliga fastställande förbehölls stän-

derna och särskilt den s. k. statsdeputationen, som var sekreta utskottets speciella organ för ändamålet. De år, riksdag ej var samlad, skulle alltjämt en statskommission fungera, vars verksamhet i hög grad bands av sekreta utskottets instruktion. Det var blott genom upptagandet av extra ordinarie medel, sôm lån och subsidier, man vid statsregleringen lyckades fylla den statsbrist, som uppkom därav, att rikets egna resurser, dess ordinarie och extra ordinarie inkomster, knappast förslogo till personalstatens betalning, mycket mindre till de utgifter, som förorsakades av hattpartiets krig och dyrbara utrikespolitik. Statskontorets främsta uppgift blev — säger Bååth träffande — att bereda täckning av statsbehoven, men på sådant sätt, att statskrediten upprätthölls. »Det var just på detta område, som det parlamentariska spelet drevs av krafter i strid med finansintresset, och det synes kunna sättas i fråga, om icke statskommissionen och statsdeputationen i sin sammansättning och i sin verksamhet kommo att genomgående arbeta emot statskontorets rent finansiella uppgift inom statsverket, främst vid statsregleringen.» Denna »rent finansiella uppgift» var just »statskreditens upprätthållande». Under frihetstiden skedde, på initiativ av Statskontoret, en avsevärd förenkling i budgetens uppställning, i det 15 å 16 inkomsttitlar sammanfördes i 4 grupper. Splittringen mellan olika budgetssystem fortfor emellertid. Vården om statsskuldförvaltningen frånskildes i början av frihetstiden, och som bekant har dess fristående ställning med kort avbrött fortfarit i olika former till den dag som i dag är, fastän själva budgetarbetet blivit enhetligt 1911. Vid frihetstidens slut ökades Statskontorets arbete genom dess övertagande av åtskilliga fonder, som slottsbyggnads- och manufakturfonderna, samt genom att förrådsmagasiner flyttades till Statskontorets disposition. Därjämte blev (från 1730) räntekammaren ett Statskontoret underordnat förvaltningsorgan, ett slags departement, som i varje detalj av sin penningförvaltning kom att systematiskt granskas av Statskontoret.

Under den gustavianska tiden ingriper Statskontoret aktivare i finansförvaltningen än under frihetstiden. Statsregleringen hade nu blivit konungens ensak. När statskommissionen under åtskilliga år arbetade, betydde detta Statskontorets förstärkning med ökade ansvariga arbetskrafter, men ej att det sattes ur spelet, och anmärkningsvärt är, att Statskontoret ägde jämväl pröva statsbehoven och därvid presterade sina skäl vid föredragningen hos konungen. Riksstaten redovisade emellertid icke alla rikets inkomster och utgifter. Detta hänger samman med Gustav III:s ställning till statsfinanserna, som förf. på ett intresseväckande sätt skildrar. Å ena sidan har Gustav III strävat att år från år minska statsbristen och återföra läget till ett slags normalstat. Å andra sidan slukade hans krigs- och utrikespolitik stora summor. Men denna senare sökte han finansiera bakom statsverkets rygg genom utländska låneoperationer, som besörjdes av den under Johan Liljencrantz stående handels- och finansexpeditionen. Detta slutade med en krasch.

Rikens ständer fingo övertaga statsskuldens förvaltning genom riksgäldskontoret 1789, och efter Gustav III:s mord genomdrev den mot den gustavianska regimen inbrytande reaktionen finansministersämbetets slopande. Bakom denna reaktion stod den självständige och orädd K. E. Lagerheim (president i Statskontoret 1796—1813). Av Bååth betecknas Lagerheim som banbrytare för en förenklad bokföringsmetod och en mera planmässig hushållning. Han hävdade sträng sparsamhet, avvisande av alla äventyrliga utgifter, säkra inkomstberäkningar till låga belopp och målmedveten avskrivning år efter år av riksskulterna, detta i bestämd motsats till sin berömda företrädare Liljencrantz (president 1778—86), som litade till en ordnad utländsk statskredit, som beredde riket stora förluster. Statsbristen minskades undan för undan för att 1804 uppgå till blott 55,000 rdr. Gustav IV Adolfs krigspolitik från 1804 medförde till Lagerheims grämlse finansplanens försämring, statsbristens och riksskuldens skrämmande ökning.

Uppgiften att skapa ett finanssystem, som motsvarade ett krigsanspråk, kunde i äldre tider måhända blott England och Nederländerna tillgodose, medan det svenska systemet med dess relativa orörlighet lämpade sig mindre väl härför.

Förf. påvisar, att det var till Lagerheims budgetssystem, som 1809 års ständer anknöto, då de antogo den nya regeringsformen och verkställde den första statsregleringen på den nya konstitutionella basis, som därmed lades. Under den maktfördelning, som 1809 genomfördes, blev regeringsmaktens uppgift på statsregleringens område förslagställarens, riksdagens uppgift blev den definitiva beslutande instansens, Statskontoret fick den ansvarsfulla rollen av den sakkunniga och vägledande myndigheten, vars ord vägde tungt vid inkomsternas beräkning och hela budgetens utformning. Längre fram på 1800-talet befriades Statskontoret från uppgiften att göra förslag om utgifterna och bibehöll blott uppgiften att ställa en preliminär beräkning av inkomsterna till finansministerns förfogande. I statsarbetets tre stadier hängde det första och sista, uppställningen och redovisningen, tekniskt närmast tillsammans. Starka skäl talade för att skilja redovisningen och därmed sammanhängande kontroll från själva statsmedelförvaltningen. Konsekvensen blev en uppdelning av Statskontoret, varvid Statskontoret begränsades till medelförvaltningen, men de båda övriga uppgifterna överlämnades (från 1921) åt det nybildade riksräkenskapsverket.

Bååth ger givetvis ock en exposé av den tekniska delen av budgetarbetet. Han gör läsaren bekant med de snart sagt otaliga svårigheter, som mötte vid strävandet att till en riksstat sammanföra inkomster och utgifter redan under det långa övergångsskedet mellan natura- och penninghushållningen, att sammanföra de mångfaldiga inkomstposterna under färre rubriker, att kombinera de brokiga statsutgifterna i större enheter, d. v. s. huvudtitlarnas genesis, att avgränsa de olika årens stater emot varandra.

För skildringen av tiden t. o. m. 1723 års riksdag har Bååth haft betydande gagn av tidigare forskares arbeten, framförallt Fredrik Lagerroths grundliga och tankeväckande skrift: Statsreglering och finansförvaltning i Sverige till och med frihetstidens ingång (1928). Tack vare den djupa förtrogenhet med arkivbeståndet, som han vunnit under ordnandet av Statskontorets arkiv, har Bååth undgått faran att fastna i detaljer, han har aldrig förlorat översikten över det hela. Det kan måhända sägas, att på grund av det begränsade utrymmet vissa av ämbetsverkets många verksamhetsgrenar kommit att träda något tillbaka i framställningen, som ej heller tillåtit en närmare statistisk belysning av Statskontorets medelförvaltning, men så mycket klarare framträder dess ställning i svensk statsreglering. Arbetet är ett betydande bidrag till svensk förvaltnings- och finanshistoria.

Arne Munthes biografier över Statskontorets chefer äro i sin korthet förträffliga. Förf. har ur brev och memoarer samlat anekdoter och personliga omdömen, som givit ett sällsynt liv åt framställningen. Skulle några av biografierna särskilt framhållas, så bör det väl vara teckningarna av Kasten Feif, K. E. Lagerheim och G. F. af Wirsén. Bilden av den hemlighetsfulle Lagerheim i hans kamp först mot Gustav III och Liljencrantz, sedan mot hertig Karl och Reuterholm och slutligen mot Gustav IV Adolf är i hög grad fängslande. Arbetet har en synnerligen vårdad typografisk utstyrsel.

H. Rosengren.

Till red. insända skrifter.

Ekonomisk Tidskrift. 1931. H. 4. Uppsala.

Ekonomiska Sällfundets Tidskrift. Ny serie. H. 25. Hfors 1932.

Finlands officiella statistik. XXVI. Arbetsstatistik. B. Understödkassor år 1929. Hfors 1932.

Finsk Kommunaltidskrift. 1932. Nr 2—3. Hfors 1932.

Finsk Tidskrift för vitterhet, vetenskap, konst och politik. T. CXII. H. V—VI. Hfors 1932.

Historisk Tidskrift. 1932. H. 1. Sthlm 1932.

Industria. Årg. XXVIII. Nr 12—16. Sthlm 1932.

Institut International d'Agriculture, Rome. Revue Internationale d'Agriculture. 1932. N:o 5. Rome 1932.

International labour review. Vol. XXV. Nr 4—6. Vol. XXVI. Nr 1. Genève 1932.

Kommersiella Meddelanden. Årg. 19. Nr 10—12. Sthlm 1932.

La Giustizia Penale. Anno XXXVIII. Fasc. 1—7. Rom 1932.

Mercator. Tidskrift för Finlands näringsliv. Årg. XXVII. Nr 21—30. Hfors 1932.

Nationalökonomisk Tidskrift. 1932. H. 3. Kbhvn.

Nordisk Försäkringstidskrift. 1932. H. 3. Sthlm 1932.

Skandinaviska Kreditaktiebolaget. Kvartalsskrift. 1932. Nr 3. Sthlm 1932.

Social Tidskrift. 1932. Nr 5—7. Hfors 1932.

Societa Meddelanden. 1932. Nr 6—7. Sthlm 1932.

Statistisk Månadsskrift. Årg. 27. Nr 4—6. Sthlm 1932.

Stockholms stads statistik. V. Byggnader och bostäder. Fölfte allmänna bostadsräkningen i Stockholm den 31 december 1930. Av Stockholms stads statistiska kontor. Sthlm 1932.

Sunt Förnuft. Årg. XII. Nr 4. Sthlm 1932.

Svensk Finanstidning. Årg. X. Nr 35—45. Sthlm 1932.

Svensk Juristtidning. 1932. H. 4. Sthlm 1932.

Svensk Tidskrift. 1932. H. 4. Uppsala 1932.

Svenska Stadsförbundets Tidskrift. 1932. H. 4. Sthlm 1932.

Tiden. 1932. Nr 6. Sthlm 1932.

Weltwirtschaftliches Archiv. Band 36. Heft. 1. Jena 1932 (tr. Hamburg).

Årsbok för Sveriges kommuner, 1932. Utg. av Statistiska Centralbyrån. Sthlm 1932.

BRECHT, ARNOLD, Internationaler Vergleich der öffentlichen Ausgaben. (Vorträge des Carnegie-Lehrstuhls für Aussenpolitik und Geschichte an der Deutschen Hochschule für Politik. Heft. 2.)

HEMMER, RAGNAR, Vad förstår Östgotalagen med en gävträ? (Särtryck ur »Tidskrift utgiven av Juridiska Föreningen i Finland».) 1932. Häft. 3—4)

LINDSTRÖM, RICKARD, Om kompromiss. Reflexioner om människan och samhället. (KF:s småskrifter 3.) Sthlm 1932.

MONTEILHET, J., Les institutions militaires de la France (1814—1932). Paris 1932. Librairie Félix Alcan.

RÖPKÉ, WILHELM, Krise und Konjunktur. Leipzig 1932. Verlag von Quelle & Meyer.

STAËL VON HOLSTEIN, L., Aufour du différend du Groenland. (Extrait de L'esprit International. 6.e Année. N:o 23.) Paris. Librairie Hachette.

— —, Norway in Arcticum. Kbhvn 1932. Levin & Munksgaard.

Nutida svenskt arbetsliv. En orientering i betydelsefulla socialpolitiska frågor. Sthlm 1932. Kooperativa förbundets bokförlag.

Väglagarna jämte andra författningar angående vägväsendet. Utgivna av Landskommunernas Centralbyrå. Sthlm 1932. Landskommunernas Förbunds Förlag.

Försäkringsaktiebolagen "Skåne" och "Malmö"

Huvudkontor i Malmö

Brand=
Liv=
Olycksfalls=
Automobil=
och andra
Försäkringar

Den 1 januari 1932 ansvarade »Skåne» för

Brandförsäkringar c:a	2.500.000.000 kronor
Kapitalförsäkringar c:a	215.000.000 kronor
Ränteförsäkringar c:a (årligen)	1.200.000 kronor

Den 1 januari 1932 utgjorde »Skånes»

Samtliga fonder över	80.000.000 kronor
(inck. garantifondförbindelser)	9.300.000 kronor)

I **Statsvetenskaplig Tidskrifts** nyligen utkomna tredje häfte skriver professor *Marlin Nilsson* om »Handels- och industristater i forntiden», fil. kand. *H. Wigforss* redogör för Fosterländska förbundets uppkomst och utveckling, och fil. kand. *O. Bjurling* ger under rubriken »Kris och krisprogram» en översikt över den penningpolitiska diskussionen. Å översiktsavdelningen märkes en av aman. *B. Hjelmqvist* författad redogörelse för författnings- och kommunalfrågor vid årets riksdag. Litteraturavdelningen upptar recensioner av bl. a. *R. Malmgren*, »Sveriges författning» h. 2 (anm. av *C. A. Reuterskiöld*) samt den av *L. M. Bååth* och *Arne Munthe* författade minnesskriften »Kungl. Statskontoret 1680—1930» (anm. av *H. Rosengren*).